

ДИМИТЪР МАНТОВ

ЯСТРЕБЪТ

chitanka.info

ПОПЪТНИ ВЕТРОВЕ

„Бре, Христо, бре, чедо, докога ще скиташ по чужди краища? Не ти ли присяда чуждият залък?“ — „Вярно думаш, мале, омръзна ми блъскането по далечни земи. Дрехите ми тежат от сърма и злато, хаджия станах, ама изглежда акълът ми е още чирашки.“

Така си говореше през безсънните нощи гавазбашията^[1] Шахин, а ниското сирийско небе не му отговаряше — както не му бе отговаряло и небето над Египет, над Медина, Мека и Неджад. Образът на майка му отдавна беше избледнял в паметта му, но гласът ѝ внезапно проочаваше в съзнанието му — с думи, които бяха негови, и със строгост, каквато тя никога не беше проявявала към най-малкия си син. — „Хич ти може ли бре, сине, християнин на неверник да служи!“ — „Знам, мале. Знам какво да правя, за да си спася душата. Ще зарежа всичко, Хуршит паша ми обеща да ме пусне. На пискюллия ат ще се появя в Търново. И ще си намеря някоя мома бяла-червена, ще се задомя, отдавна ми е време.“

И друго човъркаше спокойствието на гавазбашията Шахин: повече от пет години ставаха откак не бе приемал светото причастие. Ако е за молитви, молеше се всеки ден, по-често вечер, като се кръстеше трикратно и целуваше божигробския кръст от скъпо черно дърво, който носеше на гърдите си, скрит под ризата.

Сред гавазите и конярите имаше и други хаджии и, като говореха помежду си, те си признаваха, че ще се пържат в пъкъла, ако не отидат да се изповядат и да получат опрощение на греховете си. Защото хаджилъкът им беше някак между другото, в Йерусалим ги бе завела войнишката им служба, а не дълго лелеяната мисъл да посетят светите места.

В разграбения от войниците на Хуршит паша Алепо (крепостта бе завладяна след дълга обсада, на която бунтовниците не устояха), пашовите гавази трябваше да поддържат реда и хаджи Христо, мушнал в силияха^[2] пищови, бавно се разхождаше от единия до другия край на улицата, за която отговаряше.

Беше пълнолуние и двукатните каменни къщи с покриви — тераси, си хвърляха сенки една на друга — мълчаливи, непристъпни. — „Непристъпни, вятър!“ — презрително махаше с ръка гавазбашията Шахин, който заедно с останалите османски бойци беше нахълтвал в тях, захапал остър нож, в една ръка със зареден пищов, с другата размахал ятагана. От време на време той отърсват широките си копринени шалвари — все му се струваше, че нещо е полепнало по тях от деня на нападението, когато двамата с Кочо прескачаха труповете на защитниците, стъпваха и по умиращи, а те ги ловяха за шалварите и молеха за милост.

Христо — и той беше хаджия, но никой не му викаше така, знаеха го само като Байрактаря — развяваше зеленото знаме далече пред тях. С него беше и тънкият пъргав Карагеорги и Шахин, ядосан, че тоя път са го задминали, викаше на Кочо: „Хайде бре, какаванино, няма да гледаме петите на другите!“. И изпревари и Байрактаря, и Карагеорги — не току-тъй го бяха нарекли Шахин, което означаваше ястреб.

На ръст нисък, но с широки гърди, той беше винаги неспокоен — ако стоеше на едно място, ръцете му шаваха; ако вървеше, надминаваше всички с бързия си ход. В конен бой беше първият, на седлото се чувстваше по-сигурен отколкото на земята. Пъргав и устремен като ястреб по време на сражение, той дори в такава спокойна нощ както сега вървеше с леко наклонено напред тяло, готов всеки миг да измъкне пищовите, да отскочи встрани и да заеме изгодно място за стрелба.

Далечен, неясен шум го накара да спре и да се повдигне на пръсти — както всички ниски хора, на които в случаи на опасност им се поисква да станат по-високи. Слухът му бързо различи звуците и Ястреба, като се отпусна на цяло стъпало, тихичко се засмя. Сега съвсем ясно до него достигнаха думите на песента „Нейковице, булка хубава“. Българските думи, познатата игрива мелодия неволно го върнаха в опушена соба, пълна с ергенаши и моми — те хвърляха пуканки едни срещу други, задяваха се с думи, които десетгодишното момче не можеше да проумее, но долавяше, че там, на седянката, става нещо, което е част от някаква голяма тайна и той на всяка цена трябва да я разкрие.

Сегашната тайна беше лесна за разгадаване — Байрактаря и хаджи Георги от Пловдив както миналата вечер бяха намерили нещо за пиене и заедно с Кочо и с Карагеорги деряха гърла като на открито поле, макар че бяха се приютили в една от празните каменни къщи.

Той спусна внимателно кондаците на пищовите, доволен, че и тази вечер ще бъде с приятелите си.

Най-много беше пил арак, сирийската ракия, Карагеорги —
тънките му черни мустаци приличаха на мокри козиняви върви.

— Ето го и Ястреба, братя българи! — провикна се той. — Ей сега ще се спусне върху ни и ще ни отнесе!

Хаджи Христо разкопча горните копчета на кенарената си риза и едва тогава приседна на миндера. Свали белия тюрбан^[3] от главата си, поглади с ръка кестенявите си мустаци, които заскобяваха тънките му устни. Върху голяма бакърена тепсия гореше дебела восъчна свещ и осветяваше саханите с ядене, дебелите чаши от венецианско стъкло и четиримата мустакати млади мъже, насядали с кръстосани крака върху миндера в ъгъла на просторната стая. Хаджи Христо се облегна, изгледа приятелите си и усмихнат рече:

— Бейски си живеете, вярата ви поганска!

— А! На вяра не ни закачай! — чак се понадигна от миндера хаджи Георги, а Кочо Тиквешлията изръмжа:

— Хаджи, не започвай пак!

— Идвам да ви река друго. Утре ще моля пашата да ме освободи от служба. Тръгвам за Търново!

— Ще тръгнеш, вятър! — махна с ръка Карагеорги. — Научи ли къде ще се пилеем?

— Къде? — наостри уши хаджи Христо.

— В Пелопонес. Там изпрацат Хуршит паша да управлява в Триполища, а пък ние ще му пазим съня и рахатлъка.

— Е, нали няма да е на война — успокоително рече хаджи Христо.

— От Пелопонес до Янина не е много далече — макар и пиан, съвсем смислено рече Карагеорги. За чудене беше откъде пръв научаваше новините.

— Свърши се с моя аскерлък — подви крака на миндера хаджи Христо. — Стига ми един кемер^[4] злато. Вие да не сте решили до гърдите да се опашете със златни пояси?

— Ш-т-т! — сложи пръст на устните си Кочо Тиквешлията.

— Млъквам — вдигна ръце, като че се предава хаджи Христо. — Само че остана ли от ракията и за мене?

— Хайде, хайде, знам колко ти е пиенето! — пренебрежително рече Карагеорги.

На хаджи Христо наистина сега му се пиеше. Човъркаше го нещо в гърдите, поемаше си дълбоко дъх и все пак възелът там някъде дълбоко в него не се отпускате. Дали пашата ще го пусне? Ако тръгне

без тескере, ще го заловят и от наемен султански войник ще се превърне в неволник. То, ако знаеха, че с баща си и с по-големия си брат Станко беше въртял оръжие на страната на сърбите, отдавна да го бяха свързали и оковали. Единственото хубаво нещо в султанската държава беше, че се простираше надалече, от Дунава до Нил и Тигър, и че като си смениш дрехите и заниманието, и дяволът не може да те познае в новия ти образ.

Замисли се хаджията. Гледаше пред себе си, отпиваше от острата ракия и усещаше как бавно потъва в старите си мисли: „Окаяна душа носиш ти, хаджи! Ако не напуснеш сега Алепо, кой знае кога ще влезеш в божи храм, грешник ще си умреш...“.

Хуршит паша^[5] прострелваше пищовите, които бяха намерили в дома на убития бунтовнически главатар Сезироглу. Пищовите бяха цял сандък и всичките съвсем нови, украсени със златни гвоздеи и със слонова кост, а по дулата — с врязани стихове от корана. Като ги преброи, пашата поклати глава: тридесет и три пищова, оръжие за цяла сюррия гавази. Забравил ли беше за тях Сезироглу?

Мълчалив и мнителен, пашата се питаше какво означава числото тридесет и три и не можеше да си отговори. Острият му грузински профил още по-ясно се очертаваше, когато опънеше врат и повдигнеше нагоре глава. Брадата му беше подстригана като листовидно острие на копие — в нея нямаше нито един бял косъм, при все че пашата приближаваше петдесетте. Като дете беше заловен в плен и продаден на един османски големец. Беше красиво момче и затова го нарекоха Хуршит, което на персийски означаваше „слънце“.

Пашата обичаше тъмните дрехи и високите стегнати ботуши, в които напъхваше краищата на шалварите си. Така облечен, макар и в облекло на османски военачалник, той приличаше на кавказките си прародители, особено когато наложеше един посребрен старинен шлем, за който казваха, че е плячка от някаква крепост на разбунтувани араби. Сега пашата беше гологлав, по черно сърмалия елече, с навити ръкави на черната, и тя украсена със сърма, риза.

Градината, в която доскоро се беше разхождал покойният Сезироглу, беше заобиколена отвсякъде с висока каменна ограда. Покрай зидовете растяха платани, а кипарисите и цветните храсти бяха

пръснати без ред, но така, че между тях се очертаваха тънички пътеки. Няколко шадравана разливаха прохлада.

На една от стените бяха наредени глинени паници и, застанал до сандъка с кремъклиите пищови, Хуршит паша се премерваше подред в тях. Когато не улучеше, той захвърляше пищова пренебрежително в тревата и никой от десетината гавази, наредени зад него, не смееше да притича и да го вземе.

Кятибинът^[6], който водеше списъка на посетителите, дойде и с ниско темане отвори тефтера.

— Само одного доведи! — нареди пашата, като претегляше на длан поредния пищов.

Кятибинът изчезна между цветните храсти, които пламтяха в жълто, червено и розово.

Хаджи Христо се появи с бързата си, устремена походка — запасан със силях, в който освен пищовите и два остри ножа беше забучен и ятаган. Облечен бе с обичайния за египетските гавази — тъмносив сърмен безръкавник-джамадан, на главата — с голям бял тюрбан.

Хуршит паша рязко се обърна към идващия.

— С гърба си те усетих, гавазбашй! — усмихна се той и захвърли в тревата пищова, с който не беше улучил.

Хаджи Христо направи бързо темане и почтително застана на няколко крачки от пашата.

— Знам за какво идваш, ама ще ти кажа направо — още ми трябваш!

— Пашамъз, ти вече обеща...

— Назначавам те за началник на гавазите, които ще придружават харема и имота ми до Пелопонес.

Хаджи Христо мълчеше. Пред Хуршит паша трябваше да мери всяка своя дума, сам мълчаливец, пашата ценеше приказките на другите.

— И кога ще стане това, пашамъз?

— Корабите вече са готови. И войската е готова. Остава само да дойде заместникът ми тук и ще опънем платна!

— Е, тогава на добър час, пашамъз! — въздъхна хаджи Христо.

— Ей това исках да чуя от тебе, гавазбашй! А сега си избери два пищова. Това е първият пешкеш^[7] за новата ти служба при мене.

Пашата посочи сандъка и подкани гавазбашията с жест.

Хаджи Христо отиде, взе във всяка ръка по един пищов, огледа ги внимателно.

— Ха да ти проверя още веднъж ръката! — дръпна се встрани пашата.

Като вдигаше дясната си ръка и се премерваше, хаджи Христо неволно видя Хуршит паша как размахваше ятаган от крепостната стена на Алепо — той сам беше водил войниците си в юруша. Тогава беше убит Сезироглу...

Чуха се два изстрела един след друг — ехото им се сля в едно. Две глинени паници изчезнаха от каменната стена.

— Халал да са ти седефлията пищови! — рече пашата.

Хаджи Христо прибра пищовите в силяха, отново стори темане и пое по засипаната с едър пясък пътека.

Вървеше и си мислеше: защо тъкмо на него спря избора си пашата? Имаше и по-смели, и по-сръчни. След всяко сражение Хуршит паша награждаваше сам отличилите се бойци — и златото в кемера на хаджи Христо се удвои и утрои. Веднъж, като му даваше шепа жълтици — то беше след като проникнаха в крепостта, той му каза: „Знам, че повече от другите си верен на войнишкия си дълг и че си честен човек, гавазбаший. Знам и че никой не те е видял да грабиш и да посягаш на пленена жена“.

Сега пашата му поверяваше харема и богатството си — а той беше много богат.

Неволно хаджи Христо се сети за думите на майка си, че се е родил „на връх Петровден“, а личният християнски ден наближаваше. Щеше да навърши двадесет и шест години, а се чувстваше живял, патил и препатил. Как казваха турците? — „Чок гезен, чок билир“ — който е много ходил, много знае.

В Пелопонес не беше ходил, и там ще отиде. И пак ще носи в себе си недоволство от постъпките си и огорчението, че няма къде да се изповяда...

С тия мисли живееше хаджи Христо в навечерието на Петровден през 1820 година в горещия Алепо, сред развалините на покорената крепост.

Видя се някак отдалеч — как се мята на чер кон — дълъг, сух, с тънки глезени.

Конят полетя — той усещаше с коленете си жилавото му мускулесто тяло. Конят се подчиняваше и на ръката, и на коленете му, които се впиваха в хълбоците му — истинският ездач не пришпорва кога трябва и кога не трябва, а се слива с бързото умно животно, което става част от сами него. Не! Ездачът е придатък на стихията, която е под него, и не се знае кой кого води...

Така летеше Хаджията и през цялото време си мислеше: „Все пак тая луда езда ще свърши, конят ще се умори, и аз самият ще се уморя, и къде ще положи морна глава?“. И положи глава на едно нежно рамо, до една нежна главица, с гъсти къдри, с аромат на смола (защо пък на смола?) и целият се изпълни с топлина и сладост. „Еленї, ти ли си? Чувам гласа ти: говориш ми, пък аз не те разбирам, искам да ти кажа и аз нещо.“ Като се събуди, той опипа челото си — то цялото беше мокро. И си рече: „Още един грях ми тежи на душата...“.

Еленї беше дъщеря на шивача на гавазите в Кайро, останала на двадесет и две години вдовица с две деца. Дечицата бяха едното на четири, другото на две години и като я видеше как ги води заловени за ръцете ѝ, той се изпълваше с умиление, идеше му да бръкне в пояса си за кесията и колкото златици има да ѝ ги даде и да ѝ каже: „Вземи, за тези ангелчета ги давам, направи тъй, че да живеят добре, сирашките сълзи цена нямат!“.

В съзнанието му се появиха гръцки думи — повече от година Еленї го беше учила на своя език. И всичко започна с оня, първия въпрос: „Ще се видим ли утре пак?“.

В просъница той повтори в себе си думите една по една, като внимаваше да не сгреси — Еленї щеше да му се смее.

Войската на Хуршит паша се настаняваше на корабите — алай^[8] след алай. Пищяха зурни, тътнеха тюлюмбеци. Старите турци, като гледаха голямата войска, викаха и размахваха голи ножове. Хаджи Христо в това време събираше хора за алая, който щеше да охранява харема и сандъците с пашовите богатства. Като ги записа един по един в големия войнишки тефтер, писарят не можа да се сдържи и възкликна:

— От двеста и петдесет, двеста и двама са българи!

Хаджи Христо почервения, очите му помътнях:

— Чу ли пашата каква власт ми даде?

Писарят взе да отстъпва с тефтера под мишница, уплашен не на шега — хаджи Христо беше уловил дръжките на ножовете, забучени в сияхия му и един аллах знаеше дали няма да ги извади. От тоя ден писарят не смееше да се обади пред Хаджията, почтително стоеше мълчалив, когато той се разпореждаше в дома на пашата.

Десет нови сереми^[9] щяха да пренесат харема на Хуршит паша — четирите му законни жени, двадесет и двете наложници, осемте му деца. Във всеки серем по пет души — беше пресметнал Хаджията. На кораба слугините и готвачките щяха да спят в серемите, затова ги застлаха с меки дюшеци, само за харемските жени щеше да има място в корабните помещения.

Няколко нощи подред под зоркото око на Хаджията пренасяха на кораба, с който щеше да пътува харемът, сто и осемдесетте сандъка с богатствата на пашата — украшения, златни и сребърни съдове, позлатени оръжия, цели топове копринени платове, торби със сребърни пари — всичко, което един от най-големите султански военачалници беше трупал години наред.

Закритите сереми потеглиха една сутрин към пристанището, без да се вдига шум. Охраняваха ги двеста и петдесетте гавази, начело с хаджи Христо — и всичките бяха на коне, облечени със сърмалии дрехи, праметнали пушки през рамо.

Сам Хаджията беше с пъстри копринени шалвари и къс чепкен, целият украсен със злато. Беше обул червени полуботуши, каквито носеха само най-богатите хора в Сирия, а конят му беше арабски бегач — черен, с лъскав косъм. Сбруята на коня тежеше от сребро и злато. От време на време Хаджията се изправяше на стремената да види как яздят подчинените му гавази, дали пазят двуредния строй — повечето от тях бяха българи, които се грижеха за конете на османските бойци и сега за пръв път бяха облечени и въоръжени като истински гавази.

На пристанището чакаха два големи кораба — първият за харема, там, гдето вече бяха пренесени сандъците с пашовото богатство, вторият за гавазите. За конете и къщната прислуга имаше три по-малки кораба. Едва когато серемите без конете бяха настанени

на първия кораб, хаджи Христо си отдъхна. С харема освен него щяха да бъдат само десетина гавази. Сред тях беше Кочо Тиквешлията.

— Си видел такво нешчо? Си видел бре, Кочо? — усмихваше се Хаджията. Обичаше да говори на наречието на приятеля си, който пък се опитваше да говори като него, „по търновски“.

— Не съм видел, Хаджи, ама покрай тебе още много ще видя.

— Дръж се тогава за пеша ми!

Двамата стояха на самия пристан, до корабите. Всичко беше готово за път, само две алаици с бели яшмаци се мотаеха наоколо, мъкнеха някакви кошници.

— Бързо! — извика им Хаджията и те хукнаха към дървеното мостче.

Кочо тръгна след тях — тънък, с нови калеври, размахал свободните ръкави на чепкена си.

Хаджи Христо обърна гръб към корабите и крадешком се прекръсти, като се замоли в ума си: „Помагай, боже! Грешник съм, ама всичките си грехове ще изплача пред тебе, кога му дойде времето. Пък сега дано по живо по здраво да стигнем до Мората^[10]...“.

И още веднъж се прекръсти. Сега вече открито, внезапно добил смелост, сети се, че е довереник на един от най-видните османски паши и че му е поверено голямо богатство, което заради честта си трябва да пренесе през морето. За ханъмите не му и дойде на ум, те не се виждаха, укрити от чужди очи в трюма на големия кораб.

[1] Гаваз (ин) — телохранител; гавазбашия — началник на телохранители. ↑

[2] Силях (тур.) — мешинен пояс с прегради за оръжие — пищови, ножове. ↑

[3] Тюрбан — чалма; в случая — особен вид голяма чалма, носена през описваното време в Египет. ↑

[4] Кемер — тесен пояс, който служи за кесия. ↑

[5] Паша (тур.) — генерал. ↑

[6] Кятиб (ин) (тур.) — писар. ↑

[7] Пешкеш — подарък, награда. ↑

[8] Алай (тур.-араб.) — полк. ↑

[9] Серем (тур.) — затворена кола с чергило и малки прозорчета.

[10] Мора — така турците наричат Морея (Пелопонес). ↑

ИЗПОВЕДТА

Рейс^[1]-ефенди, капитанът на кораба, още като тръгнаха, каза на хаджи Христо:

— Моли се, гавазбашӣ, на своя бог, аз пък ще моля аллах да ни изпрати попътен вятър, защото по това време се случват бури и противни ветрове...

И наистина на втория ден започна буря, корабите се откъснаха един от друг и рейс-ефенди заповяда да свият платната. Люшкан от високите вълни, корабът като че се въртеше на едно място, но това беше само привидно.

— Отиваме към Аликарнасос — твърдеше рейс-ефенди.

Той беше петдесетгодишен, спокоен човек, с побеляла дълга коса. От време на време поглаждаше подстриганата си на бадем брада, поглеждаше към небето, като че чакаше внушение отгоре, от самия аллах, какво да прави.

— Ханъмите си изповръщаха червата — усмихна се той. — Ще помнят кога са прекосявали морето.

— Ще се оправят — махна успокоително с ръка хаджи Христо. — Всичките са млади, събирани са откъде ли не. Има чак от Индустан, Афганистан и Белуджистан.

— А ти от Булгаристан ли си, гавазбашӣ?

— Отгатна, рейс-ефенди.

— И тъкмо на тебе Хуршит паша е поверил харема и онова там в сандъците... — поклати замислено глава рейс-ефенди. — Годините ти са половината от моите, пък до такава чест си достигнал. Стани правоверен, айол, вратите на щастието ще са отворени за тебе. Паша можеш да станеш.

Винаги когато го уговаряха да стане мюсюлманин, хаджи Христо се затваряше в себе си — нито дума не можеха да изкопчат от него, а който го познаваше отблизо и видеше потъмняващите му очи — те от кафяви като че ставаха черни, щеше да отгатне: съвсем малко му трябва да кипне.

Старият турчин разбра, че думите му потъват в шума на морето, и млъкна. Двата бяха на кърмата, вятърът виеше в голите мачти, водни пръски достигаха до тях.

Хаджи Христо не усещаше солените капки по лицето си. Дясната му вежда играеше, но вместо да се улови за дръжките на пищовите или на двата дълги ножа, той впи ръце една в друга. И се врене: като стигнат в Аликарнасос, няма да разреши корабът да тръгне, докато не намери гръцки свещеник, за да се изповяда.

И други кораби бяха намерили приют в спокойния залив.

Аликарнасос — с бели къщи, с платани и кипариси край пристанището, беше притихнал под чистото синьо небе. Таверните^[2] и кафенетата бяха пълни с хора.

Само хаджи Христо и рейс-ефенди слязоха на брега. Капитанът отиде да се срещне със стари приятели в конака, а Хаджията тръгна напосоки из града. Чудеше се кого да попита за църквата, но като свърна по една стръмна уличка, видя висока звънарна с железен кръст отгоре. Той въздъхна и се прекръсти. „Хайде, боже помози...“ — рече си тихичко и забърза към църквата.

От двете страни на уличката се издигаха каменни къщи, които се различаваха само по цвета на вратите и рамките на прозорчетата — едни бяха боядисани в синьо, други в розово, трети в жълто. Тия весели бои, заедно с белия камък и керемидените покриви, напомниха на Хаджията за Търново — и то по стръмни хълмове, и то с белосани къщи и с покриви, които се сливат.

Желязната врата на църковния двор беше заключена с голям катинар и хаджи Христо се озърна за хора наоколо. Минаваше стар грък с овехтяла фустанела. Като се позапъна отначало в гръцките думи, Хаджията изрече молбата си — питаше къде да намери „най-главния презвитер“. Старецът огледа турските му дрехи и отмина мълчаливо. Появи се възрастна жена с кошница в ръка. И нея Хаджията запита за „баш-папаза“ — тоя път турските думи неволно се изплъзнаха от устата му. Жената му хвърли презрителен поглед и рече:

— А, ти търсиш, както му викате вие, турците, „гюнах-чикаран-пезевенглер“^[3]!

— Йок! — на турски отвърна Хаджията. — Как смееш да наричаш християнски духовник „пезевенгин“!

— Не аз, вие тъй им казвате — плю жената в краката му и отмина.

И все пак той откри „баш-папаза“ — услужлив кафеджия го заведе при една боядисана в жълто двукатна къща.

— Архимандрит Георгиос се казва — прошушна му той, като че издаваше някаква тайна, и побърза да поеме към кафенето си.

Архимандрит Георгиос беше възрастен, болнав човек. С блага, бащинска усмивка той рече бавно на гръцки:

— Стани, чедо мое. На колене се пада пред нашия създател и пред образа на божия син.

И като положи ръце върху раменете на коленичилиия в преддверието на църквата хаджи Христо, лекичко го потупа с длани:

— Ела, сине...

И тръгна към вътрешността на църквата.

Светлината на късния следобед проникваше само през прозорчетата на купола и в синкавата здрачина проблясваха нимбовете на олтарните икони, а очите на архангелите и светците като че бяха обърнати към каещия се грешник — така се стори на хаджи Христо и, като видя до царските двери Христовия образ, той се разтрепери. Нещо отдавна забравено се пробуди в него — майчините пръсти, които галеха косите му, майчиният глас, който му шепнеше: „Помни, сине, Христос е нашият Учител, Изкупител и Спасител. Където искаш, можеш да го намериш, стига само да го потърсиш...“.

И там, в оная търновска църква, от олтара го гледаха строги архангели и светци и един благ образ сияеше от доброта — както и тук, образът на Христос.

— Покай се, сине — тихичко заговори старият архимандрит.

— Както е казано в писанието, всеки, който превъзнася себе си, ще бъде унижен, а който се смирява, ще бъде въздигнат...

И хаджи Христо, като падна на колене, събра молитвено ръце и заговори. Най-напред за майка си, че напоследък все нейния глас чувал — и наяве, не само в сънищата си. Баща му се казвал Петър, занимавал се с търговия. С керваните повел още като дете по-големия си син

Ставро, а Христо, докато навършил петнадесет години, живял в Търново като волна птица — обикалял околностите с другите момчета. Ловели риба в Янтра, играели по Марино поле и по Картала. Баща му бил бератлия^[4] търговец и искал и по-малкият му син добре да стреля и да върти ятаган — плащал на един арнаути да го обучава. В Шумадия пламнало въстание^[5]. Баща му и брат му Ставро отишли да се сражават там под предводителството на хайдут Велко, който бил насъбрал много българи от Видинско и Белоградчишко. Когато въстаниците се вдигнали на юруш, за да овладеят белградската крепост, те и двамата загинали^[6].

Как да остави неотмъстена бащината и братовата кръв? И Христо, тогава на осемнадесет години, намерил пътя към Сърбия, попаднал в отряда на руския генерал Исаев, който помагал на въстаниците. Една година след свършване на Руско-турската война османлиите успели да потушат въстанието. Карагеорги, водачът на сърбите, потърсил убежище в Бесарабия, а Христо успял да избяга в Босна. Намерил си работа в Сараево като въоръжен пазач при един търговец и може би щял да живее тихо и кротко, ако един ден някакъв османлия не го бил засегнал на чест — нарекъл го „мръсен свинеядец“, „проклет бунтовник“, и в гнева си Христо го застрелял. Трябвало да бяга и се озовал чак във Венеция. Там, като не им разбирал от езика, и най-черна работа не могъл да си намери. С парите, които му останали, заминал с един гръцки кораб за остров Родос. Не му провървяло в Родос и отплувал за Кипър, оттам — в Египет, където самовластният управител Мехмед Али паша събирал наемни войници, без да придирия дали са мюсюлмани, или не. Само след година, като се проявил в боеве с различни бунтовници срещу властта на Мехмед Али, той бил удостоен с чин гавазбашия под прозвището Шахин заради устрема в сраженията и за смелостта му — турците имат такъв обичай, да дават на проявилите се бойци имена на птици или животни.

Накрая той смотолеви, че попаднал в Йерусалим и станал хаджия — и показва божигробския кръст от черно дърво, който носеше окачен на врата си, скрит под ризата.

— Хаджия? — изненада се старият архимандрит.

— Само не ми се присмивай, отче! Знам какъв хаджия съм, затова идвам при тебе...

— Колко души си убил? — тихичко попита архимандритът.

— Колко ли... — завъртя глава хаджи Христо и започна да превива пръстите на лявата си ръка, след това на дясната, после отново на лявата...

— Недей! — улови ръцете му старецът. — Неверници ли бяха?

— Всичките до един, отче! — въодушеви се Хаджията. — На християнин не съм вдигал ръка, кълна се! Пък и тия, гдето съм погубил, то е било в бой, никога не съм стрелял или удрял в гръб, затуй и пашите ме зачитат като честен човек. А и друго има, отче. В сражение пред очите ми е тъмно, виждам само къде святка нож или ятаган и натам се хвърлям. Стрелям, когато срещу мен се стреля. И затуй не помня ни каяфета, ни образа на падналите от мой куршум и от мое острие. Помня само оня пезевенгин в Сараево, гдето пред цялата чаршия се гавреше с мене, ама него и на оня свят да го срещна, пак ще го застрелям!

— Казах ти вече, сине, само смирените ще бъдат въздигнати. Покай се за това, че не си стъпвал в божи храм, колко години каза? Пет или шест?

— Вече шеста година, отче архимандрите.

— И ми кажи каквото знаеш за презморския поход на Хуршит паша — с шепот рече старецът и се наведе над коленичилиия хаджия.

— Ще ти кажа всичко, отче, само ми дай опрощение. Щом стигна в Триполица, ще захвърля сърмалиите дрехи и ще тръгна към Балкана.

— За Хуршит паша говори, за пашата! — нетърпеливо го подкани архимандритът и хаджи Христо се сепна: защо старият духовник го разпитва за аскерлии работи?

Но желанието за чиста, пълна изповед целия го владееше и той заразправя: за топовете, които три дни товарили на корабите, за помощниците на пашата и за това кой колко войници има под ръка. Сам пашата му казал: „Ти откарай харема и сандъците в Триполица, пък аз ще дойда там, като превземем Янина“.

— Сега повтаряй след мене простителната молитва на Митаря — доволен от чутото, рече архимандритът. — И внимавай да не кажеш погрешно някоя дума...

— Ще повтарям, отче архимандрите! — зарадван, че ще получи опрощение за греховете си, отвърна Хаджията.

— Боже, бъди милостив към мене, грешника...

Когато хаджи Христо започна да изрича думите, старецът — архимандрит — положи ръцете си върху главата му в знак на примирение — каещият се отново идваше в редовете на вярващите. Но, за да бъде изповедта завършена, той трябваше да произнесе простителната молитва. И като вдигна ръцете си от главата на коленичилиия българин, архимандритът сам събра ръце за молитва:

— Господ бог и Исус Христос, с благодатта и щедростта на своето човеколюбие, да опростят, чедо, всичките ти грехове. Аз, недостойний йерей, с властта, която ми е дадена, те освобождавам от прегрешенията ти в името на отца, сина и светия дух. Амин!

В очите на хаджи Христо се появиха сълзи. Той целуна ръката на архимандрита, който му каза:

— А сега вече ще можеш да получиш светото причастие. Но ти предстои едно друго, още по-голямо изпитание.

Архимандритът отиде в олтара и след малко се върна, като носеше един бял лист.

— Вземи! Дръж го с дясната си ръка и изричай след мене клетва пред Всевишния!

Хаджи Христо объркан го погледна — не свърши ли изповедта, за какво е тая клетва? Той пое белия лист, на който в средата беше нарисован само един кръст.

— Кълна се в името на правдата и справедливостта... — започна архимандритът.

— Кълна се... — поспря се за малко хаджи Христо, но смисълът на думите проникна в съзнанието му и той зарадван погледна стареца. — Наистина се кълна в името на правдата и справедливостта, отче архимандрите!

Старият духовник сега беше строг, жълтото му лице беше съсредоточено — той гледаше нагоре, към купола на църквата:

— Пред Всевишния се кълна, че ще жертвам живота си, че ще изтърпя и най-жестоките изтезания и ще държа в тайна всичко, в което ще бъда посветен, като ще давам верен отговор на онова, за което мога да бъда запитан.

Когато хаджи Христо, който не разбираше докрай каква е тая клетва, произнесе последната дума, архимандритът се усмихна, направи му знак да стане и рече тържествено:

— Сега ти си приобщен към тайната на най-голямото съзаклятие, което някога е ставало срещу властта на султана! Пази този бял лист с кръста на него. Като човек, който не е писмен и съвсем нов за нашето дело, приет си за наш побратим. Ще стоиш в Триполица и ще чакаш при тебе да се яви някой от нашето братство; той ще ти припомни клетвата, която си дал и ще ти каже какво трябва да правиш. Няма да мине много време и всички ние ще бъдем нужни, за да бъде повален османският полумесец!

— Да, отче... Ама аз се канех да се завърна...

— Нали чу какво ти наредих? Ти се закле, изпълнявай клетвата си! Ще чакаш в Триполица!

— Да, отче... — с пресъхнало гърло рече хаджи Христо.

И чу майчиния си глас: „Бре, Христо, бре, чедо, разбираш ли по какъв път потегляш?“ — „Какво да правя, мале, нал ти и друг път си ми казвала, че ми е буйна кръвта — като на тате и на бати Ставро. Чуя ли за османския полумесец, нещо ме застърга отвътре и ми се иска и да стрелям, и ятаган да въртя“.

Така говореше в себе си Хаджията, забравил, че е пред олтарните икони със златните нимбове, забравил и за опрощението на греховете си, което беше получил.

[1] Рейс — титла на висши сановници и офицери в султанска Турция; водач; началник. ↑

[2] Таверна — (от лат. „таберна“) — кръчма, пивница. ↑

[3] Гюнах-чикаран-пезевенглер (тур.) — духовник, който вади греховете — презрително название за християнските свещеници. ↑

[4] Берат (тур.-араб.) — султанска царствена заповед за привилегии и правдини; носителят на такава заповед се е наричал „бератлия“, в случая търговец. ↑

[5] Въстанието започнало през февруари 1804 г. в Шумадия и скоро обхванало целия белградски пашалък. Руско-турската война (1806–1812 г.) спомогнала за разгръщането на сръбското народноосвободително движение, в което участвали и стотици българи. ↑

[6] Превземането на белградската крепост станало на 30.XI.1806 г. ↑

МАРИГО ОТ НАВПЛИОН

Кехаята^[1] Мустафа бей, заместникът на Хуршит паша в Триполища, още от Алепо гледаше с лошо око гавазбашията Шахин (християнското му име той никога не произнасяше). Като всеки потурнак — бейт беше от Босна, той се смяташе за истински крепител на османската власт и се отнасяше с недоверие към християните, макар и служители на падишаха.

Когато Хуршит паша въздигна Шахин в башия на охраната на харема и на богатствата му, думите му бяха ясни и недвусмислени, отправени най-вече към Мустафа бей, когото всички наричаха Кехаята: „Власт над Шахин имам само аз. Който посегне на него, вдига ръка над моята глава!“.

Тъкмо това не можеше да преглътне Кехаята — че някой в Триполища няма да му е подчинен. Нисък, пълен, с четинеста брада, когато срещнеше гавазбашията, той извърещаше глава и само сумтеше. В такива случаи хаджи Христо нарочно изваждаше черния божигробски кръст изпод ризата си и го залюляваше на врата си като махало — и той се люлееше, докато Кехаята отминеше.

Веднъж една алаица носеше към харемлъка меден гюм. Хаджи Христо седеше на сянка в къошка до входа на просторния пашовски дом и като видя старата туркиня, направи ѝ знак да дойде при него.

— Студен ли е шербетът? — попита той.

— От най-дълбокия зимник го нося, Шахинага... Да ти наля ли?

— Дай! — протегна ръце Хаджията, взе гюма и пи направо от широкото гърло.

Тъкмо това видя Кехаята и рече високо:

— Като пиеш от пашовския шербет, остава и на пашовската чест да посегнеш, кяфирско куче!

Едва изрекъл последните думи и Хаджията се озова при него с гол нож в ръка. Двамината гавази на Кехаята се уловиха за ятаганите. Хаджията завъртя ножа и рече със зъл шепот:

— Ще си видиш червата закачени на ей това острие, чуваш ли, бошняшка мършо? И друг път, като минаваш покрай мене, пръв ще ми отдаваш селям!

Кехаята отвори уста да каже нещо, но се чу само „а-а-а“, после „е-е-е“. И си изкара яда на гавазите:

— Махайте се, пезевенклер!

И тръгна след гавазите си с пияни крачки, целият изпълнен от яд, страх и злоба към българина. Оттогава, щом видеше отдалече Шахин ага, той или се връщаше назад, или свиваше някъде встрани.

За тази случка научи цяла Триполица. И когато хаджи Христо минаваше по улиците, виждаше как го сочат с кимване на глава и с погледи и, без да съзнава, се наежваше, стъпваше с цяло ходило, забавяше ход. Кочо Тиквешлията му подхвърляше:

— Море, ще ти го скрои Кехайот кюляфот.

— Я той на мене, я аз на него — смееше се Хаджията. — Който изпревари!

Все пак имаше едно на ум, не изпускаше от очи къде ходи и какво прави Кехая бей, а когато трябваше да излезе из града, викаше със себе си по двама-трима от гавазите, които пазеха пашовия дом.

Веднъж, то беше привечер, с Кочо и Карагеорги се връщаше от пазара. Кочо бе купил една кошничка със султанина — бяло грозде без семки, което в Пелопонес сушаха и правеха от него стафиди, но то беше още по-вкусно, когато е току-що откъснато от лозата. Карагеорги се оглеждаше за някоя таверна. Гръцката ракия, узото, му харесваше повече от сирийския арак и той убеждаваше хаджи Христа и Кочо, че по-добро мезе за узо от гроздето султанина няма да намерят.

По главната улица се провикваха продавачи на шербет и рахат-локум, на солени фъстъци и бадеми, димяха огнищата на майсторите на сувлаки. И в Сирия правеха кебап, но другояче — като въртяха железния шиш хоризонтално и лойта от старото овнешко капеше върху разжарените въглени, тежката миризма проникваше в месото. Тук, в Гърция, железният шиш беше изправен и късовете месо от планински шилета бяха надиплени плътно. Въглените, натрупани отстрани, равномерно изпичаха кебапа, който майсторът, целият зачервен от горещината, въртеше с малкия железен чекрък. Сокът от месото се стичаше от най-горните парчета до най-долните, така и режеше майсторът с големия нож късчетата, които слагаше в малка кръгла

питка заедно със ситно нарязан лук, магданоз, парчета от сурови чушки и резенчета лимон. Завиваше питката и я подаваше на купувача.

Хаджи Христо спря пред един такъв майстор на сувлаки не заради аромата на прясното шилешко. Едно тъничко, стройно момиче привлече погледа му — то печеше малките питки в топлата пепел на глинена печ. Неволно Хаджията се върна в детството — така майка му правеше пърленици, а той, босоног момчурляк, се въртеше наоколо и нямаше търпение да стане питката.

Момичето беше чернооко, със сключени вежди. Косата му беше прибрана в бяла кърпа с везани краища и само над челото се виждаха две тънички плитки, сплетени във венче.

— Хаджи, защо спря? — проточи тънък врат Карагеорги и, нали стърчеше цяла глава над него, дългите му мустаци се провесиха над рамото на Хаджията.

В това време двама турски войници отидоха при високия железен шиш с опечено месо, избутаха продавача настрана и единият, като извади дълъг нож, започна да реже едри парчета — режеше и ги подхвърляше на другия, който ги лапаше още горещи и протягаше отново ръце.

— Ама, агалар, какво правите — бъркаше гръцки и турски думи майсторът на сувлаки, — ще ми поразите кебапа...

— Млък, пезевенк! — блъсна го с лакът в гърдите турчина, който режеше от месото.

Гъркът политна назад и падна върху глинената печ.

— Чичо! — извика момичето и се спусна към петдесетгодишния слабават мъж да му помогне да се изправи.

— Ела, къзъм, ела и мен да подкрепиш — ухили се турчинът с ножа в ръка и се престори, че и той пада.

Но вместо момичето да го подкрепи, хаджи Христо го подпря с пестници в двата хълбока. Турчинът се отпусна надолу и тогава Хаджията грабна ножа от ръката му и му залепи един плесник. Вторият турчин понечи да измъкне ятагана си, но от двете му страни застанаха Кочо и Карагеорги и го хванаха за ръцете.

— А! — реवеше като ранен удареният турчин. — Гяури на гяури помагат! Кехая бей...

Хаджи Христо улови дрехата му на гърдите, изправи го и ниско изрече на чист турски:

— Върви кажи на Кехаята как Шахин наказва капасъзите^[2]! А ножът ти ще остане у мене. И това кажи на Кехаята, да разбере какъв бабаит си, като не можеш да си опазиш оръжието.

Турчинът се приведе и се обърна. Целият беше изпълнен от злоба, но уплахата му от бързината, с която Шахин го беше набил, надделя и той тръгна надолу по улицата. Кочо и Карагеорги пуснаха втория турски войник. Той побърза да настигне приятеля си.

Майсторът на сувлаки приближи до хаджи Христо. Беше пребледнял, едва чуто рече:

— Сега какво ще стане, кирие^[3]? Голяма фасария^[4], голяма беда...

— Каква беда? — сложи ръка на рамото му хаджи Христо. — Вече няма да посмеят да ти пипат кебапа, а другите хаирсъзи ще научат, че имаш защитници.

— Как те викат, кирие? Вярно ли е това, гдето рече османлията, че си християнин? — оживи се гъркът.

— Турците ми измислиха име Шахин, а пък съм кръстен Христо.

— Хаджи Христо — обади се Кочо, като се ухили. — Не личи ли, че е хаджия?

Той говореше гръцки по-добре от Хаджията.

— Хадзи? — не вярваше гъркът, а очите на момичето от удивление като че ли се разшириха и станаха още по-дълбоки и по-бляскави.

— Чичо Панайотаки — тихичко попита момичето възрастния гърк, — да целуна ли ръка на хадзи Христо?

— Сакън! — дръпна се Хаджията и обърка гръцките думи с турски. — Хаджии като мене колкото щеш...

И погледът му обгърна нежната фигура на момичето, после се захласна в очите й — гледаше я и ни дума не продумваше.

— Как ти е името? — попита Кочо вместо него момичето и то отвърна, като не откъсваше поглед от Хаджията:

— Мариго...

— Ние сме от Навплион — обади се чичо Панайотаки. — Тука сме, за да изкараме прехраната...

— Мариго от Навплион — едва чуто, на себе си, повтори хаджи Христо и изведнъж тръсна глава, махна с ръка на приятелите си: — Хайде, че скоро ще затворят вратите на крепостта!

— Няма ли да вземете сувлаки? — извика след тримата чичо Панайотаки.

— Утре ще минем! — рече Хаджията на стария грък, но гледаше момичето.

Някъде в тайните кътчета на мислите му се промъкваше нейният глас — звучно, на гръцки, тя му казваше „хадзи“ и тая дума като че нямаше нищо общо с неговия хаджилък.

На следния ден двамата с Кочо спряха при стария грък да си купят сувлаки. Мариго ги поздрави с усмивка, но повече не се обърна към тях. Чичо Панайотаки ги задържа дълго при себе си — разказваше им за тежкия живот в Навплион; хората там били бедни, едно сувлаки да рече някой да купи, дълго ще премисля. Тук е друго, градът е голям, средище на цял Пелопонес, селяните от околните планини продават евтино агнетата и шилетата. В Навплион имат стара семейна къща, в която са се родили той, Панайотаки, и бащата на Мариго, лека му пръст!

— От какво е загинал? — полюбопитства Кочо.

— Как да кажа? — озърна се чичо Панайотаки. — Беше там горе! — посочи той с глава към планината.

За няколко месеца в Триполица хаджи Христо и Кочо, както и останалите българи сеизи, понаучиха доста неща за Пелопонес. Османската власт тука се крепеше не само на турските войници и заптиета в по-големите градове и крепости, а и на коджабашиите^[5], богати гърци, които притежаваха по-голямата част от обработваемата земя и от маслинените дървета. Но по гористите планини още от първите години на робството се появили клефти — така османлиите наричаха гърците, които с оръжие в ръка защитаваха свободата си и това название от обидно (то означаваше крадец) се беше превърнало в легендарно — клефтите закриляха сънародниците си от насилията и грабежите на паши, бейове и помагачите им — коджабашиите.

Кимването на чичо Панайотаки към близката планина и недомлъвката за братовата му смърт накараха Хаджията да се наклони към него и да попита:

— Клеф ли е бил, или арматолос^[6]?

Чичо Панайотаки като че съвсем загуби глас — едва чуто произнесе:

— Клефт, кирие, и то не какъв да е...

Кочо Тиквешлията, за да покаже, че знае тия работи в тънкости, проточи врат и тихо, заговорнически, както стария грък, попита:

— Истински паликаре^[7], а?

Чичо Панайотаки се усмихна:

— То е друго, кирие. Като ни дойдете на гости в Навплион, ще чуете една песен за брат ми, която всичко ще ви разкрие...

— Ще дойдем в Навплион! — високо рече хаджи Христо, за да го чуе и момичето.

Само по трепването на раменете ѝ той разбра, че думите му достигнаха до Мариго и радостно накриви белия тюрбан над дясното си ухо.

Откак пристигнаха в Триполица, от месец май, небето беше безоблачно, слънцето — горещо, а планините за хаджи Христо оставаха все така далечни — нямаше право да напуска града без разрешение на Хуршит паша, който продължаваше с войските си да обсажда крепостта Янина.

В края на октомври изведнъж захладна. Но пак имаше топли слънчеви дни. Чичо Панайотаки казваше, че времето от средата на ноември до края на декември е „сарандаимера-сарандагнома“ — четиридесет дни, четиридесет настроения.

Кой знае, може би и времето влияеше на настроението на хаджи Христо. Понякога ставаше мрачен и неразговорлив, глождеше го недоволство от самия него.

Какво правеше тук, в Триполица? Чакаше да се върне Хуршит паша, за да го освободи и с тескере да тръгне към Търново. Чакаше и Мариго да му се усмихне — тя наистина все по-често му се усмихваше, когато той стоеше до чичо Панайотаки и дъвчеше сувлаки — те вече му бяха омръзнали, но нямаше друг повод да отива там. „Сарандаимера — сарандагнома“.

Веднъж двамата с Карагеорги се напиха в една таверна, стреляха в тавана, а на другия ден хаджи Христо, като си плискаше лицето със студена вода, се заричаше повече да не погледне узото. Друг път с Кочо набиха наред чаршията двама турци, които, нарочно ли, случайно ли, се бяха блъснали в тях.

Кехая бей с нищо не показваше, че знае за зулумите на омразните му „гяури“. Но като поразмисляше, хаджи Христо разбираше, че злопаметният бошняк или се готви да го нападне в гръб, или, като се върне пашата, ще го zlepостави, и Хаджията и приятелите му може да се озоват във влажния затвор на крепостта.

Освен мисълта за Мариго (дали ще се съгласи да се ожени за него) и едно припомняне го караше да потръпва в очакване на нещо приятно: клетвата в Аликарнасос пред стареца архимандрит, думите, че вече е приобщен към „най-голямото съзаклятие, което някога е ставало срещу властта на султана“. Белият лист с нарисувания на него кръст хаджи Христо беше скътал в пояса си в малка кожена кесийка — той беше доказателство, че е побратим. Но и тази тайна беше свързана с чакане — да стои в Триполица и да чака при него да се яви някой от братството, който ще му припомни клетвата...

Тогава отец архимандритът му беше обяснил и условните знаци с ръце, по които двама „побратими“ могат да се познаят, и хаджи Христо през първите месеци често си ги повтаряше, за да не ги забрави. Но и знаците, и клетвата в Аликарнасос бяха започнали да потъват дълбоко в съзнанието му, когато един ден, като пиеше следобедното си кафе в „Чифте кафене“, на самия градски мегдан, той забеляза, че от съседната маса го наблюдава мъж с гръцки дрехи. Когато погледите им се срещнаха, непознатият започна да слага и да маха лявата си длан върху дясната. Това беше първото условно движение, като че миеше ръцете си. Хаджи Христо трябваше да сложи палеца и показалеца на дясната си ръка в шепата на лявата. Като проследи с поглед дали някой не го наблюдава, той направи условния знак. Човекът от съседната маса веднага дойде до него, леко се поклони — беше слабичък мъж с олисяла глава, облечен като дюкянджиите по търговските чаршии. Сега беше пак ред на гърка — първият, който започваше разговора с побратим, да сложи палеца и показалеца на дясната си ръка в шепата на лявата и веднага след това да вземе в ръцете си двете ръце на събеседника си и да го попита: „Имаш ли цибуки^[8]?“.

Всичко ставаше, както му беше обяснил отец архимандритът. И дойде време хаджи Христо да отговори както трябваше: „Цибуки ли? Не, нямам. Но имам царухи^[9]“.

Непознатият изведнъж се усмихна и напрегнатото му лице се отпусна:

— Уф, побратиме, изпотих се под езика!

— Ама нали ти отговорих...

— За четвърти път идвам тук, знам кога си пиеш кафето, знам как го обичаш — „метрия“^[10], нали? Но ти все не ми забелязваше знаците.

— Кой ти каза да ме потърсиш? — нетърпеливо попита Хаджията.

— А, побратиме, ние с тебе сме от мравките, не ни е позволено да се месим в големите тайни. Можем да говорим за общото ни дело, но без да споменаваме имена на известни братя от нашата степен и без да обсъждаме дейността на Невидимата висша власт, която ни ръководи.

— Да, спомних си! — рече хаджи Христо. — „Мълчание и тайна“!

— Тайна и мълчание! — отвърна непознатият, който явно нямаше да си каже нито името, нито с какво се занимава.

И все пак за какво щяха да говорят? Хаджи Христо допи остатъка от кафето, бутна чашата настрана и понамести пищовите в силяха си.

— Заповядано ти е да не напущаш нито за ден града и крепостта — поде тихо непознатият побратим. — И ако можеш отдалече да подготвиш по подходящ начин своите съплеменници за съдбовния ден. Борбата е на всички християни срещу османския звяр!

— Да, на всички християни — кимна хаджи Христо и бързо се прекръсти, без да го е грижа, че някой може да го наблюдава.

— Ей, побратиме, не биваше!

— Как да не бива! — ядоса се хаджи Христо. — На мене Хуршит паша ми разрешава да изповядвам Христовата вяра, хаджия съм, ти какво ми се месиш?

— Побратиме... — успокоително замаха с ръце непознатият.

Хаджи Христо улови дръжките на двата пищова, натисна ги надолу, като че така искаше да си заповяда нещо, което само той си знаеше.

— Колко сеизи българи има тук? — попита непознатият.

— Повече от двеста — навъсено отвърна Хаджията.

Тоя човек го ядосваше. И какво е това съзаклятие, което няма нито име, нито водачи? Каква е тая „Невидима висша власт“? Кога

най-сетне ще започне въстанието?

Усещаше се като оплетен в невидима паяжина. Съзаклятието беше нещо незримо, нещо над него, над тоя непознат грък, над всички, които бяха се клели пред кръста. А така много му се искаше да проникне по-нагоре от „степента“, в която беше посветен, да разбере наистина ли се подготвя голямо въстание и да види своето място както в Белград, когато се сражаваше с пушка в ръка...

По-късно от разказите на новите си приятели гърци той щеше да научи подробности за дълголетните борби на гърците срещу османската власт. Беше същото както и в покорена България — въстание след въстание. Много се говореше (тук-там имаше по някой жив старец от онова време) за войната между Русия и Турция в края на миналото столетие — през 1768–1774 година. Тогава, в седемдесета година, руските кораби от ескадрата на А. Г. Орлов се появили край гръцките брегове и това било знак за въстание, което обхванало целия Пелопонес. На брега слезли руски моряци и скоро към тях се присъединили много гърци, не само клефти и арматолоси, но и иначе мирни хора, на които османската власт с притесненията си била отдавна дотегнала. Били образувани няколко доброволчески легиона. Османлиите успели да потушат въстанието, но надеждата за скорошно освобождение нараснала. Войната завършила с подписването на Кючук-Кайнарджишкия мирен договор, с който било потвърдено самоуправлението на Егейските острови. Бил открит пътят на европейската търговия в Черно море и на гърците се позволявало да издигат на своите кораби руското знаме. А вече имало няколко десетки хиляди гърци моряци. Султанът разрешил на гърците да слагат на корабите си оръдия за защита от алжирските пирати.

По време на следващата Руско-турска война (1787–1791) била сформирана доброволческа гръцка флотилия, командвана от Ламброс Кацонис — полковник на руска служба. В чужбина на много места имало гръцки колонии — в най-големите италиански пристанищни градове, във Виена, Одеса, дори в Марсилия, Москва и Амстердам.

Започналата през 1789 година революция във Франция раздвижила наново будните гърци. Под влияние на революционните идеи Ригас Велестинлис написал своята известна „Конституция“, с

която призовавал потиснатите народи в Османската империя да се заловят за оръжие. „Българинът трябва да се вдигне тогава, когато страда елинът, както и елинът да подпомогне българина, а те двамата да бъдат заедно с албанеца и влаха“ — пишел Велестинлис, авторът на прочутия „Военен химн“, наричан „Гръцката марсилеза“.

През 1800 година под влияние на Русия била създадена Републиката на Седемте съединени острова — първата в ново време автономна гръцка държава. На тия острови намирали убежище всички гонени от османската власт, там били създадени „легиони на леките стрелци“, командвани от генерала на руска служба, грък по рождение, Е. Г. Папандопуло.

През лятото на 1807 година, малко след като била обявена поредната руско-турска война, на остров Левкас, един от Седемте съединени острова, гръците на руска служба поканили на приятелска среща началниците на доброволческите отряди от Кефалиния, Итака, Закинф и Корфу, а също така и водачите на клефти и арматолоси от цяла Гърция. Край разгорените огньове, които гонели мрака надалеч, до разсъмване се носели песни и наздравии. Там бил и Йоанис Каподистрия, организаторът на отбраната на Съединените острови. Заобиколен от представители на всички краища на Гърция, той предложил наздравица за „възраждането на гръцкото племе“. След наздравицата прочутите капитани на клефти и арматолоси — Теодорос Колокотронис, Никитарас и Варнакиотис, се заклели до края на живота си да се борят за освобождението на Гърция.

През септември 1814 година във Виена се събрали на конгрес коронованите владетели на Европа, за да решат как да заздравят своята власт в условията на революционни „брожения“. Йоанис Каподистрия присъствал като един от представителите на Руската империя и заговорил за подобряване положението на гръците. Но австрийският канцлер Метерних отсякъл: „Гръцка нация не съществува!“.

Тъкмо тогава, през месец септември, в Одеса била създадена тайна организация от трима търговци: Николаос Скуорас, Атанас Чакалов и Емануилос Ксантос. Организацията носела безобидното название „Филики етерия“. „Дружество на приятелите“, и била изградена на принципи, заимствани от масоните^[11] и карбонарите^[12]. Участниците в нея се делили на четири степени^[13]. Неграмотните можели да станат само „побратими“. Преминаването в по-горна степен

ставало, като се спазвала определена процедура. Всяка степен имала свои условни знаци за разпознаване.

През месец март 1818 година центърът на „Филики етерия“ бил пренесен в Цариград. Тогава била създадена степенята „апостоли“. За всеки обособен край на Гърция бил определен и изпратен апостол.

От появата на османлиите имаше две места в Гърция, където султанската власт не проникна — в Епир — Сули, и в Пелопонес — Мани. Така и наричаха жителите на тия две места — сулиоти и маниоти.

Маниотите плащаха годишен данък на Портата. Турците нямаха право да живеят в областта Мани. Тъкмо тук „Филики етерия“ (наричана обикновено Етерията, а участниците в нея — етеристи) намери начин да привлече и първенци, и висши духовници, сред които най-известен беше Петрос Мавромихалис (известен повече с прозвището Петробей) от прочут род от Магна.

Когато хаджи Христо пристигна в Триполица, Етерията беше пуснала корени в цяла Гърция и в гръцките колонии в чужбина. През пролетта към организацията се присъедини генералът на руска служба Александър Ипсиланти (преди него в Етерията бяха влезли тримата му братя — Николай, Георги и Димитър). Син на бившия молдавски и влашки княз Константин Ипсиланти, от род, чиито корени бяха някъде във времената на ромейските императори, на двадесет и пет години той стана генерал, ползваше се с особеното благоволение на цар Александър I. Той прие да застане начело на Етерията и получи названието „Главен настоятел на Началството“.

През октомври 1820 година Александър Ипсиланти събра в град Измаил най-влиятелните членове на Етерията. Тогава беше приет главният план за въстанието, което трябваше да започне в Пелопонес, да се разгърне в Епир и да бъде свързано с въстанието на сърбите. Обстановката беше много благоприятна за десетките хиляди съзаклятници. Самостоятелният владетел на Янина — най-богатият търговски град в Епир, и на целия янински пашалък Али паша Тепелени през юни започна война със султан Махмуд II. Али паша имаше няколко десетки хиляди войници, повечето от които бяха албанци — самият той беше син на албански бей. Освен здравата крепост Янина той беше подготвил за продължителна отбрана и много други по-малки крепости. Султанът трябваше да изпрати срещу него

не само всички военни части от Европейска Турция, но и войските на пашите, които управляваха в Гърция — сред тях беше и Хуршит паша.

Отначало султанските войски завладяха почти целия Янински пашалък, но в края на август, като обсадиха самата Янина, се видя, че крепостта лесно няма да падне. Княз Ипсиланти предложи и останалите видни етеристи се съгласиха въстанието да избухне след два месеца в областта Мани, като князът щеше да отиде там през Триест. Едновременно щеше да избухне и въстанието в Дунавските княжества.

След съвещанието в Измаил назначените апостоли тръгнаха всеки към мястото, за което отговаряше. За България беше определен Димитри Ватикиоти, грък на служба в руската армия. През 1806–1812 година той беше командвал българските доброволчески отряди, които действаха покрай Дунава заедно с русите, а от 1816 година беше попечител на българските преселници в Бесарабия. Около четиринадесет хиляди българи бяха приобщени чрез първенците си към Етерията. И когато всичко беше задвижено, неочаквано в началото на ноември Ипсиланти, без да пита когото и да било от видните етеристи, се отказа от пътуването си до Мани, където вече го очакваха, и реши да вдигне въстанието в Дунавските княжества, а след това с оръжие в ръка да мине през България и да стигне до Гърция.

През една януарска нощ на 1821 година на източния бряг на Пелопонес се появи изпратеният от Ипсиланти апостол Григориос Дикеос, известен повече с името Папафлесас. Тридесет и две годишният архимандрит повече приличаше на водач на клефти — буен, смел, енергичен. Ту в дрехи на духовник, ту облечен като турски първенец, той за няколко седмици раздвижи етеристите в Пелопонес. Уплашени, че „дяволският поп“ може наистина да повдигне в най-скоро време въстание, неколцина от коджабашиите, които също бяха етеристи, но не очакваха, че нещата могат така бързо да се развият, успяха да го примамят и да го заключат в един манастир. Но Папафлесас само след няколко дни избяга от манастира заедно с монасите, на които беше възложено да го пазят. Повечето от видните етеристи от Пелопонес бяха съгласни въстанието да избухне още сега, през пролетта, и определиха три вероятни дати — според това, дали османската власт ще успее да узнае по някакъв начин за съзаклатието — 26 март, 23 април, 21 май.

Близки помощници на Папафлесас бяха двамата водачи на клефти — Теодорос Колокотронис и Анагностарас, и водачът на маниотите Петробей Мавромихалис. От Смирна пренесоха много барут и куршуми, които укрива в манастира „Пророк Илия“ край Калама, гдето трупаха оръжието, което щеше да е необходимо за въстанието. Нощно време ковачите правеха ятагани и ножове, майстори на оръжие поправяха стари пушки и пищови.

Портата успя да залови документи на ръководители на Етерията, намериха се и доносчици сред самите етеристи. Един от тях, фанариотът Александър Суцо, владетел на Влахия, скоро загадъчно умря — както по-късно казваха, не без намесата на Етерията.

На 6 март 1821 година княз Александър Ипсиланти с паспорт за лечение на минерални бани премина руско-турската граница при Скуляни и още същия ден пристигна в Яш, столицата на Молдавия. Тук той се обърна към гърците, власите и молдованите с призив за въстание. На първо време се записаха около две хиляди души — повечето гърци и българи, имаше сърби и албанци. С този отряд Ипсиланти тръгна към Влашко и, докато стигне дотам, вече водеше седем хиляди души.

В това време във Влашко се разгърна въстание, ръководено от Тудор Владимиреску. Отначало въстаническите отряди действаха заедно и почти едновременно влязоха в Букурещ.

В началото на март в Дунавските княжества въстанието шестваше победоносно и пелопонеските етеристи очакваха всеки ден да бъде даден знак, за да се вдигнат на оръжие.

[1] Кехая — наместник на паша, управител. ↑

[2] Капасъз (тур.) — разбойник, нехранимайко. ↑

[3] Кириос (гр.) — господин. ↑

[4] Фасария (гр.) — неприятност, конфликт, който се помни. ↑

[5] Коджабашии (тур.) — старей; местната власт била в ръцете на коджабашиите. ↑

[6] При султан Сюлейман I Законодателя (1520–1566) Портата предложила на няколко дружини от клефти да охраняват реда в местата, в които дотогава те действали. Онези клефти, които се съгласили да служат на турското правителство, били наречени

„арматоли“ (итал. дума армато означава „въоръжен“). Но много често капитаните на арматолите отново ставали с хората си клефти. ↑

[7] Паликар (гр.) — буквално означава момък, младеж. Така в Гърция наричали бойците от въоръжените дружини по време на османското робство. ↑

[8] Цибуки — гръцко произношение на „чибук“ (или още „чубук“) — дула с дървена тръбица за пушене на тютюн. ↑

[9] Царухи — вид леки селски обуца в тогавашна Гърция. ↑

[10] Метрия (гр.) — средно сладко (за кафе). ↑

[11] Масони — членове на тайна международна организация със сложна йерархична система. ↑

[12] Карбонари — членове на тайни дружества за свободата на Италия през миналото столетие. ↑

[13] Степените били „побратими“, „препоръчани“, „свещеници“ и „пастири“. По-късно били създадени още две степени за водачите на арматолосите и клефтите — „посветени“ и „шефове на посветените“. ↑

БЯГСТВОТО

В Пелопонес имаше малко турци. Тук местната власт беше в ръцете на коджабашиите, на които помагаха епископите. В началото на всяка година всички те — светски и духовни първенци, се събираха в Триполища, обсъждаха онова, което трябваше да искат от султана, и изпращаха в Цариград свои пратеници — векили.

Тази година обаче те като че бяха забравили за ежегодното си събиране. В края на февруари Кехая бей ги свика и ги предупреди: властта е узнала, че се готви бунтулук срещу султанската власт и затова всички те, коджабашиите и папазбашиите, да знаят — пощада няма да има за никого!

Щом научи за предупреждението на Кехая бей, хаджи Христо започна по два пъти на ден да ходи в кафенето, в което му се беше обадил „побратимът“. Но непознатият нито веднъж не се появи. Като пиеше бавно кафето си, хаджи Христо оглеждаше с дебнеш поглед хората по съседните маси. Веднъж му се стори, че един слабоват мъж на около петдесет години се вглежда в него и той направи първия от условните знаци с ръце. Човекът обаче само примигна и обърна глава встрани.

Привечер той минаваше покрай чичо Панайотаки, поздравяваше с кимване Мариго и говореше за незначителни неща, само и само да постои по-дълго, след като е изял две-три от омръзналите му вече сувлаки. Полека-лека старият грък започна да се държи с него като с близък човек. Понякога, след като се озърнеше да види дали наоколо няма турско „ухо и око“, той му прошепваше ту за някое нападение на клефти, ту за някоя „фесария“ на гърци с турци. От своя страна и хаджи Христо му казваше какво ново има в крепостта и в пашовия дом, какви зулуми замисля Кехая бей.

За въстанието в Дунавските княжества и двамата научиха едновременно — всеки по свои пътища. Но нито чичо Панайотаки, нито хаджи Христо узнаха повече от това, че няколко хиляди гърци, българи, власи и молдовани са се вдигнали на въстание и че начело е

княз Александър Ипсиланти. Нещо подсказваше на хаджи Христо, че и в Пелопонес ще пламне огън. И чичо Панайотаки подхвърляше: „Тая «фесария» ще стане и тук, щом хиляди гърци са тръгнали с Ипсиланти...“.

Мариго нито веднъж не се обръщаше към тях, все имаше какво да прави около пещта или край огъня, на който се печеше кебапът. Но когато хаджи Христо си тръгваше — чудно беше как тя отгатваше това, Мариго извиваше тъничкия си врат и лицето ѝ засияваше.

— Калин андамосин, хадзи! — изчуруликваше с пеещото си гласче тя и на Хаджията му примаяваше.

— Довиздане! — на български смотолевеше той и бързаше да тръгне.

Един ден тя каза на български:

— Довиздане, хадзи!

Хаджи Христо чак отвори уста от почуда:

— Ама, как... — започна той и млъкна.

— Хадзи, хадзи — смееше се момичето и очите му плуваха във весела светлина.

Друг път Мариго издебна, когато чичо Панайотаки отиде в съседния бакалски дюкян за сол, и като сне от ухото си няколко стръка момина сълза, му ги подаде.

Сладкият, упойващ аромат замая Хаджията, той държеше стръкчетата непохватно и му се струваше, че малките бели цветчета звънят като сребърни звънчета и отекуват в широките му гърди. Появи се чичо Панайотаки и той, като скри момината сълза в шепа, само му махна с ръка и пое надолу по улицата. След него се разнесе звънкия глас на Мариго: „Довиздане, хадзи!“.

Но той нямаше сили да се обърне, усещаше, че вратът и ушите му пламтят.

По нареждане на Кехая бей стражите в крепостта и в града бяха удвоени, на чаршийските турци раздадоха пушки и пищови. Нощем беят сам проверяваше стражите и намереше ли някого задрямал, нахвърляше се върху му с викове и пестници.

Но това, което очакваха османлиите, стана. Най-напред, на 15 март, се разнесоха изстрели срещу турци грабители и насилници в казата^[1] Калаврата. На 21 март се вдигнаха на оръжие маниотите начело с Петробей Мавромихалис. Два дни след това — град Патрас. По същото време загърмяха и в Лакония. До края на март въстанието обхвана цял Пелопонес.

Отначало вожд на въстаниците беше Петробей Мавромихалис, но старият водач на клефтите Теодорос Колокотронис неусетно пое в свои ръце ръководството на въстанието.

През април бунтът обхвана континентална Гърция и Егейските острови. Навсякъде начело бяха видни етеристи. Само Епир не можеше да се вдигне на оръжие, защото там беше огромната султанска войска, която обсаждаше Янина. Без да чакат заповеди от Истанбул, султанските хора в Пелопонес заедно със семействата си и с войниците, които имаха под ръка, се прибраха в най-големите крепости.

В Триполица непрекъснато пристигаха колони от бегълци, насъбраха се много войници с какви ли не началници, повечето бейове. Имаше един-единствен паша — Мустафа паша, и той взе връх над Кехая бей, без някой да го беше назначил за командващ.

Когато Мустафа паша узна за ожесточените сражения на въстаниците с войските на Къосе Мехмед паша, и Омер Вриони при Аламана (моста на река Сперхей, близо до Термопилите), веднага нареди на Кехая бей да поведе своя аскер срещу въстаниците, които се опитваха да сключат пръстен около Триполица. Но Кехаята не искаше и да го слуша:

— Нищо не знам за силите на гяурите — говореше той. — Няма да се бия слепешката.

Мустафа паша отдели войските си в единия край на крепостта и изпрати хабер на хаджи Христо, че като началник на гавазите трябва да се подчинява само на него, ако иска да го похвали пред Хуршит паша, когато той се върне. Хаджията не се яви нито при него, нито при Кехая бей. Ходеше по кафенетата, все чакаше някой от съзаклатието да му се открие и обмисляше как да се измъкне от крепостта и да отиде при въстаниците. С чичо Панайотаки си говореха за отрядите, които Теодорос Колокотронис събираше и трупаше около града — там вече имало няколко хиляди души, всичките с нови пищови и пушки.

А Мариго, вече пресрамила се, разправяше за Навплион:

— Да знаеш, хадзи, какви черешки има в нашата градина — големи като платани! — разперваше тя ръце. — И едни сладки-сладки...

— Женски приказки! — недоволно я прекъсваше чичо Панайотаки. — Нашите още не са превзели Навплион, пък тя за

черешите се тревожи.

— Ами прасковите? Всичките са от големите, „василико“, две праскови тежат цяла ока...

Хаджи Христо я слушаше усмихнат. Да можеха и двамата да избягат оттук, да отидат в Навплион — докато стигнат дотам, въстаниците ще го превземат, те толкова бързо овладяха кажи-речи цял Пелопонес. Турците са уплашени, пъчат се с бабаитлък, но той ги познава, сами не вярват на приказките си, че султанът вече бил изпратил „хиляда капиона със сто хиляди души“, за да потуши гяурския бунтулук.

Никой не може да разбере как Кехаята и Мустафа паша се бяха споразумели, но един ден ги видяха двамата да обикалят крепостта и най-приятелски да си говорят. Между нисшите началници се заговори, че цялата войска, насъбрана в Триполища, щяла да бъде разделена на две — Кехаята ще остане да пази крепостта, а пашата ще излезе да разбие хаирсъзите.

И наистина Мустафа паша започна да разпорежда на помощниците си да се готвят за излаз. Той беше висок, кокалест човек, със скулесто лице, на което рядката брада вече беше почнала по краищата да посивява. Говореше гърлено, като размахваше ръце. Сега вече хаджи Христо не можеше да се изплъзне — Кехая бей му събщи чрез един от гавазите си, че е подчинен на пашата заедно с двестата и петдесет конници, които охраняваха пашовия имот и харем.

Лагерът на въстаниците беше далече от Триполища, виждаха се само върховете на големите бели чадъри^[2] — явно, плячка от някоя разбита турска част. Но и децата в града знаеха, че там е прочутият Колокотронис, който беше тръгнал само с триста души от горната част на Пелопонес, а сега вече командваше няколко хиляди въстаници.

Мустафа паша обяви отрано кога ще тръгне срещу „хаирсъзите“ — през следващата седмица, на светия ден петък, след намаза^[3] в Сарашката джамия.

През нощта срещу тоя петък сън не хващаше хаджи Христо. Мислеше, мислеше и стигаше до едно: трябва да избяга. Там, при въстаниците ще потърси самия Колокотронис, ще му каже, че е етерист, но че никой не го потърсва за нищо. Да избяга — но как? Въоръжен само с пищовите и ятагана — нямаше как да скрие пушката, той излезе от сарая и тръгна към крепостта. Още на първия кръстопът

един бюлюкбашия^[4] го спря — позна го, попита накъде се е запътил, не знае ли, че пашата е заповядал тая нощ никой освен стражите да не се движи из крепостта. Като смънка, че е тръгнал да проверява хората си (а те бяха съвсем другаде, близо до сарая), хаджи Христо тръгна по обратния път.

Небето тежеше от звезди, някъде далече се обаждаха петли и Хаджията се питаше какво ще прави сутринта, когато забият тюлюмбеците и войската тръгне на излаз. Най-напред, както беше по реда, щяха да яздят конниците от охраната на пашата, след това самият Мустафа-ефенди. Там някъде щеше да бъде и той...

Хаджи Христо не смееше да вдигне глава към звездното небе, струваше му се, че оттам го следят хиляди очи, гледат какво ще стори сега, в тая съдбоносна нощ. Дишаше тежко и изведнъж се изпоти. Нещо му подсказваше, че ако влезе в сражение на страната на османлиите, ще му се случи беда — ще го ранят тежко, а може и да го убият. И той, който беше свикнал да живее с мисълта, че е закрилян от провидението — в десетки сражения беше влизал, но освен един скълцан пръст на дясната ръка друго не беше изпатил, сега, кой знае защо, си повтаряше думите на чичо Панайотаки: „Голяма фасария, голяма беда...“.

Тътнежът на тюлюмбеци оглуши Хаджията, конят под него играеше зажаднял за езда — той опъваше юздата с изтръпнала ръка и думата „фасария“ не изчезваше от ума му. Зад него подчиненият му конен алай от двеста и петдесет ятагана, строен в двуреден походен строй, чакаше да го поведе. И тъкмо сега той чу в себе си майчиния си глас, който отдавна не се бе обаждал: „Бре, Христо, бре, чедо, накъде си се запътил? Не виждаш ли, че насреща са християни като тебе?“. „Виждам, мале. Ама се заклевам от ръката ми да не погине християнин! Мен може да ме убият, то е друго.“ И махна с ръка на зурладжиите, които бяха наблизко, да свирят, че тръгва неговият алай.

Село Валтеци не беше далече от Триполица. Пътят дотам беше познат на хаджи Христо още от първите обиколки на околността. Но сега всичко беше преобразено — чалми покриха възвишенията,

конните алаи се пръснаха нашироко и само Мустафа паша можеше да каже как султанските бойци щяха да бъдат вкарани в боя, който вече започваше с далечни пушечни изстрели.

За пръв път хаджи Христо влизаше в сражение, без да разбере къде е неговото място. Затова го и наричаха Ястреба — спускаше се върху неприятеля, врязваше се в бойния му ред и повеждаше и другите бойци след себе си. А сега чакаше други да го поведат и беше решил да сече с ятагана си само въздуха. Когато един куршум скова левия му крак, той дори се зарадва. Рече си: „Бог ме наказва, но е милостив!“. Отведоха го назад, в обоза, превързаха го и като легна в една от волските коли, застлана с прясно окосено сено, той си представи как ще върви из Триполица с бастун, как ще го срещне Мариго и ще го попита: „Хадзи, какво ти е на крака?“. А той само ще махне небрежно с ръка: „Нищо, дребна работа, скоро ще мине, нали се върнах жив, и то без да вляза в сражение...“.

По чаршията не я срещна. И като се стараеше по-малко да куца, той отиде при глинената пещ и при майстора на сувлаки. Само че сега, в дните на обсадата, чичо Панайотаки нямаше откъде да купува угоени планински шилета и двамата с Мариго печеха и продаваха леблебия и нахут. Нито стареца, нито момичето се учудиха, като го видяха.

— Добре дошел, хадзи! — рече Мариго.

— Добре дошел! — обади се и чичо Панайотаки.

— Узо продаваш ли, чичо Панайотаки? — попита хаджи Христо, като се преструваше и той, че нищо не е станало през двете седмици, когато не се беше появявал при тях.

— Узо ли? Че откога започна да го харесваш бре, хадзи?

— Трябва ми узо, ама толкоз, колкото да се опият десетина здрави мъже, и то така, че краката им да омекнат! — тихичко обяви Хаджията.

— Разбрах, хадзи! — притвори очи чичо Панайотаки. — За кога го искаш?

— Ти го донеси тук! Ами да знаеш къде правят хубава саралия баклава?

— Знам, хадзи, знам и друго, че със сладко пият узо само ония, обрязаните...

— Ш-т! — сложи пръст на устните си Хаджията.

Мариго слушаше разговора им и само се усмихваше. Защо ли?

След няколко дни той захвърли бастуна. Кракът го наболяваше, но раната се беше затворила. Искаше да се покаже пред Мариго както преди — здрав, самоуверен.

Чичо Панайотаки му прошушна, че узото е готово — две големи плетени дамаджани. И все така попита вярно ли е, че при Валтеци османлиите били разбити и оставили хиляда трупа.

— Те самите казват, че са около шестстотин — отвърна Хаджията.

— Свърши се вече, кирие, с властта им! — не криеше радостта си гъркът.

— Чичо, кога ще се върнем в Навплион? — обади се Мариго и приближи до двамата.

— Щом нашите го освободят, момичето ми! — прегърна я чичо й и се засмя. — Само че черешите вече преминаха.

И пак, както толкова пъти, като обърнеше поглед към лицето й, хаджи Христо не смееше да я погледне в очите. Гледаше тъничките плитки, сплетени над челото на венче и му се искаше да свали бялата кърпа, за да се спусне косата й чак до петите.

При входа на пашовия сарай хаджи Христо завари най-близките си приятели, събрани заедно. Карагеорги ръкомахаше, като говореше, а Кочо и Байрактаря мълчаливо го слушаха.

— Какво си се разпалил? — попита Хаджията.

Кочо му направи знак с две ръце да не вдига шум. Той отиде при тях и тогава Кочо с нисък, заговорнически глас рече:

— Карагеорги говорил с един бюлюкбашия, оцелял при Доляни^[5]. Страшен бил башията на гърците, викали му Никитарас, хвърлял се в едната ръка със сабя, а в другата с дълъг нож.

— Ех, да можем да прехвъркнем всинца там! — въздъхна Карагеорги. — С такъв башия в огън отивам!

Сега Кочо започна на него да прави знаци с ръце да мълчи.

Хаджи Христо стискаше устни. Преди година-две в Египет и в Сирия така се възхищаваха от неговата смелост! Ами сега? Ранен от гръцки куршум, гавазбашия на управителя на Триполица. Управител, вятър работа. Хуршит паша вече няма и да види своя главен град. И тук ще проникнат гърците. И недоволството от постъпките му,

започнало още в Алепо, сега се превърна в тънка, остра болка — тя го подпираше в гърдите и той вече не можеше да стои сред приятелите си. Струваше му се, че те мълчаливо го обвиняват защо още не ги е повел към лагера на въстаниците.

Въстаническият лагер при Вервена^[6] непрекъснато се разраствал — твърдяха тептилите^[7], които Кехая бей изпращаше там по различни пътища. Сега всички османлии в Триполища очакваха Кехаята да се прояви, след като опозореният при Валтеци Мустафа паша се върна и се затвори в една къща, откъдето и носа си не показваше навън.

В крепостта хаджи Христо ходеше с бастун, за да не може Кехая бей да му нареди да участва в излаза, който готвеше.

Като прегрупира конниците в два алая, един ден Кехаята ги поведе извън крепостта. Пред него носеха бейския му туг^[8] — на висок прът, боядисан в зелено. Сам беят беше облечен празнично, като че отиваше в джамията за петъчния намаз — с бяла чалма, отпред закичена с щраусово перо, от двете страни на което червенееха едри рубини. Дръжката на ятагана му, забучен в силяха, хвърляше искри — в горния ѝ край бяха вградени няколко диаманта. Така тръгна Кехая бей, за да се върне вечерта преобразен, като че беше се окадил на кюмюрджийски оджак. Нямаше и следа от щраусовото перо, а по очернената чалма рубините кървяха като пресни рани. Двата алая бяха слети в едно, за да не може да се разбере колко османски бойци са останали на бойното поле. И все пак се намери кой да пресметне и из града се заговори, че в сражението е погинала една трета от османската конница.

След седмица Кехаята, отново пременен, пак с бяла чалма, на която пъстрееше ново щраусово перо, със същите два червени рубина, поведе два алая — попълненията бяха от сеизи, обявени за конници. И пак се върна вечерта целият опушен, без щраусово перо на очернената чалма.

Така няколко пъти извеждаше хората си от крепостта и нападаше въстаническият лагер край Вервена, докато един ден и той като Мустафа паша се заключи в една одая.

— Чичо Панайотаки, дойде време да взема дамаджаните с узо — рече хаджи Христо, а старият грък го подсети:

— Ами нали ме питаше къде правели най-хубавата саралия баклава?

— И баклава, и кадън-гъобек, и каквото друго сладко намериш.

— Ще стане, хадзи...

Дамаджаните хаджи Христо отнесе по тъмно, скри ги в стаята си и като залости вратата отвътре, измъкна дългия остър нож с чирени от слонова кост, който беше забучен отпред в силяха му. Под възглавницата беше скътал едно парче бял плат и сега, на светлината на трисвещника, поставен на малката, нисичка маса, той започна да реже дълги ивици от плата. Скиталческата неволя го беше научила да шие — и като вдяна дълъг бял конец, той започна да зашива парчетата плат на кръст. После свали обшития си със злато елек и приши един кръст на гърба, а два други кръста белнаха на гърдите.

От тежките походи из арабската пустиня воинска печалба му бяха скъпи оръжия — пищови и ножове, и едно тъмнозелено наметало от камилска вълна — толкова голямо, че можеше два пъти да се загърне с него. Сега приши бели кръстове от вътрешната страна на наметалото, после сложи в него везания със злато елек и внимателно го сгъна.

— Хайде, братя, да почетем един християнски празник! — говореше хаджи Христо, като пълнеше чашите с узо.

— Какъв е тоя празник? — взираше се недоверчиво в него Карагеорги, а Кочо Тиквешлията му отговори вместо Хаджията:

— По-тихо, че нашият гавазбашия е поканил и рязани юнаци на зияфет^[9]!

— Кой знай какво ги е льготел! — завъртя глава Карагеорги.

Другите двама — Байрактаря и хаджи Георги от Пловдив, мълчаливо посегнаха към чашите, които домакинът постави пред тях. Седяха на дълги пейки в открития ходник на горния кат на къщата, отредена за пашовите гавази. Една пейка служеше за трапеза — по нея бяха поставени тавите със саралия баклава и другите сладкиши. Узото Хаджията наливаше в малки калаени чашки.

— Тъй, тъй! — усмихнат го гледаше Кочо Тиквешлията. — С малка като напръстник чаша чилик по-бърже се напива... Хаджи, ти да не си решил да ни напиеш?

Но Хаджията нямаше време да му отговори — по дървената стълба се чува стъпки и турски говор.

Пръв запреплита език Карагеорги, след него двамата бюлюкбашии, после Байрактаря и хаджи Георги. Кочо все повтаряше, че Хаджията иска да ги напие, за да им гледа сеира, ама той, Тиквешлията, не е вчерашен, брой си чашите и ще пие, докато главата му носи. Но и той се присъедини към двамцата османлии, които пееха провлачено маане, и неговият говор стана бавен, а погледът — мътен.

Бюлюкбашиите — Хасан Мъсърлията и Курназ Юсеин, бяха първите помощници на Кехая бей. Нощем те правеха проверки на стражите, като се редуваха. Но сега не можеха да станат от пейките, на които седяха с кръстосани крака. След маането Карагеорги и Курназ Юсеин започнаха да се препират кой куршум по-точно удря — чифтелия или тек. Хасан Мъсърлията не участваше в спора — гледаше пред себе си, клатеше глава и си говореше сам: „Я бахт, я тахт“^[10].

— Какво се страхуваш да не загубиш, бюлюкбаши? — попита го хаджи Христо, но Мъсърлията не го чу.

Байрактаря, хаджи Георги и Кочо Тиквешлията хвърляха зарове и ту един, ту друг бъркаше в кесията си за жълтици.

Хаджи Христо внимателно огледа всички подред и едва тогава се попривдигна.

— Хаджи, за къде се накани? — спря го гласът на Кочо.

— Приготвил съм един гюм с леден шербет. Долу е, в зимника. Вече е време да гасите узото...

— Ами! Още има в едната дамаджана — посегна да напълни пак чашите Карагеорги.

Хаджи Христо стана и само след няколко мига вече се спускаше по стълбата. Вързопа с дрехите и оръжието си беше скрил в зимника. Бързо стегна силяха си, облече елека с белите кръстове, зави се с наметалото и с пушка под лявата мишница и ятаган в дясната ръка тръгна по безлюдните улици на крепостта.

Няколко пъти беше оглеждал денем каменната стена и се бе уверил, че тя е най-ниска и най-удобна за спускане между сарая и портата на Калаврата. Сега, в полунощ, можеше да го забележи само някой от стражите при портата на Калаврата и затова, като минаваше по тясната уличка, той се криеше в сянката на къщите — светеше млада месечина. Без някой да го забележи, качи се на каменната стена. Кой знае защо, в ума му се въртяха едни и същи думи — турската поговорка, която пияният бюлюкбашия бе повтарял до втръсване: „Я бахт, я тахт...“. Като стигна до мястото, което предния ден бе определил за спускане, той тръсна глава, свали наметалото и с широко движение на дясната ръка се прекръсти. И си рече тихичко: „Хайде сега, боже помози!“.

Опря пушката и ятагана в каменната стена, свали силяха и започна да развива дългия си червен пояс. Развиваше и се оглеждаше дали някой не се е появил в това време по стената. Никой. Ала месечината като че усили светлината си и щом разви пояса, той веднага го завърза за един от зъберите на стената, сложи силяха на кръста си, провря в него ятагана, праметна пушката през рамо, затисна с ремъка й нагънатото на дълъг вързоп наметало и се спусна надолу в тъмната бездна, която се откри под него.

Неведнъж се беше катерил по крепостни стени — по щурмови стълби, ухапал гол нож, но сега за пръв път се спускаше — не се спускаше, а бягаше, и месечината го следеше, светеше над главата му, като че мълчаливо го сочеше на османските стражи. „Да се пръснеш, дано! — тихичко я ругаеше Хаджията. — Сега ли намери да лъщиш като ганосана!“

Краката му опряха в земята, той с облекчение въздъхна, свали пушката и като обърна наметалото откъм оная страна, на която беше пришил големите платнени кръстове, наметна се с него. Пушката взе, както си имаше обичай, под лявата мишница, измъкна ятагана от канията и предпазливо тръгна през ниския храсталак. Сега вече месечината щеше да му помага да открие въстаническият лагер. Ето, там се белее пътят, който тръгва от Портата на Калаврата... Но той трябва да поеме към Вервена, където е главният лагер на въстаниците. Усмихна се, като се сети как ще се облещят стражите сутринта, когато видят провесилия се от горния край на каменната стена червен пояс.

От време на време той прехвърляше ятагана в лявата си ръка и се кръстеше с широко движение — който го видеше отдалеч, да разбере, че идва християнин. Но и това не го спаси от виковете на първите стражи: „Турчин! Дръжте го!“.

Няколко души се спуснаха към него, а той стоеше като вкопан на едно място и не знаеше какво да прави. Дясната му ръка пак очерта Христовия кръст и от устата му се отрониха само няколко объркани думи на гръцки: „Чакайте, бре... Сам идвам... С Христовия кръст се показвам“.

Пет-шестима въстаници го заобиколиха със саби и ножове в ръце и, за да видят по-добре белите кръстове по дрехите му, той свали наметалото. Златото по елека блесна на месечината и той видя алчни пламъчета в очите на един от въстаниците. Рече си: „Тоя ще ми пререже гръцмуля заради дрехите и силяхлъка ми...“.

— Хвърляй пищовите и пушката, бре! — викаше тоя с алчните очи.

— Елекът е за мене! — обади се друг.

— За всекиго да има по нещо! — чу се и трети глас.

Но изведнъж гръмлив глас заглуши всички:

— Млък! Вие паликарета ли сте, или турски обирджии!

От тъмнината изникна висок мъж със сабя в ръка. Месечината освети лицето му — орлов нос, красиви, завити надолу мустаци. Дълги коси покриваха раменете му. Беше стегнат с тесен пояс, а бялата му дреха беше цялата везана. На години непознатият беше към петдесетте, но възрастта му личеше само по рано побелелите коси. Лицето му излъчваше решителност и мъжественост.

— Кой си ти? — със същия силен, оглушаващ глас попита дошлият.

— Българин съм, капитане! — без да съзнава, обърна се към него като към началник хаджи Христо. — Бях гавазбашия при Хуршит паша, ама идвам тук като при братя...

И той направи условния знак за разпознаване на побратими, като събра длани и ги потърка, все едно че ги мие. Непознатият сложи палеца и показалеца на дясната си ръка в шепата на лявата. Така хаджи Христо се запозна с прочутия водач на клефти Теодорос Колокотронис — издънка от прочутата фамилия Колокотронис, за която, в цяла

Гърция се говореше, че от двеста години нито един мъж не е умрял от естествена смърт.

По-малкият брат на Александър Ипсиланти, Димитриос, беше пристигнал в Гърция още миналата година като представител на генералния инспектор на „Висшата власт“. След обявяване на въстанието в Пелопонес той беше признат за главнокомандващ на гръцките войски.

Лагерът беше от пленени турски войнишки палатки и обозни коли. Колите бяха наредени в кръг, а палатките разпънати така, че два широки пътя пресичаха целия лагер от изток на запад и от север на юг. В средата имаше място за строяване на въстаниците, там се издигаха и три големи „пашовски чадъри“. Над един от тия чадъри се развяваше знаме, но на светлината на огъня, който гореше пред високите палатки, хаджи Христо не можа да различи цветовете му. От битката при Валтеци обаче помнеше гръцкия фламбор — на син фон голям бял кръст. Той неволно се прекръсти, като влизаеше в палатката след Теодорос Колокотронис.

Димитриос Ипсиланти, двадесет и осем годишен мъж с тъмно наметало, стоеше до широка маса, върху която светеха от двете страни много свещници. Той повдигна глава и уморените му очи се взряха в българина.

Колокотронис заразправя онова, което хаджи Христо му беше разказал за себе си, докато стигнаха до средата на лагера.

— А! Българин! — възкликна Ипсиланти.

Продълговатото му, с лек жълт оттенък лице, се усмихна. Той приглади с длан високо подстриганата си коса, потри с пръсти чело.

— Да... Вече имаме доста българи, липсваше само техен капитан. Какво, кир Колокотронис, става ли тоя човек за капитан?

— Щом е бил гавазбашия, той е повече от капитан.

Пламъците на свещите се разлюляха — в палатката не влезе, а нахлу среден на ръст, широкоплещест мъж, наметнат с къса горна дреха, с тънък платнен пояс, който му служеше за сиях — целият тежеше от пищови и ножове.

— Никитас Стамателопулос — представи го Димитриос Ипсиланти, като го посочи с ръка на хаджи Христо.

— Никитарас — простичко рече дошлият и протегна и двете си ръце на българина. — Чух, че си избягал от крепостта. С пояса, а? — засмя се той, улови Хаджията за ръцете и се опита да го пребори.

Но хаджи Христо вкопа крака в земята и не помръдна, а ръцете му не се и превиха.

— Е, племеннико! — отиде при Никитарас Теодорос Колокотронис. — Намери ли си майстора?

— Дали си намери майстора на борба не знам, но ми се струва, че българинът си намери началник — тъничко се усмихна Димитриос Ипсиланти.

— Съгласен съм! — високо вдигна десница във въздуха Колокотронис и ръкавът на широката дреха се смъкна надолу, като откри мускулестата му ръка.

— Остава само да се съгласи и Петробей — бързо рече Ипсиланти и, като отиде до входа на палатката, извика на стражника: — Нека дойде по важна работа Мавромихалис!

Петрос Мавромихалис беше най-възрастният от въстаническите вождове — с пет години по-голям от Колокотронис. Имаше голямо влияние сред коджабашиите в Южен Пелопонес, а и самият той се държеше като тежък, важен човек — след себе си водеше няколко хиляди маниоти.

Петробей се появи с бавни крачки, очите му бяха зачервени — дали само от умора, не можеше да се разбере, защото се знаеше, че обича и узото, и виното, пък и напоследък имаше доста главоболия и с коджабашиите, и с маниотите. Макар етерист, той гледаше с подозрение на Ипсиланти, пратеника на „ония, от Влашко и Молдова, гдето само дигнаха тупурдия, пък нищо не направи“, както разправяше наляво и надясно. Той огледа внимателно хаджи Христо, като слушаше разказа на Колокотронис за патилата на българина.

— В свещената борба ще имаме нужда от помощта и на българи, и на сърби, и на албанци — отдалече започна Ипсиланти, но Петробей го прекъсна:

— Искате този човек да бъде началник на всички чужденци в нашата войска? Но кой го познава? Ако вземем да въздигаме всеки беглец, някой ден самите ние ще трябва да бягаме...

— Има начин да го проверим — с леката си, хитра усмивка рече Ипсиланти. — Нали трябва да превземем Триполица?

— Добре! — махна с ръка Петробей. — Но някой да отговаря за него.

— Намери се кой да отговаря — обади се Колокотронис и посочи племенника си.

Никитарас разтърси глава, дългите му тъмни коси за миг-два покриха лицето му. Той ги отмахна с ръка и пак така открито и естествено, както се беше обърнал към хаджи Христо, сега рече на тримата въстанически вождове:

— Вземам го под моя ръка.

Хаджи Христо го гледаше, без да мига. Мислеше си: „Ето, това е истински побратим, не като оня от кафенето, който му се откри с тайните знаци, а после никакъв не се появи. Никитарас ли го викаха? Пък и името му е лесно за запомняне...“.

В отряда на Никитарас имаше десетина сърби, двадесет и двама българи и около тридесет албанци. Писарят на отряда, млад грък маниот, връчи на хаджи Христо списъка на чужденците доброволци и се намери да си отива (беше го намерил в малката палатка, която Колокотронис отреди да бъде на разположение на бившия гавазбашия), когато Хаджията го спря:

— Чакай бре, паликаре! Я ела с мене, ще ми четеш имената, пък аз ще ги привиквам един по един.

И тръгнаха покрай палатките. Писарят четеше списъка, а извиканите се нареждаха в редица на широката пътека.

Със сърбите Хаджията разменяше по някоя сръбска дума, българите разпитваше кой откъде е и как е попаднал тука, а с албанците говореше на турски.

— Капетане... — викаха му сърбите.

— Войводо... — обръщаха се към него българите.

— Бинбаши^[11]... — ласкаеха го албанците.

На другия ден той провери оръжието им, после ги изведе на стрелба да види кой какъв нишанджия е. Показваше им защитни удари със сабя, хвърляше се напред уж в ръкопашен бой.

Една заран тъкмо опасваше пояса си — нов пояс, който му беше дал интендантът, и в палатката без предизвестие се появи сам Никитарас:

— Чака те цял отряд от твои сънародници!

И бързо обясни: през нощта при предните постове се появили двеста и двама българи, всичките с турски дрехи и турско оръжие, до един без пояси — като бившия си началник се спуснали с тях от крепостната стена; заявявали, че искат да станат доброволци.

Хаджията едва изслуша последните думи на Никитарас и излетя навън.

— Чакай, чакай! — настигна го гласът на Никитарас. — Не знаеш къде са...

Двеста и двамата българи сеизи, които хаджи Христо бе направил гавази в Алепо, се бяха струпали край наредените една до друга в защитен ред обозни коли. Пръв го видя Кочо Тиквешлията, втурна се към него с разтворени ръце и завика отдалеч:

— Хаджи! Хаджи!

— Ей, побратиме! — за пръв път, откак се познаваха, така го нарече хаджи Христо.

Прегърнаха се, а в това време надойдоха и другите: двамата хаджии — Христо Байрактаря и Георги Пловдивчанина, Карагеорги, Георги Видинчанина, Щерю Битолчанина, Иванчо Пловдивчанина, Анастас от Малешевско, Димитър Пловдивчанина, тримата братя Илия, Атанас и Стефан, Димо Драмалията, Ставро Охридчанина, Никола Жерава... Избутаха Тиквешлията настрана и един след друг започнаха да прегръщат Хаджията.

— Намерихме те, Шахин!

— Хаджи Баба!

— Защо не ни каза бре, хаджи? — викаше Кочо от страни. — Защо не ни каза, че ще бягаш, та заедно да я свършим тая работа!

— Е, сами я свършихте! Без пояси останахте, а? — смееше се хаджи Христо и вече поуспокоен тупаше по раменете застаналите най-близо до него.

— Сега вече заедно ще се бием за христовата вяра! — тресеше дългите си мустаци Карагеорги.

Неколцина се бяха просълзили и сега, когато вълнението попремина, извиваха глави встрани.

— Какво ли ще каже Кехая бей, като види толкоз много пояси по стената! — продължаваше да се смее хаджи Христо.

И неволно си представи как вятърът развява червените пояси като пряпорци...

„Българите“ — така наричаха отряда на хаджи Христо, макар че освен българи имаше и сърби и албанци. После надойдоха далматинци, кипърци, епироти, тесалийци, йонийци, та и доброволци от остров Родос.

Отрядът трябваше да бъде разделен на дружини по сто души. Всеки стотник имаше под ръка двама петдесетници, които от своя страна командваха двама началници на взводове от по двадесет и пет души. Най-малките отделения бяха от по пет въстаници. Гръцките названия хаджи Христо преведе по свой начин на български, обяви Байрактаря наистина за байрактар.

Кочо Тиквешлията сам се провъзгласи за тръбач. Отнякъде намери дълга медна тръба и, нали умееше да свири на кавал и на овчарска свирка, та и на гъдулка, лесно се научи да надува бойната тръба.

Дълбок ров ограждаше Триполица — наричаха го Грана. Жителите на главния град на Пелопонес пущаха там кравите и овцете на паша.

Кехая бей изведе една част от войските си сутринта на девети август. Имаше намерение пак да нападне гръцкия лагер при Вервена, но спря при рова за пристрояване на войските си. В това време, предизвестени за излаза на турците, тримата въстанически вождове решиха Колокотронис, Петробей и Никитарас да пресрещнат османлиите с половината от въстаниците. Останалите щяха да стоят като резерв в лагера под началството на Димитриос Ипсиланти. Пехотният отряд на капитан хаджи Христо под прякото командване на Никитарас трябваше да настъпи в отделна колона. И Хаджията поведе войниците си. Крачеше и от време на време се обръщаше, подхвърляше по някоя пиперлия дума и вдигаше високо сабята си.

Лятното слънце бързо се издигаше в безоблачното небе, по пътя от крепостта към Грана турски конници вдигаха облаци прах и, като ги видя, хаджи Христо въздъхна — поиска му се да е сега на кон, да

прилепи лице до шията му и усетил топлината и бързото дишане на животното, да потърси с привичен жест дръжката на сабята... Обърна се, срещна погледа на Кочо и разбра, че и на него му се иска същото — както и на Карагеорги, макар че сега не може да го види — и на всичките двеста и двама сеизи, които обичаха конете и най-добре се чувстваха на седлото. Но пред него се извисяваше въстаническото знаме, Байрактаря го беше задминал с няколко крачки и той побърза да го настигне.

Когато колоните наближиха рова, по заповед на Колокотронис и на Петробей отрядите се разгънаха във вериги. След изстрелите на първите редици се разнесоха звуците на бойните тръби — те зовяха „настъпление“.

— Прохористис! Прохористис!^[12] — ечеше надалеч силният глас на Колокотронис, който, както Петробей и Никитарас, на кон обхождаше въстаническите редици.

От конете си и тримата военачалници видяха как първи се появиха при рова българите и как хаджи Христо се вряза в турските редици, като размахваше сабя наляво и надясно.

— Ястреб, наистина ястреб! — възхити му се Никитарас и, като скочи от седлото, поведе останалите въстаници в ръкопашния бой.

Кехаята побърза да прибере войските си в крепостта. Въстаниците останаха през нощта на самия ров — запалиха огньове и от време на време предизвикателно гърмяха към крепостта.

На сутринта Кехая бей отново се появи. Но сега не може да стигне до Грана.

„Бре, Христо, бре, чедо, защо изостави годеницата си? Какво ли прави сега, клетата?“ — „Не съм я изоставил, мале. Тя още не ми е годеница, ама ще стане! Само веднъж да влезем в Триполица!“

Като заспиваше, той чуваше мелодичния глас на Мариго: „Калин андамосин, хадзи!“.

Понякога му се присънваше чичо Панайотаки — той го гледаше с угаснал поглед, клатеше глава и казваше: „Голяма фасария, голяма беда...“.

Денят за щурма на Триполица беше определен от тримата водачи и държан в тайна и от най-близките им помощници. Но всички въстаници виждаха, че приготовленията отиват към своя край — дървените стълби вече бяха готови, от съседните превзети крепости пристигнаха оръдия, нямаше въстаник без пушка и два пицова, а дълги ножове за ръкопашен бой всеки можеше да вземе колкото си иска от интендантите на отрядите. Стотниците, подчинени на хаджи Христо, които сам той беше определил и назначил — Карагеорги, хаджи Георги Одринчанина, хаджи Христо Байрактаря, Стайко и Щерю, всяка сутрин идваха в палатката на своя капитан, за да чуят заповедите му — какво ще правят с хората си през деня. Имаше работа и в обоза, и при оръжейниците, но най-важното беше обучаването на доброволците — да сглобяват щурмовите стълби една с друга и да се катерят бързо.

Кочо Тиквешлията, засегнат, че Хаджията не го беше направил по-голям началник (командваше само двадесет и пет души в стотицата на Карагеорги), се наричаше сам по турски „бюлюкчия“^[13] и разправяше наляво и надясно:

— Като дойде време да пъплим нагоре по камъка, ще видим кой го бива за стотник, кой за хилядник! Море, знам си аз...

Но не казваше какво знае. Всеки ден той чистеше медната тръба и тя лъщеше като позлатена. На хаджи Христо веднъж рече:

— Може да съм само бюлюкчия, ама искам аз пръв с тръбата в ръка да тръгна нагоре по камъка!

— Добре, бюлюкчи! — одобри Хаджията. — А как са твоите хора? Ще могат ли с по един удар да повалят рязаните юнаци?

— Море, знам си аз... — не се доизказа и пред него Кочо.

В деня на щурма хаджи Христо рано-рано събуди Тиквешлията. Хаджи Христо Байрактаря щеше да води своята стотица, знамето щеше да носи Кочо, а хората от отделението му щяха да бъдат охрана на Хаджията.

— Добре ме нареди! — още сънен навъсено отвърна Кочо. — В едната ръка със знаме, в другата с тръба. Ами как ще се сражавам? Със зъби ли?

— Със зъби! — усмихнат се съгласи хаджи Христо. — Какво, да не са изпопадали, като си спал тая нощ?

— Море, знаех си аз... Ама и аз имам едно на ум.

— Я го кажи, какво все усукваш!

— Да ти го река бре, хаджи, ама не му е сега времето.

— Хайде, хайде! — подкани го Хаджията, приседнал на платнището, което служеше за войнишка постеля.

— Решил съм да направя един хаир.

— Хаир ли?

— Не виждаш ли, че в тая гръцка войска коне имат само башиите? Пък война без конници не бива, хаджи, ти го знаеш по-добре от мене. Помниш ли как летяхме по улиците на Алепо?

— Помня, помня...

— Все за пискюллия ат мисля. Понякога и го сънувам, с тънки глезени, с големи очи, пък и с бяло между очите.

— Е, сега за сънища ли ще хортуваме! — започна да губи търпение Хаджията.

— Чакай... Друго съм намислил. Колкото пари съм насъбрал, ще ги дам за коне. Мога да купя около двадесет коня! Кажи-речи, сичките си хора ще кача на коне!

— Ха! — захласна се хаджи Христо.

И започна да смята на ум колко коня може да купи със златото, което има.

— Какви коне оставихме в Триполица... — завъртя глава Кочо. — Харизахме ги на Кехаята.

— Като превземем крепостта, колкото коне хванем, в нашия отряд ще ги зачисля! — реши хаджи Христо и, като погледна приятеля си, усмихна му се и рече някак замаяно: — Виж ти. Пискюллия ат...

Дойде време и хаджи Христо да вика „прохористис“, както Колокотронис в боя при Грака. Неговите „българчета“ пъплеха по дървените стълби, Кочо надуваше медната тръба, а писарчето, паликарето Димитрачко, викаше в ухото на Хаджията:

— Капитане, още не са донесли запасните фишеци. Какво да правим?

— Нали имаме саби и ножове? — махаше с ръка хаджи Христо и притичваше от стълба до стълба да види как вървят схватките горе на стената и според това, къде беше най-горещо, пращаше в щурма ту отделение от пет души, ту дванадесетина доброволци, а някъде и цял взвод от двадесет и петима.

Османлиите се опитваха да отблъснат стълбите с дълги пръти, изливаха котли с вряла вода, но въпреки това въстаниците успяха да превземат две от кулите, спуснаха се вътре в крепостта и отвориха Портата на Калаврата. В това време повечето от българите вече се сражаваха към сарая — хаджи Христо ги водеше, като ругаеше турците на турски, и въодушевяваше своите момчета на български с някоя друга гръцка дума, защото наоколо имаше и гърци въстаници.

— Сокак-кьопеклер^[14]! Ха да ви видим салтаната! Керата пезевенклер^[15]! Хайде бре, момчета! Прохористис! Прохористис! Сечете и мушкайте, да запомнят чалмалиите тая фасария!

Когато влязоха в сарая, от едната страна на хаджи Христо се оказа негов съименник, едно безбрадо с едва поболи мустачета момче от Шумен, което беше сеизин в Алепо. От другата му страна размахваше сабя Щерю Битолчанина, а някъде наблизо се чуваше тънкият глас на Кочо.

Гавазите османлии бяха избягали и Хаджията нареди на хората си да отворят вратите една по една, да проверят дали няма укрити турци.

По едно време Христо Шумналийчето изчезна. Хаджи Христо нареди на Щерю с хората си да излезе от сарая и да започне да претърсва къщите в съседната улица — той имаше под ръка петдесет души, трябваше най-напред да ги събере.

Шумналийчето се появи, като водеше за ръка жена с черно фередже.

— Капитане, това момиче иска да избяга от харема. Не е от харемските жени, а от алаиците... Отвлекли я от Кюрдистан. Кажете какво да правя!

— Ами че ожени се за нея! — засмя се Хаджията. — Ще я покръстим и работата — готова! Ти си Христо, тя ще бъде Хрисула...

Момичето полекичка свали фереджето и попита на турски:

— Ти не си ли Шахин?

— Е, ами ако наистина съм Шахин? — на турски отвърна той. — Ставам ли за кум?

— Ти си човек на войната! — захвърли фереджето на земята момичето. — Приличаш на мъжете от моето племе. Вдигни сабя да мина под нея и това ще е отричането ми от мюсюлманската вяра!

— Ха сега! — разпери ръце Хаджията и сабята описа светъл кръг във въздуха. — Хайде, минавай! Ама като свърши тоя касаплък, ще те заведе в най-голямата тукашна църква, да стане всичко както му е редът...

Момичето наведе глава и покорно мина под вдигнатата му сабя.

Някъде в другия край на сарая Кочо тръбеше тревога.

— Гавазите! Там са! — извика хаджи Христо и забрави за Шумналийчето.

Сражението продължаваше.

Уморен и леко замаян, Хаджията с бавни крачки вървеше по тесните улички към къщата, където живееха Мариго и чичо Панайотаки. Искаше му се да се наплиска със студена изворна вода, а после да се излегне по гръб. Но до него да е Мариго, да му разправя за едрите череши и прасковите „василико“ в тяхната градина в Навплион, да му вика ласкаво „хадзи“.

Всичко стана съвсем другояче. Пръв го видя чичо Панайотаки, запрегръща го, заразпитва го какво е станало, заловили ли са Кехая бей и кой сега ще е „главният началник“ на Триполица.

Мариго се появи в рамката на входната врата, мълчаливо му кимна, усмихна му се.

Като се поуспокои, чичо Панайотаки започна да нарежда на Мариго да сложи вечеря, да даде да пийнат за победата, за освобождението, за тримата главни водачи на въстанието в Пелопонес и за кир Христо Българина. Мариго изчезна в къщата, а те двамата седнаха до масата под старата смокиня в двора и отново чичо Панайотаки го заразпитва за днешното сражение, после за предишните боеве около Триполица... Когато главата му забуча от приказките на стария грък, хаджи Христо изпи една след друга две чаши узо и, както имаше навик, когато искаше да води разговор от сърце, сложи дясната си ръка върху рамото на чичо Панайотаки и потърси погледа му:

— Дошел съм за годеж. Ще ни благословиш ли, чичо Панайотаки, с Мариго?

— Годеж? — без малко не подскочи чичото. — Ами где са годежните пръстени?

— Пръстени ли?

— Хадзи, ти не знаеш нашите обичаи. Какъв годеж ще е без пръстени!

Той помълча малко и изведнъж се досети:

— Ами тя съгласна ли е? Говорили ли сте двамата?

— Ако е за говорене, не сме. Ама знам, че тя няма да откаже.

— Е, щом е тъй, може и без пръстени — въздъхна с облекчение чичо Панайотаки, стана и отиде в къщата.

От смущение хаджи Христо започна да яде едно след друго мезетата за узото в малките чинийки, поставени в средата, на масата. Най-сетне чичо Панайотаки се появи в малкото дворче, усмихнат, целият сияещ:

— Ей сега ще видиш годеницата си, хадзи!

Хаджи Христо стана и закрачи около масата. Изведнъж се почувства бодър — без да се е освежавал със студена изворна вода, без да е полягал на спокойно ложе. Опипваше дръжките от слонова кост на скъпите си пищови, похващаше чирените на дългите дамаски ножове, като че му предстоеше решителна схватка и трябваше да бъде готов за всяка изненада.

Мариго излезе от къщата в бяла лятна дреха с празнична кърпа. Косите ѝ над челото бяха все така сплетени в познатите тънички плитки, очите ѝ бяха сведени към земята и на Хаджията, както толкова пъти, така и сега му се прииска да свали бялата кърпа от главата ѝ и да разпусне косите ѝ. Не беше ги виждал нито веднъж, но беше сигурен, че са дълги чак до петите ѝ — и той ще зарови лице в тях, ще вдъхне от аромата им и това ще е като че върви през цъфнала портокалова градина...

През следващите дни станаха още два други годежа — Христо Шумналийчето за новопокръстената Хрисула и Щерю Битолчанина за едно дяволито чернооко гъркинче, което носеше звучното име Елени Янакипуло.

-
- [1] Каза (тур.-араб.) — околия. ↑
- [2] Чадър — става дума за шатрите (палатките) на османската войска. ↑
- [3] Намаз (тур.-перс.) — мохамеданска молитва в определено време. ↑
- [4] Бюлюкбашия — командир на дружина (бюлюк). ↑
- [5] Доляни (Поляни) — село, близо до Триполица. На 19 май 1821 г. гръцките въстаници, предвождани от Никитарас и Ятракос, нанесли голямо поражение на османските войски. ↑
- [6] Вервена — голямо село югоизточно от Триполица. ↑
- [7] Тептил (т.) — разузнавач, шпионин. ↑
- [8] Туг — конска опашка, знак за бейска (княжеска) власт. ↑
- [9] Зияфет (тур.-араб.) — гощавка. ↑
- [10] Я бахт, я тахт (тур.) — *или печалба, или загуба*, още и в смисъл *или сполука, или несполука*. ↑
- [11] Бинбаши — войскови началник на хиляда души, хилядник. ↑
- [12] Прохористис (гр.) — настъпление. ↑
- [13] Бюлюкчия (тур.) — подофицер. ↑
- [14] Сокак кьопеклер (тур.) — улични кучета. ↑
- [15] Керата пезевенклер (тур.) — мръсни сводници. ↑

ДЕРВЕНАКИ

Като научи за годежа на хаджи Христо, Никитарас се разсърди не на шега:

— Ще се жени мой офицер, а пък аз нищо да не зная!

Хаджията опита да обърне разговора на шега.

— Боях се да не откажеш да ми станеш кум. А то и сега не е късно...

— Кум ли? Че как ще откажа? Ама ще бъда първият кум!

— Първи ли? — не разбра хаджи Христо.

— У нас обичаят е да има по много кумове. Като се наредят край олтара — от едната страна по десетина кума, от другата още толкова кумици, и ако църквата не е много голяма, за роднините няма място... Аз, като се жених, имах дванадесет кума, все маниоти! Знаеш ли какви песни се пеят на сватбената трапеза? Има една... — Никитарас се окашля, за да прочисти гласа си, и поде, както бяха спрели насред чаршията на Триполица:

*„Щастлив да си, момко, щастлива да си, невесто,
да ви се родят все момчета
и само едно момиче...“^[1]*

Хаджи Христо се засмя:

— Може момичетата да са много, ама да има поне едно момче!

— Ех, капитане, да прогоним веднъж чалмалиите оттук, ще те разведа из Пелопонес. В нашия край, в Мани, има една река, която изчезва под земята. С лодка цял час можеш да се разхождаш из пещерата. Каквото си слушал като дете за Долна земя, ще го видиш наяве — кристални замъци, вкаменени хора и животни...

При все че вече беше свикнал с буйния говор на Никитарас и с преувеличенията му, хаджи Христо с увлечение го слушаше и кимаше в съгласие — да, като свърши войната, ще отидат в планините, и

Мариго ще бъде с тях — дали е ходила там? Нали беше и тя от род на манията? Но сега им предстоеше да освободят останалите места в Пелопонес, където османлиите се държаха. Колокотронис ги беше изредил — седем крепости, по-малки от Триполица, но все пак крепости.

Около Янина бяха струпани много турски войски, но Али паша продължаваше да се държи.

Въстанието бе обхванало не само Пелопонес, а и цяла Гърция.

На остров Идра — средище на гръцкото корабостроене и корабоплаване, Антониос Иконому, прочут морски капитан, успя да вдигне на бунт моряците гърци и една част от капитаните и завладя местната управа. Въстаниците вече имаха свой флот.

Вдигнаха се на оръжие и островите Спеца и Псара. Повече от петдесет кораба тръгнаха от Спеца към Монемвасия в Пелопонес, за да помогнат на въстаниците да превземат тази силна крепост. И корабите от Псара се отправиха към Пелопонес.

Целият Архипелаг беше обхванат от въстанието.

След Монемвасия въстаниците завладяха Наварин и Акрокоринт. Османлиите продължаваха да се държат само в Патрас на Коринтския залив, в Навплион и в крепостите Метони и Корони. Освободени бяха много селища в Източна и Западна Гърция и повечето от беломорските острови.

В края на 1821 година, първата година на въстанието, имаше на три места гръцко управление — Герусията в Пелопонес, Сената в Западна Гърция (най-напред във Врахори, после в Мисолонги начело с Александрос Маврокордатос) и Ареопага в Източна Гърция. На 20 декември общо събрание в Епидавър при Органически устав — първата гръцка конституция. Беше създадено правителство на независима Гърция.

Началото на новата година беше отбелязано с победа на турците — след 17-месечна обсада Янина беше превзета и Али паша убит, въпреки обещаното му от султана помилване. Сега вече, като изпълняваше заповедта на султан Махмуд II, Хуршит паша трябваше да се справи с въстаналия Пелопонес. Но той реши най-напред да усмири Халкидика и областите около планината Олимп, за да не го

ударят въстаниците в гръб, и започна опустошаването на цветущи селища. През април на остров Хиос османлиите изклаха двадесет и три хиляди души, а четиридесет и седем хиляди превърнаха в роби и ги продадоха в азиатските и африкански земи на Османската империя. От стохилядното гръцко население оцеляха едва петнадесет хиляди души.

В една безлунна юнска нощ морякът Константинос Канарис успя да се промъкне със своя брандер между закотвените кораби на турския военен флот — османлиите празнуваха свой религиозен празник, и запали кораба на командващия. В пламъците загинаха повече от две хиляди турски моряци, сред които и самият главнокомандващ Караали. И друг успех имаха въстаниците — най-сетне, на 22 юни, над Акропола се развя гръцкото знаме.

Главнокомандващ на тридесетхилядната султанска войска, която трябваше да усмири Пелопонес, беше Махмуд паша, наречен още Драмалията. Той успя да разбие въстаниците при Аграфа, Аспропотамос и Пили, завзе Коринт.

Турските войски продължаваха да вървят на юг, а въстаниците заемаха планинските проходи след тях, прекъсваха снабдяването им и избиваха по-малките части. В тия дни на отчаяна съпротива начело на пелопонеските въстаници беше Теодорос Колокотронис. Той наново организира войската и назначи нови военачалници.

Другият път за снабдяване на турската войска беше по море, но гръцките кораби, предвождани от Мяулис и Канарис, разбиха турския флот, който се бе отправил към Пелопонес.

Драмалията стигна до Аргос, главният град на Арголида, и го опожари. Пред него бяха планините, отвъд които се намираше Триполица — целта на похода му. Но османлиите отвсякъде бяха заобиколени от въстаници и Драмалията имаше един-единствен изход — колкото може по-скоро да се върне обратно, на север, към Коринт.

При теснините Дервенаки обаче го причакаха въстаниците.

Двамата синове на Колокотронис — седемнадесетгодишният Йоанис и двадесет и четири годишният Панос, които още от самото начало на въстанието се сражаваха заедно с баща си, бяха много привързани към Никитарас — нали в жилите им течеше една кръв. Те

често идваха при него и хаджи Христо се сприятели с тях, повече с Панос, с когото бяха връстници.

Така се случи, че синовете на Колокотронис бяха при хаджи Христо, когато той получи заповед да поведе своите войници към Дервенаки. Хаджията поклати глава:

— Ако имахме коне, всичко щеше да е другояче...

— Нали в Триполица ти дадох кон? — попита Панос.

Разговаряха при главния вход на въстаническия лагер. Юлското небе бледнееше от жегата.

— Какво си мислиш — навъси се Хаджията, — аз ще яздя капитански кон, а моите хора ще се влачат подире ми. Ти ми кажи — малко обърка той гръцките думи, — защо разпиляхме тристата коня, които заварихме в пашовите конюшни?

Той беше първият комендант на Триполица и още го беше яд, че не можа да се противопостави на полковниците и капитаните, които бяха разграбили заловените в крепостта коне. Сега Колокотронис иска да се придвижат бързо и скрито към Дервенаки. Ако хората му бяха на коне, с триста саби щеше да върши работа за хиляда пешаци — с бързината, с която ще се придвижват, и с устрема в сраженията.

„Христо, чедо, на кръвнина ли пак тръгваш?“ — „Тръгвам, мале.“ — „Както при оная воденица ли ще бъде?“

През март, когато Хуршит паша превзе Янина, всички очакваха войските му да се отправят срещу въстаниците. Тогава Димитриос Ипсиланти поведе голям отряд в Източна Гърция. Никитарас получи заповед със своя корпус да извърши десант при Асино. Османлиите можеха да бъдат спрени само със съединените сили на въстаниците. Хаджи Христо с хората си пръв се качи в пристанището Скилида на корабите и пръв слезе на брега. Още при дебаркирането във Фтиотида ги нападнаха многократно повече врагове — османлиите бързо бяха дошли от Ламиа, за да им преградят пътя. Трябваше да се върнат на корабите. Дружината на хаджи Христо прикриваше отстъплението. Тогава се барикадираха във воденицата до Термопилите.

Биеха тюлюмбеци, пищяха зурни — към воденицата се надигаха вълни от чалми — една червена, друга синя, трета зелена. Може би така се струваше на Хаджията, може би чалмите бяха все от един цвят;

пръстите му изтръпнаха от зареждането на пищовите и на пушката. Почиваше си за миг само когато натискаше спусъка. Беше му жал да стреля по коне, но в сражение жалостта е като сянка от крило на птица — доде я усетиш, тя вече отминала. И пак се премерваше, и пак виждаше да се премятат чалми във въздуха — червени, сини, зелени. И подутите кореми на убитите коне виждаше, но това беше на другия ден, когато слънцето ги напече и мухите ги нападаха.

„Ще се изповядам, мале. Щом свърши тая фасария, ще се изповядам при главния поп в Триполица.“ — „Какво рече, чедо? Нещо не ти разбирам.“ — „Знам, мале. И аз бъркам нашенските с гръцките

приказки. Понякога едно ми е в ума, а друго излиза от устата ми. Ама ще я науча аз тая гръцка реч, зер съм се врекъл оттука да не мръдна, доде не видя байрака с христовия кръст да се вдигне високо над зеленото знаме. Подир туй ще дойде ред и от нашата земя да прогоним чалмалиите. Не вярваш ли, мале? Ще се върна в Търново начело на моите юначета българчета. Тогава те няма да са толкоз младолики, ще са с ястъклии мустаци, може и паспал да има в косите ни, ама като вървим по калдъръмените улици, ще ни сочат и ще викат: «Ей ги моралиите (тъй ще ни викат — от Мора, тукашната Гърция), ей ги баш завераджиите, тъй ще ни викат, че за вярата се бяхтахме по чужди краища...»“

Като разговаряше така със себе си, хаджи Христо можеше часове наред да върви начело на походната колона и да мълчи. Оживи се и се разприказва, когато навлязоха в теснините Дервенаки — пръсна хората си по няколко посоки, сам заизкачва ту една, ту друга височина. Гледаше, обмисляше, преценяваше къде трябва да бъдат позициите на въстаниците, за да преградят пътя на отстъпващите османлии. Йоанис Колокотронис го намери на един хребет, отгдето Хаджията с ръка над очите се взираше в далечината.

— Новият Ксеркс ли искаш да видиш, капитане? — попита Йоанис.

Този висок, строен момък, с тънички мустачки напомняше на хаджи Христо за покойния му брат Ставри.

— Как го рече — Ксеркос ли?

— Ксеркс.

И момъкът му разказа за войната между гърците и персите.

— Виж ти... Голяма чест за Драмалията е да го сравняваме с цар! — рече накрая хаджи Христо.

Като тежка верига се беше врязала в каменистите възвишения позицията на въстаниците — от връх до връх, като преграждаше теснините, гдето се белееше пътят за Коринт.

Драмалията нападна по целия фронт. Проходът потъна в мъглата на барутния дим, планинските долове забучаха от гърмежите.

През първия ден въстаниците удържаха на стремителния „юруш“.

Цяла нощ горяха огньовете на османската войска — Драмалията искаше да покаже колко много бойци води и докъде са стигнали предните му части.

На другия ден — двадесет и шести юли, „новият Ксеркс“ нападна пак по целия фронт.

Долу, в прохода се струпаша най-много османлии. Още малко и пътят за Коринт щеше да бъде открит за Драмалията.

И тогава, без да чака заповед, хаджи Христо, който с дружината си беше встрани от прохода, скочи върху висок бял камък и вдигна сабя:

— Братя! — на български извика той. — Кой иска да покаже мъжка сила?

Гласът му ечеше надалеч, на самия него му се струваше, че сега може да надвика гръмогласния Колокотронис.

Зеленото знаме на пророка вече стремително отиваше все по-навътре в прохода. Изведнъж от близкия полегат склон се появи дружината на хаджи Христо, разгъната в широка дъга. Сам капитанът вървеше начело — и не вървеше, ами подтичваше. След него с бързи крачки го настигаше знаменосецът. Знамето обаче беше свито — Хаджията беше наредил да не го развива без негова заповед. Хаджи Христо се спусна със сабя в дясната ръка и дълъг нож в лявата. Със саби и ножове в ръце се хвърлиха в атаката и неговите бойци — и започна бой гърди с гърди — мълчалив, ожесточен бой, в който се чуваха само предсмъртни стонове и запъхтяно дишане. Чуваха се и недоизречени докрай ругатни на български, турски и гръцки.

Османлиите прииждаха в сгъстени редици, появиха се и конници, но за тях нямаше място, за да се разгърнат, и те започнаха да се спешават. И отново зеленото знаме на пророка се вряза във въстаническата позиция, а чалмалиите въодушевени завикаха:

— Тутун!^[2]

— Чабук!^[3]

Бързаха да минат нататък, по спасителния път за Коринт. Няколко бюлюка успяха да се промъкнат.

— Байряка! — извика хаджи Христо запъхтян, запотен, с окървавени ръкави на бялата риза.

И Байрактаря развя знамето с белия кръст, вдигна го високо с лявата си ръка, като размахваше сабя с десница. Двамата с хаджи

Христо поведоха изморените бойци в нова, още по-стремителна атака. Османлиите не издържаха и побягнаха. Захвърляха пушки и ятагани, блъскаха се едни други. Дружината на хаджи Христо ги гонеше по петите.

Той пръв стигна начело на дружината си под стените на Коринт, където успяха да се укрят останките от голямата войска на Драмалията. Българите вече се разполагаха на лагер, когато пристигна Колокотронис с останалите отряди и дружини.

Никитарас прегърна хаджи Христо, свали сабята си и с ремъка я окачи на рамото му. А Колокотронис го обяви за полковник, на свой ред го прегърна и го прекръсти с широк жест, като че беше владика.

Хаджи Христо само се усмихваше замаяно и гладеше с ръка дългата си коса.

[1] Тук и в цялата книга песните са дадени в свободен превод. ↑

[2] Тутун (тур.) — дръжте. ↑

[3] Чабук (тур.) — бързо, скоро. ↑

СВАТБА В НАВПЛИОН

Въстаническият лагер под стените на Коринт непрекъснато набъбваше — на три пъти го разширяваха. Целият беше ограден от пленени турски обозни коли. Хаджи Христо вече имаше под ръка голям отряд, както и се полагаше на полковник, един от помощниците на Колокотронис. Черна копринена кърпа пристягаше дългите му коси. Мустаците му бяха станали по-буйни и той изглеждаше по-възрастен от двадесет и осемте си години. Подчинените му стотници командваха по няколкостотин души и хаджи Христо помоли Колокотронис да обяви четирима или поне двама от тях за хилядници, защото отрядът му беше един от най-многобройните във въстаническата войска. Чак от Бесарабия бяха пристигнали около двеста българи.

Веднъж хаджи Христо заговори на Колокотронис, че му се иска да участва с хората си в обсадата на Навплион.

— Да не си решил там да вдигаш сватбата? — усмихна се старият водач на клефтите. — Никитарас ми каза, че ще ти бъде първият кум. А мен ще ме приемеш ли за десети или за дванадесети кум?

— Най-напред да превземем крепостта...

— Не си слагай тежък камък на сърцето! Както сме се засилили, скоро ще натикаме агаларите в морето. Няма да оставим в ръцете им Навплион, най-важният град на Арголидокоринтия.

Хаджи Христо си мислеше, че тоя разговор беше само размяна на думи, но на другия ден вечерта в палатката му се вмъкна Йоанис Колокотронис.

— Полковник, след два дни заминаваш за Навплион!

— Кой ти каза? — скочи от походната си постеля Хаджията.

— Сега баща ми и чичо Никитарас обсъждат подробностите...
Кажи ми, ще ме вземеш ли със себе си?

— Как няма да те взема бре, момче! Колко още такива като тебе ще ми трябват!

— И брат ми Панос иска да дойде.

— Нека!

— Ех, че бой ще падне! Ще се сражавам до тебе, няма да се промъкваш сам напред както при Дервенаки.

— Да излезем навън! — улови хаджи Христо момъка под ръка.

Двамата мълчаливо тръгнаха из лагера. Възбудата на хаджи Христо се увеличаваше, но той с нищо не издаваше вълнението си.

„Пак ли, чедо?“ — „Пак, мале.“ — „Като беше малък, не можеше да гледаш как с брадвата коля пиле на дръвника. Викаше ми: — Недей ма, мале, остави петлето да си играем с него по двора!“ — „Някога е било, мале.“

Много неща са били в далечните детски години — и игри на чилик по Марино поле, и преплуване на Синия вир, и катерене по високите липи около Преображенския манастир — не толкова за липов цвят, колкото да се надпреварват кой ще достигне до самия връх на дървото.

Майчиният му образ ставаше все по-блед и неуловим. Добре че гласът ѝ още звучеше в него. Но в съзнанието му се промъкваше и един друг глас — Мариго го гледаше и го питаше: „Хадзи, ще ме заведеш ли в Навплион?“. Питаше го на български, само с промененото „хадзи“ — той знаеше, че в действителност това не може да стане така и все пак му беше приятно, че чува звънки думи на родния си език с нейния глас.

Кочо Тиквешлията продължаваше да го нарича „капитан“ — може би от яд, че той самият все стоеше бюлюкчия.

— Капитане, накъде отиваме?

— Познай!

— Море, ти познай, ще влезем ли лесно в Навплион.

— А! Хем знаеш, хем питаш.

— Изпитвам те, капитане, за да кажеш само ние ли ще се катерим по зидовете под турските пушкала.

— Че малко ли сме?

— Море, ти си шега правиш с живота на людето.

— На война, Кочо, друг се шегува с нас.

— Кой?

— Оня, рогатият и опашатият. Той бяга само от Христовия кръст и от дима на тамяна.

— Нали си хаджия, с черковски приказки искаш да ме омотаеш. Ама ти верувам, капитане!

Хаджи Христо знаеше, че и Кочо, и всички, които водеше към Навплион, му вярват. Движеха се в пеши колони, зад които скрибуцаха тридесетина обозни коли. И както в похода към Дервенаки и сега той нито веднъж не се качи на началническия си кон — беше го изпратил в обоза.

При Навплион имаше няколко въстанически дружини, които вече цяла година без успех обсаждаха крепостта. Командваха ги трима капитани, които сами се бяха обявили за полковници и не можеха да се споразумеят помежду си. От тях хаджи Христо научи радостната новина за новата голяма победа на въстаническия флот, който на 27 октомври край остров Тенедос беше разгромил турските кораби. Гърците пак бяха господари на Средиземно и Бяло море, а това означаваше, че османлиите, които държаха само няколко крепости в Пелопонес, не ще получават както досега храна и подкрепления по море.

Али паша, командирът на турските войски в Навплион, с нищо не показваше, че е обезпокоен от пристигането на големия въстанически отряд. От викалата на минаретата все така монотонно, по няколко пъти на ден, се разнасяха пеещите молитви на мюезините, гугутките все така мирно кацаха и отлитаха от зъберите на крепостта.

Хаджи Христо няколко пъти обходи отдалеч каменните стени. Преценяваше къде точно да се насочат отделенията с щурмовите стълби, опитваше да отгатне как са разположени силите на турците — защото и тримата, обявили се за полковници капитани, нищо определено не можеха да му кажат за противника.

В отряда имаше нови хора, които не бяха участвали в превземането на крепостта — трябваше да им покажат как се скачват дървените стълби и най-важното — как да се сражават първите закрепил се горе на крепостния зид; опрели гърбове, двама по двама, и то така, че да осигурят защитено място за идващите след тях по щурмовите стълби.

Дни наред стотниците и другите по-малки началници обучаваха хората си за пристъпа.

Колокотронис пристигна начело на няколко отряда — сред тях беше отрядът на Никитарас. Въстаническият лагер се оживи, вечер огньовете горяха до късно. Хаджи Христо обичаше да ходи от огън на огън — поспираше се, слушаше какво си говорят въстаниците и се застояваше там, където се пееха песни.

Една вечер той попадна при бойци от отряда на Никитарас, повечето някогашни клефти. Те го познаха, сториха му място край огъня и той заедно с десетината едри мустакати маниоти се заслуша в песента — пееше тридесетгодишен мъж с разгърдена бяла риза. От променящата се светлина на огъня лицето му ставаше ту медночервено, ту жълтеникаво. Маниотът пееше песента за съня на паликаря:

*Птичи песни будят златната зора
малка мома на момък говори:
— Стани, стани, прегърни ме,
бялата ми шия погали,
устните ми намери...*

А паликарят се моли на девойката да го остави да поспи още малко, защото тежък бил вчерашният бой, капитанът го изпращал на най-трудните места. Но момъкът имал юнашка сила — осемнадесет турци го нападнали, от тях двама убил още в самото начало, след това трима, после още четирима и, когато ранил петима, останалите побегнали. Изморен, той тръгнал по пътя, искал някъде да си отдъхне. Но до никой град и до никое село не достигнал. Срецнал девойката в една зелена горичка...

Като се прибра в палатката си и се зави с бурнуса за сън, хаджи Христо дълго не можа да заспи. Мелодията звучеше в съзнанието му с тъжните си извивки, а думите за бялата шия извикваха в паметта му образа на Мариго. „Ще правим ли сватба, хадзи?“ — питаше го тя и се усмихваше така, както само тя можеше да се усмихва — с весели искри в зениците, с потрепване на дългите мигли.

Щурмовите дървени стълби една по една прилепваха към каменните зидове. Когато горе, на крепостната стена, се изкачиха двадесетина въстаници, над главния вход се издигна бяло знаме. Колокотронис заповяда да спрат стрелбата. От крепостта излязоха трима парламентъори. Али паша съобщаваше чрез тях, че ще предаде ключа лично на Колокотронис. И командващият въстаническите сили, придружен от Никитарас и хаджи Христо, тръгна към отворената врата на Навплион.

Докато чичо Панайотаки и племенницата му бяха живели в Триполица, семейната им къща беше съвсем грохнала. Покривът се беше свлякъл, рамките на вратите и на прозорците се бяха разсъхнали. Мишки шетаха из стаите, а таваните и ъглите бяха оплетени в паяжини.

Мариго цял ден чисти стаите и вечерта, като седна на прага на входната врата, изхлипа:

— Не е къща, ами кокошарник...

Хаджи Христо с тесла в ръка стягаше дългия навес край къщата. Чу думите на Мариго, отиде при нея и успокоително рече:

— Нова ще направим!

— Ами сватбата?

— Че за какво се мъча с тоя навес? Тука ще разпънем трапезата. Дано чичо Панайотаки купи добре угоени овни за гощавката...

Половината от сватбарите останаха вън от църквата. Кумовете бяха дванадесет, начело с Колокотронис и Никитарас.

А след това под навеса до старата къща и по двора на поставени върху дървета дъски насядаха над двеста души — толкова преброи чичо Панайотаки, като раздаваше лъжиците за чорбата. Готвачите от отряда на Хаджията бяха наредили четири големи казана в дъното на двора — те димяха непрекъснато. Пред самата къща бяха поставени три бъчви с вино и всеки от сватбарите, когато искаше, отиваше и си натовчаше.

Мариго, с бяла сватбена рокля, с бял венец на главата, седеше между Хаджията и Колокотронис.

— Е, стана хаджийка! — говореше младоженецът.

Лицето му беше зачервено от виното и сега повече от друг път бъркаше гръцките и българските думи.

Колокотронис вдигаше празната си чаша и викаше:

— Какъв кум съм, като няма кой да ми налее вино?

Веднага се намираше кой да грабне чашата му и да я напълни догоре. И старият клефт продължаваше дългите си благословии към младоженците:

— Сега над вас се разтварят седем златни небеса. И дано дълго да е така. По земята да ходите, но кал да не газите! Очите ви да са обърнати нагоре, натам, откъдето иде благодатта за християните! Живейте до сто, че и повече години, раждайте деца и закалявайте сърцата им! А ти, хаджи Христо, се стягай, от утре си първият комендант на Навплион. Ето това ми е сватбеният подарък.

И отново Хаджията се сети за оная песен, за съня на паликаря, и оживяха в паметта му думите за бялата шия на девойката...

Колокотронис му бе определил като на комендант къща в центъра на града.

Хаджи Христо се връщаше в дома си късно вечер. Първите му главоболия бяха свързани с преселването на турските семейства — както бе обещал Колокотронис на Али паша. Повечето от тях искаха да заминат по море за Цариград и за градовете по малоазийския бряг. В пристанището имаше няколко военни кораба, но командирът им не искаше и да чуе за превозването на турци.

— Ако е само да ги натоваря и после всичките да ги изсипя в морето, съгласен съм! — смееше се той.

Беше изпечен брадат мъж, чието име Хаджията все не можеше да запомни.

— Капитане, отговори ми — мъчеше се да бъде спокоен хаджи Христо, — ние войска ли сме, или сбирщина от пищовджии?

— Лошо ли е човек да е пищовджия? — продължаваше да се смее капитанът.

Хаджи Христо махна с ръка и отиде да убеждава капитаните на трите търговски кораба, които бяха закотвени в края на големия пристан.

Турските семейства чакаха на брега — мъжете до вързопите и сандъците, забулените с фереджета кадъни до бохчите с дрехи, уловили по-малките деца за ръце. Повечето от тях бяха бедни турци —

богатите чакаха в сараите си хабер от коменданта кога да тръгнат към корабите.

Близо две седмици хаджи Христо се занимаваше с турците преселници. А като си отдъхна и се канеше поне един ден от сутринта до вечерта да остане вкъщи при младата си жена, се получи заповед от главното командване — „Полковник хаджи Христо Българин да изпрати един помощен отряд в Корони за засилване на гръцката обсада на крепостта“.

Трябваше да събира хората си, да отделя най-буйните и несдържаните — такива са най-добри за щурм. Чудеше се кого да назначи за командир на помощния отряд.

Вечер Мариго го посрещаше усмихната, поливаше му да си измие ръцете и лицето, подаваше му чист пешкир и чакаше той пръв да заговори. Но когато бяха само двамата, малко думи бяха нужни.

Той се опитваше да ѝ разкаже за майка си и за Търново, но се заплиташе — не му достигаха гръцките думи и само махаше с ръка. Мариго се сгушваше в него и, притворил очи, той се изпълваше с тиха, спокойна радост.

БРАТ СРЕЩУ БРАТА

През 1823 година султанското правителство се опита да потуши въстанието в Централна Гърция — след това щеше да дойде редът на Пелопонес. Но султан Махмуд II имаше много главоболия с еничарите в Цариград, които се бунтуваха, а и трябваше да отдели значителна част от войската си за войната с Персия.

В Източна Гърция турските войски, командвани от Салих паша и Юсуф паша, стигнаха до Коринт и Атина. По нареждане обаче на командващия Западния турски отряд Омер Вриони те трябваше да се върнат, за да разгромят въстаниците на остров Евбея.

Тъкмо в началото на летните горещини управителят на Северна Албания, Мустафа паша, начело на тринадесетхилядна войска се отправи към Мисолонги, където въстаниците бяха десет пъти помалобройни от османлиите — командваше ги Марко Боцарис, който със своите сулиоти вече бе разбил Омер Вриони. Сега смелият въстанически водач реши да убие Мустафа паша, за да предизвика паника в турските редове.

През нощта на 21 август начело на четиристотин и петдесет сулиоти Марко Боцарис нападна край село Карпениси четирихилядния авангард на турската армия, където беше и пашата. Смут обхвана лагера, Боцарис се отправи към палатката на турския главнокомандващ, но беше повален от вражески куршум. Сулиотите се върнаха назад, като носеха тялото на своя командир. И все пак загубите на османлиите бяха големи — хиляда и петстотин души, докато от въстаниците загинаха само около шестдесетина.

Мустафа паша стигна до Мисолонги, обсади го, но след два месеца, като разбра, че не ще го превземе, се оттегли.

В това време в Пелопонес коджабашиите, които в началото на въстанието приеха водачеството на Теодорос Колокотронис и Димитриос Ипсиланти, започнаха да настояват за ръководни места в управлението. Техен говорител беше тридесет и две годишният Александрос Маврокордатос — издънка на видно фанариотско

семејство от Цариград. Получил солидно европейско образование — той беше ловък политик и подкрепян от водача на коджабашиите Петробей, успя да потуши разногласията. Но това трая малко време. И въпреки че във временното правителство влязоха представители на различните групировки (включително и Колокотронис), през април започнаха сражения между отделни въстанически отряди. Близко два месеца продължиха сраженията...

Турското командване не успя да използва вътрешните борби на гръцките въстаници. Източната им армия грабеше и опустошаваше остров Евбея, а друг сулиот — Кицос Цавелас, заместникът на Боцарис, успя да накара турската армия да се оттегли.

Планът на османлиите за потушаване на въстанието в Пелопонес пропадна.

Хаджи Христо обикаляше с конната си дружина (успя да събере шестдесетина конници) отдалечени села на Арголидокоринтия, когато му се роди първото дете — момиче. Вестта за това го завари на път и той побърза да тръгне обратно към Навплион. И без друго се чудеше как да запази и агнето цяло, и вълкът да бъде сит — защото борбите между отделните групировки го караха да върви срещу хора, които уважаваше — като Колокотронис, и да изпълнява нареждания на водачи, с които още от началото на въстанието не можеше да се разбира, какъвто беше водачът на коджабашиите Петробей. Неслучайно го наричаха Петробей — той наистина се държеше като бей. Но и държанието на Колокотронис го озадачаваше: защото тоя умен и смел човек не можеше да разбере, че докато борбата срещу турците продължава, всяко разцепление на силите е начало на гибелта на всички въстаници. Все така се случваше, че тъкмо когато искаше да поведе с Колокотронис откровен разговор, задълженията му на комендант на Навплион го пращаха ту на едно, ту на друго място, а и като стоеше в комендатурата (някогашният турски конак), не спираше върволицата от хора — всеки със свои молби и грижи.

Сега, като научи, че е станал баща, първата му мисъл беше за кръщението на детето — ще опъне такава трапеза, че години наред в Навплион ще се разправя как Христо Българина е отпразнувал раждането на първата си рожба. На лично място на трапезата ще седи

Колокотронис, до него — Никитарас, после синовете на Колокотронис, а срещу тях — хилядниците и капитаните от отряда на Хаджията — всичките мустакати, с гръцки дрехи, ама с български лица и с български „мурафет“ — като пийнат, от мълчаливци ще се превърнат в такива дрънкала, че и с железни скоби не можеш да им затвориш устата — и ще пропеят, от едно гърло два гласа — хайдушки песни, песни за раздяла, а накрая ще изиграят ръченица. Радваше се Хаджията, като яздеше по обратния път към Навплион и не знаеше, че Колокотронис вече е прогонен от града, а синовете му с отрядите си кръжат наоколо и се сражават с дружините на коджабашиите. Там някъде по планините беше и Никитарас със своите паликарета.

Мариго го посрещна с детето на ръце — беше родила леко и странно бе, че за пръв път той виждаше руменина по бледото ѝ, с прозрачен жълт оттенък лице.

— Добре дошел, хадзи! — на български му рече тя и поднесе детето към него.

Той пое дъщеря си с късите си жилести ръце — бебето се мръщеше, мляскаше с устни. Като не знаеше какво да прави с него, той го вдигна високо над главата си.

— Хадзи... — уплашено извика Мариго.

— Ей такава голяма мома да стане! — благослови дъщеря си той с висок, тържествен глас.

— Мома... какво рече, хадзи?

— Ще я видиш, като порасне! А сега се стягай за неделя — обърна той разговора на гръцки. — Стотина души ще покания на кръщавката.

Дойдоха повече от сто души с дарове за новороденото, ала сред тях не бяха най-близките му приятели. Никой не споменавахе имената на Колокотронис и на синовете му, нито на Никитарас и това най-много тежеше на Хаджията. Но радостта му, че е баща, надви и той, като подканяше гостите да пият, пръв се напи. И пръв запя. А накрая пръв игра ръченица.

На другия ден в Навплион пристигна новината за самоубийството на Хуршит паша — неуспелият в сраженията с гърците военачалник бе предпочел да не дочака заповедта на султана да го хвърлят в Босфора в завързан чувал. И хаджи Христо видя острия грузински профил на пашата с брада, подстригана като листовидно острие на копие, видя го така, както беше облечен тогава, в Алепо — сред градината, по сърмалия елече, с навити ръкави на черната, и тя украсена със сърма, риза. Пашата се премерваше в глинените паници, наредени на стената. „Защо не се сепна навреме, паша ефенди? Защо не вдигна бунтовен байрак — тъй, и тъй те чакаше смърт, поне да си беше опитал късмета.“

Но както и да се мъчеше да види другояче живота на пашата, той разбираше: неговата съдба е била предопределена още когато като дете е бил заловен и продаден на един османски големец. Красивото персийско име Хуршит, което означаваше „слънце“, не можа да огрее пътя му.

Четвъртата година от обявяването на въстанието беше време на кървави междуособици — имаше две гръцки правителства, едното на Георгиос Кундуриотис в Кранидион, в североизточната част на Пелопонес, а другото на Петробей в Триполища.

Александрос Маврокордатос и Йоанис Колетис подкрепяха правителството на Кундуриотис, който сключи заем в чужбина и засили въстаническата флота.

В това време султан Махмуд II, като прецени, че гръцките въстаници са по-опасни от египетския му васал, непокорният Мехмед Али паша, се обърна към него — предложи му срещу помощта, която пашата ще му окаже за потушаване на въстанието, да даде под негово управление Сирия и остров Крит, а на осиновения му син Ибрахим паша предоставяше да стане паша на целия Пелопонес.

Египетският паша се съгласи и на четвърти юли 1824 година войската му напусна пристанището Александрия с петдесет и шест бойни кораба и с над двеста транспортни съда. Заедно със султанската флота, командвана от Хосреф паша, египтяните започнаха да превземат гръцките острови един по един. Най-голямо беше клането при покоряването на остров Псара.

Флотата, водена от Андреас Миаулис, победи при Геронда и още на няколко други места. Въстаниците не можаха да попречат на нападателите да се настанят на Крит, но принудиха Ибрахим паша да презимува на превзетия остров.

Цяла Гърция знаеше, че през пролетта осиновеният син на египетския паша ще се отправи към Пелопонес, където както баща си щеше да бъде самостоятелен владетел.

През октомври станаха законодателни избори — беше избран нов Изпълнителен съвет. Недоволен от изборния резултат, Колокотронис с оръжие се вдигна срещу правителството.

Главният секретар на Министерството на военните работи съобщи на хаджи Христо: „Уважаемото Управление, осведомено за твоите верни заслуги спрямо Гърция, за твоя военен опит и покорството ти към това Управление и за останалите ти лични качества, със заповед №1015 те повишава в чин генерал-лейтенант...“. След месец той получи и заповедта на Временното управление на Гърция за генералския си чин, подписана от Георгиос Кундуриотис. На 9 юни Изпълнително тяло на Временното управление му изпрати писмена заповед: „Храбрейшият генерал хаджи Христо Българин се

назначава за началник на изпълнителните сили на Управлението, като ще изпълнява и длъжността комендант на Навплион...“.

В началото на есента той направи предложение до Временното управление за създаване на редовна конна дружина. Отговорът беше, че „положението на държавата не позволява в настоящия момент да се създаде редовна конна дружина, което се отлага за по-подходящо време“. Като генерал той вече командваше корпус. Но засега главният му противник не бяха османлиите, а андартите, предвождани от Колокотронис и синовете му.

Когато завзеха село Дервени, от заловените андарты узнаха, че Генеос е разположил хората си в селата Берзова и Агиоргитика. В същите три колони, както бяха пристигнали на другия ден, войниците на хаджи Христо настъпиха срещу андартите. И Генеос беше разделил хората си на три части — изглежда бе следил внимателно настъплението на правителствените войски.

Беше първи декември. „Сарандаимера-сарандагнома“ — четиридесет дни, четиридесет настроения — най-неприятното време в Гърция и тази година беше едно непрекъснато редуване на студени ветрове със студени дъждове. Влажно и студено беше и в два часа по обед, когато започна сражението.

Двамата хилядници — хаджи Байрактаря и Пловдивчанина Янко, командваха единият лявата, другият — дясната колона. Централната колона водеше Хаджията. С него бяха и стотина гърци — предвождаше ги хилядникът Георгиос Франгос.

Стреляха и от двете страни, залегнали зад камъни и дървета. Нито андартите тръгваха в атака, нито правителствената войска потегляше напред. И все пак андартите побягнаха. Повече от два часа ги преследваха правителствените войски. Мнозина андарты бяха заловени в плен, а Генеос едва се спаси.

Силите на Колокотронис бяха разбити. Може би той щеше да насъбере нови андарты, ако в братоубийствената война не беше загинал синът му Панос. Пречупи се старият воин и се предаде заедно с

Делиянис и Нотарас. Тримата бунтовници бяха затворени на остров Идра.

Умири се Пелопонес, но сега разногласията между въстаниците се развихриха в Северна Гърция — там Одисей Андруцос отказваше да признае правителството.

В края на тази бурна година — на 28 декември, хаджи Христо изпрати писмо до Изпълнителното тяло на Временното управление на Гърция в Навплион, с което предлагаше хилядниците хаджи Байрактарис, Коста Сервас и Пловдивчанина Янко Българин да бъдат повишени в чин генерал-лейтенанти, защото, както пишеше той, „те още от началото, откакто се намират при мен, се проявиха достойно във всеки поход, работиха честно, бяха стремителни в разпалеността си за вярата и достойни да имат под свое разпореждане войници и да ги командват“. Капитан Ангел Софиянеца той предлагаше да бъде повишен в хилядник. Но вместо отговор получи нареждане да събере две хиляди сто и шестдесет войници (в които да се включат офицерите и генералите, които са били верни на правителството) и заедно с войниците, които ще води генерал Васо Мавровуниотис, да тръгне на поход за Палеас Патрас. Гръцкото командване начело с Георгиос Кундуриотис се стремеше да ликвидира турските сили в обсадения Патрас.

Но въстаническите сили не успяха. На дванадесети и на четиринадесети февруари 1825 година египетската флота хвърли котва пред двете пристанища Метони и Корони. Там слязоха около дванадесет хиляди египтяни. Преди да започне настъплението на север за покоряване на целия Пелопонес, Ибрахим паша реши да превземе Наварин, където водачи бяха двамата синове на Мавромихалис и Макриянис. На помощ им се притекоха гръцки части и доброволци. Председателят на Изпълнителното тяло Георгиос Кундуриотис ту на кон, ту пеша обикаляше лагерите на гръцките части и се стараеше да въодушеви командирите и войниците.

— Чалмалиите са много — говореше той. — Но те винаги са били много повече от нас и все пак сме ги били! Не се плашете от египтяните!

Корпусът на хаджи Христо по пътя към гръцкия лагер в Мотокорони се срещна с конна разузнавателна турска част и след кратката схватка един египтянин сам се предаде. Хаджи Христо го

изпрати под стража при Кундуриотис. Ръководителят на гръцкото правителство не закъсня да му отговори с писмо от пети април:

До генерал хаджи Христо

Получих вчерашното ти писмо заедно с египтянина, когото връщам обратно, тъй като може да послужи като разузнавач, за да въвлече и други свои сънародници да избягат при нас. Да бъде пазен обаче много от войниците, защото има краста. Получих с радост пожеланията ти да тръгнеш на поход идущата година към Македония, но за да стане това, трябва да пострадат арабите, както пострада поминалата година Драмалията, ето защо всички воеводи се постарайте да бъдат унищожени час по-скоро арабите и да започнем да се приближаваме към Македония. Зная как те притесняват войниците от гарнизона, но аз писах многократно да стане преброяването им и да ми изпратят списъците, подписани от инспектора, и нека само дойде по един доверен човек от всеки воевода и веднага заплатата ще бъде изплатена. И твоя храброст прати секретаря си или твой доверен човек и ще пратя заплатите за миналото тримесечие до 1 март.

От година на година конниците, които бяха под командата на хаджи Христо, се увеличаваха — вече бяха близо четиристотин, една четвърт от състава на корпуса. Сега срещу дебаркиралите египтяни конниците щяха да бъдат ударната сила. И генерал хаджи Христо Българина тръгна към Наварин — западната част на залива Пилос в Западен Пелопонес, където в старата крепост се защитаваха малобройните гръцки войници срещу многохилядния противник, който нападаше по суша и по море.

В ПЛЕН

Подземната килия беше влажна, светлина влизаше само през една дупка на дървения капак на тавана — той закриваше отвор, през който се слизаше по подвижна дървена стълба. На пода имаше само една рогозка.

Хаджи Христо загуби представа за времето, не знаеше във ден ли е, или нощ. Храна му спускаха през капака, без да вижда лицата на стражите — едно сандъче, вързано за въже, се показваше отгоре и той трябваше с протегнати ръце да вземе глинената паница вода и парчето изсъхнал хляб.

Той легеше на рогозката и всичко, което се беше случило с него през последните седмици, се подреждаше в съзнанието му картина

след картина. От време на време чуваше гласа на Мариго:

— Хадзи, кога сте се върнес?

— Ще се върна, хаджийке — отвръщаше ѝ той. — Толкоз пъти съм тръгвал на бой и все съм се връщал. Ти се моли на бога не само за мене, ами и за детето, което носиш под сърцето си...

— Момче ли искаш, хадзи?

— И този път може да е момиче, и следващия път може да е момиче, ама ми се иска да имаме поне едно момче — усмихваше се той и споменът за Мариго го топлеше във влажното подземие, караше го да лежи с притворени очи, като че така можеше по-дълго да запази в себе си нещо отдавна отминало.

В сънищата си чуваше пукот на пушки — и се виждаше залегнал зад някакви ниски храсти. Ибрахим паша лично предвождаше войските си в боя при Кромиди — египтяните, обучени от френски офицери, атакуваха по европейски — първата редица коленичеше и стреляше, след това втората минаваше напред и на свой ред коленичеше. А гърците се сражаваха както османлиите — или стреляха „на пусия“, скрити зад камъни, храсти и дървета, или се хвърляха на „юруш“ — нападение, в което всеки стреля и после се хваща за сабята и ножа. Стреляше Хаджията с двата пищова едновременно и вървеше с открити гърди напред. Караташо беше обкръжен, а хаджи Христо поведе корпуса си към Влахопуло, където се намираше главната квартира на гръцките части от стара Гърция. Като остави при тях една част от хората си, той с бърз марш отиде да помогне на Метонския митрополит Григорий.

И при Наварин хаджи Христо водеше хората си в атака с открити гърди. Но нямаха нито храна, нито патрони и той събираше от патрондашите на войниците гилзи и с тях и с камъни от крайбрежието пълнеше едно оръдие. Стреляше Хаджията с оръдието и спираше нападенията на отлично обучените и въоръжени египтяни.

Съобщиха му, че командването е решило през нощта гръцката войска да се оттегли към сушата. Египтяните ги усетиха и се появиха в тила им. И хаджи Христо реши да командва ариергарда — отбиваше атаките, окуражаваше войниците си, че ей сега ще се измъкнат от опасния проход. Но египетската конница вече беше заела полето при Ялова и със запалени главни в ръце конниците обграждаха бегълците и ги избиваха един след друг. Хаджията успя да излезе от прохода, но

вече беше съвсем сам — яздеше един слаб кон, който в отстъплението бе намерил край пътя. Не можеше да се ориентира накъде да върви и караше напосоки. Изведнъж конят започна да потъва и с последни усилия хаджи Христо успя да се измъкне невредим от блатото. Беше само малко изкалян, но като съобрази, че по облеклото египтяните ще отгатнат чина и положението му в гръцката войска, съблече дрехите си и ги хвърли в блатото. Така го и заловиха, само по риза, и го заведоха в най-близкия пленнически лагер. Един бинбашия нареждаше на стражите да претърсят пленниците и да открият „Шахин, който станал гръцки паша“. Появи се и Ибрахим паша, когото хаджи Христо познаваше от Кайро. Не бе го виждал пет години и осиновеният син на някогашния му господар му се видя някак подпухнал и натежал — сега беше на тридесет и шест години, едър, с жилести ръце и с лице, удължено от дълга, остра брада.

Тогава, в Кайро, Ибрахим още не беше паша, наричаха го Ибрахим бей и най-добрите от гавазите не можеха да го надминат нито в бърза езда, нито в точна стрелба. Единствен Шахин беше недостижимият му пример и той, като му правеше подаръци — скъпи пръстени и оръжия, го молеше да го учи на саблен бой и на стрелба с пищови в движение. „Евалла, Шахин!“ — неведнъж беше чувал Хаджията почтителния възглас на младия бей. А сега Ибрахим паша вървеше сред пленниците, взираше се ту в един, ту в друг и говореше на хората от свитата си: „Който го открие жив или мъртъв, ще получи една кесия злато и по-горен чин!“.

Пашата със свитата си отмина и хаджи Христо приседна на един камък — бяха ги обградили само с постове, лагерът още не беше уреден нито с ограда, нито с помещения. Така, както седеше, свит в изкаляната бяла риза, той усети, че някой го гледа. Срещу него, също на камък, седеше слаб мъж с хлътнали бузи, който знае откога небръснат, с унило увиснали мустаци. Като срещна погледа му, Хаджията разбра: тоя ще го издаде. Той обърна гръб на треперещия, смазан от страха човек, когото не познаваше по име, но беше виждал някъде сред своите войници. Сега чакаше да чуе гласа му. Питаше се дали издайникът ще повика някой от военачалниците, които шареха между пленниците, или ще викне над главата му: „Ей тоя е генерал Христо Българина!“. Но брадясалият мъж нито помръдваше от мястото си, нито отваряше уста. Наблизо минаваше един юзбашият и викаше:

— Кой е Шахин, кой е гръцкият паша хаджия?

Ръката на издайника колебливо се издигна нагоре и като че разперените пръсти проговориха — те сочеха хаджи Христо.

— А! Тоя ли е? — зарадва се юзбашията и измъкна сабята си.

Но един друг юзбашия, чул възгласа му, с няколко скока дойде при Хаджията и извика:

— Аз го открих! На мен, се пада наградата!

— Ти ли бе! — замахна към него със сабята си първият юзбашия.

Пленниците смаяни гледаха как двама началници се бият свирепо, като по време на сражение. Надойдоха и други началници, двамина хванаха за ръцете Хаджията и го помъкнаха към изхода на лагера. А хаджи Христо намери сили да извика на гръцки към пленниците:

— Братя! Помнете думата ми, имайте колкото може повече единомислие и единомислие, за да успее нашата борба!

Ибрахим паша седеше с кръстосани крака на миндера под купола на просторния си копринен чадър и пишеше нещо с орлово перо на голям тефтер, опрян на коляното му. Когато въведоха хаджи Христо, той не повдигна глава, продължи да пише, но с лявата си ръка направи знак на гавазите да излязат.

Хаджи Христо стоеше на две крачки пред пашата — с дългата бяла риза, с която го бяха заловили. Лицето му беше опънато, очите му силно блестяха.

— Е, Шахин — погледна го най-сетне Ибрахим паша, — какво ще ми кажеш? На баща ми дължиш и живота, и издигането си като гавазбашия, а ти отиде да се сражаваш на страната на нашите врагове. Сам те видях как се хвърляше в боя.

— Зле ли се сражавах, пашамъз? — с привидно спокоен глас попита хаджи Христо, но целият беше напрегнат, дори се наклони напред.

— За скок върху ми ли се готвиш, Шахин? — усмихна се пашата.

— Хайде да видя докъде ще стигне неблагодарността ти!

Той говореше ниско, през зъби и хаджи Христо знаеше, че едва сдържа гнева си.

— Пашамъз — с променен глас заговори Хаджията, — ти си храбър и разумен вожд. Когато се сражавах за славата на твоя баща, ти ме обичаше и уважаваше. Сега очаквам от тебе, от твоето храбро сърце

същото нещо, защото ме видя как отчаяно се биех за своята вяра. Аз много пъти чувах от баща ти в Египет, че се гордее с тебе, казваше, че вървиш по пътя на Александър Велики. Постъпи с мене сега така, както те задължават произходът и величието ти и не ме хули!

Хаджията скръсти ръце на гърди в знак, че се покорява на съдбата си, а съдбата му сега щеше да реши намръщеният, седнал с кръстосани крака паша. Той знаеше, че силните, откровени думи или развихрят гнева на избухливите хора, или ги карат да се опомнят.

Ибрахим паша притвори очи, като че си припомняше нещо. Това трая няколко мига. После вдигна десница и рече:

— Зачитам и храбростта, и вярата ти! Живей по моя милост!

Плесна с ръце и на влезлия гавазбашия нареди:

— Погрижи се за дрехи и за добра храна на знатния пленник. Настанете го в Метони заедно със заловения папазбашия!

Хаджи Христо, както стоеше със скръстени на гърдите ръце, стори поклон и заднешком тръгна, за да излезе от шатъра. Така се беше отнасял и с бащата на пашата, който не бе изисквал от своя гавазбашия да прави ниски теманета и да се държи като роб.

„Папазбашията“, за когото бе споменал пашата, беше високопреосвещеният Метонски архиерей Григорий, заедно с когото хаджи Христо се бе сражавал в дните на разгрома. Двамата с митрополита бяха настанени в просторна светла стая в дома на богат грък, превърнат в затвор заради дълбоките подземия, в които можеха да бъдат затворени десетки неволници.

Чумата, която египтяните бяха пренесли от своята страна, започна да коси най-напред самите тях, после пламна целият град, измираха и стражите на затвора, и затворниците. Отец Григорий издъхна в ръцете на хаджи Христо.

Той остана съвсем сам в просторната светла стая, до която достигаха отзвуци от събитията в града, в Пелопонес и в цяла Гърция — стражите бяха приказливи, а и знатният затворник с великолепия си турски език знаеше как да ги предразположи.

След като превзе Наварин, като имаше на разположение и други две пристанища — Метони и Корони, Ибрахим паша вече обръщаше поглед към главния град на полуострова — Триполица. Но не бързаше, прашаше свои хора по околните градове, опитваше се да използва противоречията между встаниците. Когато пашата тръгна към

Триполища, въстаническите водачи, като видяха каква опасност надвисва над всички, пуснаха от затвора Теодорос Колокотронис и го назначиха главнокомандващ на гръцките войски в Пелопонес.

Няколко несполучливи сражения с настъпващите египтяни показаха на Колокотронис, че силите му са малко за открит бой и че трябва да премине към тактиката на клефтите — да се оттегли в недостъпни места и да напада противника изневиделица.

Ибрахим паша завладя и Триполища, и почти цял Пелопонес — в гръцки ръце остана само областта Арголида и крепостта Навплион.

Докато египтяните покоряваха Пелопонес, енергичният турски военачалник Решит Мехмед Кютахя на 25 април 1825 година обсади Мисолонги, защитаван от около три хиляди души. Султанът бе предупредил пашата, че ако не падне Мисолонги, ще падне неговата глава. И Кютахя реши да постъпи внимателно. Най-напред предложи на гръците да изпратят парламентъри, които знаят турски език, за преговори, за да уговорят при какви условия ще предадат крепостта. Пратениците говореха на турски, а защитниците им отвърнаха на гръцки: „Ние сме прости хора, от чужди езици не разбираме, умеем само да се сражаваме“.

И въпреки честите атаки, османлиите не успяха да проникнат в Мисолонги. Големите загуби и неуспехът започнаха да демобилизират армията на Кютахя и той, като преодоля гордостта си (мислеше най-вече за това да запази главата си!), повика на помощ своя съперник Ибрахим паша, който се появи на 22-ри декември с три ескадри — турска, египетска и алжирска, и стовари на сушата седемнадесетхилядна войска. При Мисолонги се събра почти цялата турска войска, която се намираше в Гърция. Оръдията стреляха непрекъснато. Имаше дни, когато от сутрин до вечер в града падаха повече от две хиляди бомби, ядра и гранати. Турците щурмуваха бастионите на крепостта с ярост, каквато не бяха показвали от началото на въстанието. Най-голямо беше нападението на египтяните на 24 февруари 1826 година по суша и по море, но те пак не успяха. Цялото население на града се сражаваше на бастионите и по стените на крепостта. Когато вече нямаше олово, жените, децата и старците отливаха куршуми от останките на вражеските снаряди.

Зимата беше студена и защитниците мръзнеха в домовете с разрушени покриви. Настъпи страшен глад. Ядяха мишки и плъхове,

но и те свършиха. Никой обаче и не заговорваше за предаване.

Когато изтощението на хората стигна до крайна степен, бранителите на крепостта решиха да разкъсат неприятелския обръч. Разделени в три колони, през нощта на 22 април защитниците тръгнаха към турските траншеи. Искаха да се измъкнат тихо и да се укрият в планините. Вървяха безшумно. На малките деца, за да не плачат, бяха дали опиум и майките им ги носеха на ръце. Турците обаче, предупредени от предатели, скрити в траншеите, чакаха гърците да се приближат. Стана страшна сеч. От шестнадесет хиляди души само около хиляда успяха да се промъкнат през железния османски пръстен и да избягат в планините. Повечето от тях, които не загинаха в сражението, като се върнаха назад, бяха съсечени от втурналите се в града османлии. Малцината оцелели бяха превърнати в роби. Последните защитници загинаха, като хвърлиха във въздуха домовете си.

Ибрахим паша и Решит паша Кютахи изпратиха на султана подарък три хиляди отрязани уши.

След голямата победа Кютахи успя да покори цяла Западна и Централна Гърция. Само над Атинския Акропол се развяваше гръцкото знаме.

Ибрахим паша се върна в Пелопонес, като, откъдето минеше, палеше и грабеше градовете и селата.

Лично гавазбашията Хюсеин ага дойде да заведе хаджи Христо при пашата. Докато се изкачваше по широката дървена стълба за горния кат на конака, Хаджията се питаше какъв ли е поводът, за да го вика Ибрахим паша. Дали не иска да го убеди да се сражава на негова страна? Ако такива бяха намеренията му, нямаше да успее. Преди десет години хаджи Христо бе отишъл да служи при баща му, защото Мехмед Али паша се бунтуваше срещу султана, беше самостоятелен владетел и, ако имаше много такива независими паши и бейове, силата на цариградската власт щеше да отслабне и християните по-лесно щяха да се освободят, като вдигнат въстания. Това бяха думи на баща му, братлията търговец Петър Търновлията, и хаджи Христо ги помнеше като завет, заедно с много умни съвети и поучения.

Ибрахим паша беше в добро настроение — пушеше наргиле, седнал на широкия миндер, заобиколен от възглавници. Като видя влизащия българин, той усмихнат го поздрави така, както преди години в Кайро — приятелски, като равен с равен:

— Хош гелдин, Шахин!

— Хош булдук... — запъна се малко хаджи Христо, но в последния миг реши и притури: — ... пашамъз!

— За тебе не съм паша, за тебе съм стар дост — повдигна дясна вежда Ибрахим паша и очерта с ръка широк полукръг: — Буюрум! — И с все същото добро разположение към българина той изрече познатата на хаджи Христо покана за кафе: — Че кафето е от Йемен (това означаваше, че е най-хубавото, ароматно кафе), славеевата песен е от пролетния храст, а бялата гушка и бялата кълка от хамама ще дойдат...

Нямаше никакъв пролетен храст, не се чуваше славеева песен и от всичките пожелания на пашата само кафето димеше на сребърната синия до миндера — в бял филджан върху тънка бяла чинийка.

Хаджи Христо подви крака, настани се в края на миндера, където му бе посочил пашата, и пое филджана от ръцете на Хасан ага.

— Искам — бавно започна пашата — да ти кажа откровено какво мисля за тебе. Ти измени на длъжността си в османската войска като гавазбашия. Освен това подир тебе, както узнах, са тръгнали повече от двеста сеизи. И други си насъбрал като началник на голям отряд — повечето българи. Казват, че умееш да заблуждаваш хората и да ги увеличаш със себе си...

— Пашамъз, аз отварях очите на неவிждащите!

Но Ибрахим паша все едно че не го чу и продължи да говори:

— Вече разпръснати, храбрите бойци, които доскоро бяха под твоє началство, ще станат жертва на злощастията и на последиците от войната, защото са чужденци, безотечественици. И понеже ти се забърка във вътрешните борби на гяурите, знаеш добре, че една част от бунтовниците гледат на вас, чуждоземците, като на хора, които са повече врагове, отколкото съюзници. Или вече забрави как стреляше срещу приятеля си Колокотронис?

— То е друго, пашамъз — заби поглед в миндера пред себе си хаджи Христо. — Като отmine обърканото време, с добро ще ме споменават, защото раздорите водят до самоунищожаване...

— Както и да е — махна великодушно с ръка пашата. — Сега можеш да поправиш прегрешенията си към нас. Ще ти дам средства каквито поискаш, ако решиш като добър баща да събереш отново сънародниците и приятелите си, с които доскоро се би срещу нас. Ще образуваш пак избран отряд и тогава двамата с тебе ще потеглим към вътрешността на Пелопонес. Ти вече знаеш и силата, и въоръжението на пелопонесците. Не беше отдавна, когато срази голяма войска от андарты, които въстанаха срещу своето правителство. Като имаш на разположение и моите бойци, ти ще бъдеш истинският покорител на тая бунтовна земя. Разполагай с корабите, конете и богатствата на моя баща, твоят някогашен и бъдещ покровител! Какво ли не би могъл да направиш ти под моята власт, и то в едно време, когато противникът е без пари, без въоръжение, разкъсван от вътрешни борби. Това място сега е не само объркано, но и страхливо и робско. Ти имаш обещанието ми — нека ми бъде свидетел великият Пророк, че след като изпълниш всичко, каквото ти казвам, след победата ще заемеш пожизнено място, каквото пожелаеш и където пожелаеш — тук, в Пелопонес или в Египет!

Ибрахим паша се бе въодушевил от думите си — гласът му накрая закънтя из просторното помещение, а големите му тъмни очи заблестяха.

Хаджи Христо бавно изви към него глава. Знаеше, че не трябва веднага да отговаря, а да помълчи малко от уважение към събеседника си. Той отпи последната, най-горчива глътка на черното йеменско кафе и поде бавно:

— Пашамъз, изслушай ме благосклонно. Ти прекалено възвелича умствените ми и военните ми способности, както и знанията ми за страната, в която се намираме. Ще кажа откровенно: дори и да обещаю да събера по-раншните мои войници, пръснати сега из цял Пелопонес, не ще мога да постигна това, защото те не служеха на мене, ами на своята цел, заради която бях избран за техен вожд и началник. Те се сражаваха за своята вяра, затова и умираха. Щом им предложи друга цел, те не само няма да се вслушат в което им говоря, но ще ме изпсуват и ще отвърнат лица от мене като от безчестник, безверник и предател. Що се отнася до раздорите и разногласията на пелопонесците, знай, пашамъз, че те, като осъзнаят сегашното си положение, ще се свържат помежду си, както беше по-рано, като братя,

и ще приемат борбата с присъщото им упорство, храброст и издръжливост. Ще пожертват мило и драго и своята собствена кръв за свободата си. В тази страна има много умни и смели мъже, има храбри и умни генерали, има и военни кораби, а и когато въстаниците се нуждаят от нещо, то приятелите им в чужбина им го изпращат. Издръжливостта на войниците предизвиква удивление. Твоят десант в Пелопонес, въпреки разногласията на гърците, мисля, че не стана благополучно и щастливо, както навярно си очаквал. Твоето напредване във вътрешността при неизбежното вече съгласие на въстаниците ще има — нека ти го кажа откровено — неприятни последици, защото ти ще встъпиш в борба, която въпреки всичките си сили и богатства не ще можеш да изкараш щастливо и благополучно. Аз бързам отсега да те предупредя за всичко това в името на своя бог, който е бог и на цяла Гърция, нашият спасител Исус Христос...

През цялото време хаджи Христо нито веднъж не обърна глава към пашата, гледаше пред себе си, но усещаше, че гневът преобразява египтянина — чуваше ускореното му дишане и си представяше как черни бръчки играят по мургавото му чело, как ноздрите му се разширяват, а устните се отварят, за да изрекат проклятие или заповед, която ще лиши знатния пленник от досегашните му привилегии. И като единствено упование накрая след споменаването на Христовото име хаджи Христо мислено се прекръсти, изправи се и вече открито погледна пашата в лицето.

Ибрахим паша също се изправи — бързо, като че за да изпревари българина, ако той се хвърли върху него.

— Втори път изменяш на османската войска, но скъпо ще заплатиш за това, гяурино! Ще те пратя при пленниците, които по цял ден носят тежки товари и само след няколко седмици ще издъхнеш от изнемога!

Хаджи Христо стори темане, като че думите на пашата се отнасяха за някого другиго.

— Пашамъз, ти ме залови като генерал, който се сражаваше начело на един благороден народ. Твоят благоразумен баща се отнасяше човешки и с вождовете на дивите вакабиди от Мека и Медина, някои от които и аз имах щастието да поставя под краката си. Тъй като не мога да преживея тази гавра, поднасям главата си, която се намира вече под твоята сабя!

Пашата плесна с ръце и на влезлия Хасан ага нареди да го отведа при пленниците, изпратени на най-тежка работа. Хасан ага доведе четирима войници с голи саби в ръцете и блъсна българина между тях. Поведоха го по полутъмните коридори на крепостта, после излязоха навън. Вървяха покрай пленници, които поправяха разрушенията по крепостния зид — следи от миналата година, когато египтяните се бяха появили тук десетократно повече от защитниците. Железен лост беше подпрян в стената и хаджи Христо, щом го видя, спусна се, грабна го и го завъртя около себе си. Един от охраняващите го войници, ударен по шията, падна подкосен. Но Хаджията не успя да завърти лоста втори път — охраната се нахвърли върху него и го повали. Вързаха му ръцете и го оставиха там, върху нажежените камъни.

Хасан ага отиде при пашата да му разкаже за станалото. Върна се скоро и изрече новата заповед на Ибрахим паша: неблагодарният гяурин да бъде съблечен от даруваните му скъпи дрехи, да го облекат на голо само с изтъркан шинел на арабски войник, да му препашат кръста с въже и да го хвърлят в подземен и тъмен затвор, където да получава за храна само развален хляб и вода.

Свикна с твърдата си постеля — рогозката беше все пак на сухо място и като се загърнеше със стария шинел, положил глава на подвитата си ръка, той съхраняваше топлината на тялото си, а дъхът му като че се връщаше отново в него през кожата на гърдите — дишаше бавно, със съзнанието, че на всяка цена трябва да издържи.

Когато по някакво вътрешно подсеждане разбираше, че е спал достатъчно, той се изправяше със скок и започваше да се разхожда из подземие. Броеше крачките си — отначало по две в четирите посоки, които си определяше в момента, и ги изричаше гласно, като заповед: „На изток! На запад! На север! На юг!“.

После увеличаваше крачките на три, след това на четири и на пет, докато каменната стена спреше вървежа му. След това започваше да намалява крачките по обратния ред, докато краката му опираха в рогозката. Добре поне че в бързината, с която го преоблякоха, не се сетиха да му отнемат ботушите.

И пак легаше на рогозката, пак подвиваше ръка и дишаше така, че дъхът му да облива широките му гърди и топлината, която излъчва, да се връща в самия него.

ПЛЕННИКЪТ ОТ НАВАРИН

Той се разхождаше от рогозката към стените в четири посоки, като увеличаваше крачките си и все по-често чуваше гласа на Мариго: „Хаджи, кога сте се върнес?“ — „Ще се върна, хаджийке. Щом съм жив и здрав, все ще намеря изход от тая проклета тъмница!“.

Така си говореше хаджи Христо и не знаеше — в планинските села на Пелопонес, там, гдето властта на османлиите не достигаше, вече се пееше песен за него:

*Бре, хаджи Христо Българин, не ходи с раите,
ела тук, поклони се, ще седиш с агите...*

Това беше далечен отзвук от втората му среща с Ибрахим паша. Няма тайни, които крепостните стени могат да заключат. Един-единствен генерал от гръцката войска беше паднал в плен, и пашата не можеше да го укрие. Английският консул дойде в Метони и поиска да се срещне с хаджи Христо. Но за това знатният пленник узна едва когато един ден капакът на тавана изскърца и отгоре се разнесе гласът на гавазбашията Осман:

— Излизай, керата!

През отвора спуснаха дълга дървена стълба. Хаджи Христо повдигна нагоре брадясалото си лице, но веднага извърна глава — очите го заболяха от силната светлина, която струеше през отвора. „Хайде бе, Кьороглу!“ — викаше отгоре гавазбашията.

Сюлейман бей — един от френските офицери, обучили по европейски армията на самовластния египетски паша, бе четиридесетгодишен мъж с остра брадичка, насмешливи очи и подвижно лице. Мундирът му беше както на офицерите във френската армия — тъмносин, но с позлатени копчета. Единственият

ориенталски белег в дрехите му беше коприненият пояс с втъкани в него златни нишки, който пристягаше тънкия му кръст, но и него той беше вързал по друг начин — със спуснати над дясното бедро дълги краища. Назначен от Ибрахим паша за комендант на крепостта Метони, в отсъствие на пашата Сюлейман бей беше и началник на квартируващите тук войски — пост, доста висок за чужденец, който не бе станал мюсюлманин въпреки турското име, с което го наричаха.

Сега в просторната миндерлия стая, където Ибрахим паша приемаше просителите и помощниците си, Сюлейман бей стоеше в средата на големия персийски килим, до сребърната синия, с изпъната военна стойка, гологлав (чалма слагаше само на парад и в сражение). До него се подпираше на жълт тръстиков бастун мъж, на години към петдесетте, с широки прошарени бакенбарди, облечен в пътни дрехи от кариран кафяв плат, наметнат с широка пелерина.

Хаджи Христо влезе бавно, като тропаше по дървения под с мръсните си ботуши. Изтърканият войнишки шинел, измачкан и изцапан, беше препасан с парче от въже. А миндерлията стая беше светла, с много прозорци, с белосани стени, миндерите бяха застлани със сърмени покривки и отрупани с пъстри възглавници — и сред всичко това дрехите, с които бе облечен пленникът, приличаха на дрипи.

Сюлейман бей махна с ръка на Хасан ага да излезе и като очерта с десница нещо като военен поздрав към влезлия, рече на развален турски език:

— Пашамъз, ела тук с цялото достойнство на високия си чин! Буюрунис! — посочи той към миндерите.

Хаджи Христо се усмихна, разтвори ръце:

— Приличам ли на паша?

— Ако искаш, ще те наричам генерал — протегна му по европейски десница Сюлейман бей.

Ръкуваха се и хаджи Христо не разбра как се озова до непознатия чужденец с черната пелерина, с когото Сюлейман бей заговори на език, от който Хаджията не разбираше ни дума.

— Хасан ага ми каза, че искал да ме види ингилизки консул — обади се хаджи Христо, когато Сюлейман бей спря да говори.

— Вече те представих, генерале. Разказах му защо си в такова жалко положение. Изредих му бойните ти подвизи, доколкото ги знаех,

разбира се. Но всеизвестно е, че ти си героят от Дервенаки.

— Кой го изпраща тук? — взря се в англичанина хаджи Христо.

— Англичаните и французите са приятели на гърците — бързо обясни Сюлейман бей. — Господинът идва да получи уверение, че животът ти ще бъде запазен, носи ти храна и пари. На съпругата ти в Навплион е изпратил средства, за да преживява, както подобава на жената на един боеви генерал...

— Беим — поприбра шинела си и пристегна връвта хаджи Христо, — на високоуважаемия ингилизин кажи, че бог ще го възнагради за християнската постъпка. Помоли го да съобщи от мое име на Управлението на гръцката държава, че колкото пари имах преди последното сражение, ги дадох на секретаря си Анагностис Димитриадис, който навярно е убит. И тъй, семейството ми е без всякакви средства и ще мизерува, ако Управлението не му помогне да преживява и ако не го закриля най-високата гръцка власт.

Сюлейман бей започна да превежда думите му, а чужденецът внимателно слушаше и оглеждаше пленника.

Французинът не дочака англичанина да се обади, обърна се към хаджи Христо и каза:

— От свое име обещавам, че още днес ще изпратя един от гърците пленници в Навплион до семейството ти да съобщи, че си жив и здрав и че ако някой от твоите близки приятели иска да дойде тук, ще го допусна с гаранция за живота му. Така ще можеш да получиш пари, дрехи и новини от най-близките си.

— Беим — скръсти ръце на гърди хаджи Христо, — ако това стане, всеки ден ще те споменавам в молитвите си.

— И ти на мое място, генерале, щеше да постъпиш така.

Несъзнателно хаджи Христо вдигна ръка, за да стори темане — разговорът беше на турски и държанието му беше като между турци. Но Сюлейман бей спря с вдигнати длани жеста му, след това му подаде и двете си ръце.

Пак се разхождаше в мрачното подземие, като увеличаваше постепенно крачките си в четири посоки, но през цялото време с мислите си беше горе, в белосаната миндерлия стая, при Сюлейман бей и непознатия чужденец, и изричаше думи, които тогава не му бяха

дошли в ума: „Ти, Сюлейман бей, колкото и добре да говориш турски, пак не можеш да разбереш хората, които ти плащат богато, за да обучаваш аскера им както по Европата. Ето, да речем и инглизинът. Той си мисли, че са му позволили да дойде при мен от съжаление към мъките на един пленник. Вятър работа! Тук човешкият живот няма цена. Махне с ръка агата — и от нечий рамене се свлече нечий глава. Змията е по-милостива от агарянина. С ага приятелство не става, защото той държи и хляба, и ножа. И сред тях има добри хора, но посегнеш ли на властта им, те загубват човешкия си образ — та какво е агата без раята? Някой трябва да превива гръб, за да живее друг нашироко“.

Крачеше хаджи Христо из тъмното подземие и дори не повдигаше очи към малкия сноп светлина, който проникваше през дупката на капака — в себе си усещаше друга, по-силна светлина, която и светеше, и топлеше — това беше от мисълта, че не са го забравили. Ето, инглизкият консул дойде, и други ще дойдат. Вече беше сигурен — няма да мине много време и пак ще го изведат горе, в миндерлията стая с многото кафезлии прозорци.

Някога, когато хаджи Христо беше гавазбашията Шахин, в Кайро имаше един ходжа — той идваше в одаята на гавазите и ги поучаваше: „Окачете ушите си на гвоздеа на търпението и чакайте спасително известие за страданията си!“. Напоследък хаджи Христо често си припомняше тия думи. Никак не можеше да си представи тоя „гвоздей на търпението“, нито пък как ще си окачи ушите на него, но едно беше вярно — в човешкия живот има дни, когато спасението е да издържиш!

Въжето, с което привързваше войнишкия шинел, можеше да му послужи да се обеси, но хаджи Христо и не помисляше за това. Повтаряше си, че не трябва да хаби сили напразно, да не подвиква на войниците, когато му спускат хляба и водата. Всяко излишно усилие, всяка гневна дума щяха само да го изтощят. Понякога си припомняше някоя от песните на клефтите, които се пееха край лагерните огньове. Имаше една песен за Никоцарас — прочут тесалийски клефт. Още в Белград той беше слушал за него. Никоцарас бил син на капитан на арматолоси — баща му обаче бил заподозрян от османлиите и станал капитан на клефти. С него в планините отишли и синовете му. Когато го убили, младият Никос заел мястото му. С отряда си се укривал в Олимп и турците не могли да го заловят нито със сила, нито с

хитрост. През 1807 година Никос, наречен вече Никоцарас, повел своя отряд от петстотин клефти на север, за да участвува в сръбското въстание. Турските части го преследвали, но не успели да го спрат. При град Прави клефтите трябвало да минат по един мост — там станало голямо сражение. Всички проходи в Родопите били завардени и клефтите се върнали. Тогава Никоцарас станал морски клефт. Със своите паликарии заловил три турски кораба. Станал страшилище за чалмалиите в Солунския залив. Той загинал в сражение през осемстотин и десета година, но хората дълго не вярвали, че е убит. Които го бяха виждали, казваха, че бил истински юнак и красавец — висок, строен, говорел отривисто, често се усмихвал, но разсърдел ли се, никой не можел да издържи огнения му поглед. В походи крачел начело на отряда си, бил бърз бегач и прескачал седем коня, наредени един до друг.

Там, при моста край Прави, клефтите се сражавали три дни и три нощи — ядели сняг, пиели снежна вода и пушките им загрели. А на четвъртия ден Никоцарас казал: „Малко сте, приятели, но затова пък всички сте герои, на желязо изложете гърдите си, а сърцата си на червената мед...“.

На другия ден станало нечувано и неவிждано сражение — няколкостотин клефти срещу няколко хиляди турци. Със сабята си сам Никоцарас разбил веригата от дамаска стомана — и пътят на клефтите бил открит...

Песента за Никоцарас се преливаше с една друга мелодия — и нейните думи неусетно оживяваха у хаджи Христо — песен за Олимп — посивелият, но останал непокорен Олимп, на който се извисяваха четиридесет и два свободни върха, от които бликаха шестдесет извора, а там, гдето имаше извор, имаше и капитанско знаме.

Кой беше съчинил песента за него, за хаджи Христо? И дали мелодията беше съвсем нова? Защото различни думи прилягат понякога на една и съща мелодия:

*И пристигна хаджи Христо Българина,
все отбрани българи води...*

Да, на тази мелодия вървят и думите на песента за Колокотронис — за гористите хребети и върхове, които не се оплакваха от буйните води и от дълбоките снегове, а от това, че им тежат клефтите на Колокотронис...

Припомнянето за стария водач на клефтите, за първия кум на необичайната сватба в Навплион, караше хаджи Христо да мисли за Арголида — единствената област в Пелопонес все още в гръцки ръце... Оттам ще дойде и неговото освобождение!

Той мигаше от силната светлина и отначало нищо не виждаше — за втори път го извеждаха от зловонното тъмно подземие. Когато светлите кръгове около него се успокоиха, видя пред себе си Васил Алипаша.

— Ти ли си бре, паша ефенди? — засмя се той и протегна ръце към някогашния си войник.

Но Алипаша знаеше колко му е силна ръката и се дръпна назад.

— Аз съм, генерале! Нося ти много здраве от кирия Мария.

— Казвай, момиче ли е пак?

— Както си го заръчал, момиче.

— Дано бог пак ни събере. Ще имаме поне едно момче!

— Генерале, знаеш ли, че за тебе по цяла Гърция се разправя?

— Ти пък кога обходи цяла Гърция? — сръза го Хаджията, но му беше приятно от думите. — Здрави ли са всички вкъщи? Имат ли средства за преживяване?

— Живи и здрави са, и кирия Мария, и двете момиченца. Нарочни поздрави ти изпраща твойт стар приятел генерал-лейтенант хаджи Стефан Българина. Той пое след пленяването ти твоите войници и аз барабар с тях...

Хаджи Христо се сви в протъркания шинел и глухо попита:

— Колцина останахте?

— Малко...

Алипаша дойде в отряда на хаджи Христо в навечерието на погрома. Животът му беше оплетен както на повечето българи доброволци. Сражавал се бе във войската на самовластния Янински владетел Али паша, оттам и прозвището му „Алипаша“. Умееше да

язди добре и добре се сражаваше като конник. До разгрома при Аваринос командваше дванадесет души.

— Кажи, кажи ми колко оцеляхте? — тихо повтори хаджи Христо.

— Други са ги броили, генерале...

— И аз ги броих преди Аваринос. Под знамето си имах хиляда и шестстотин войници, от тях триста осемдесет и пет конници!

Двамата продължаваха да стоят до зейналия отвор на подземие, от което лъхаше хлад. Египетският войник от охраната с пушка в ръка се дръпна навътре в коридора. В противоположния край на мрачния коридор имаше дървена пейка, на която си почиваха стражите. Там сега нямаше никой и хаджи Христо тръгна към нея.

Седнаха на пейката и Васил Алипаша развърза кожената войнишка торба. Извади тумбесто черно шише, подаде го на пленника и рече:

— Пий за избавлението си, генерале!

— Ще пия! — надигна шишето хаджи Христо.

— Гроздова ракия е, правихме я ние, войниците, които охраняваме кирия Мария в Навплион. Пий, пий, сичката е за тебе!

Варена кокошка, сушена риба, голям кръгъл хляб — хаджи Христо погълна с очи храната, но си заповяда сам: „Само няколко хапки от кокошката и няколко залъка хляб, иначе ще ми прилошее“. И докато бавно дъвчеше вкусния пресен хляб, Васил Алипаша му разказваше, че по нареждане на Управлението на гръцката държава девет войници начело с капитан Алекси охранявали къщата, гдето живее кирия Мария с децата. Към тях били причислени още двамина, които сега са болни, но, като се излекуват, и те ще дойдат в Навплион.

Хаджи Христо познаваше до един българите доброволци и подкани Алипаша да изреди по име войниците от охраната.

— Повечето са пловдивчани начело с хаджи Георги... Ама той истински хаджия ли е? — със съмнение в гласа попита Алипаша.

— Съвсем истински. И ти, ако беше с нас, щеше да станеш хаджия.

— Притрябвало ми е. Пък и никак не върви, как ще ми викат, „хаджи Алипаша“ ли?

Хаджи Христо зави кокошката с бялата кърпа, с която пратеникът от Навплион я беше донесъл, и неочаквано попита:

— Ти знаеш ли как загина Анагностис Димитриадис? Когато ни обградиха, той беше назад...

— Нищо му няма на Анагностис, отвори дюкян в Навплион, и то наред чаршията!

— Какво? — скочи от пейката хаджи Христо. — Значи е жив?

— Нито куршум го е докоснал, нито сабя го е одраскала.

— Всичките ми пари бяха в него — развълнува се хаджи Христо. — Цяла кесия!

— Какви пари, генерале? Анагностис нищо не е дал на кирия Мария.

Хаджи Христо улови Алипаша за раменете и го разтърси:

— Василе, ти с всички ли си? Как може Анагностис да ме ограби?

— Не знам, генерале... Като се върна в Навплион, направо при него ще отида.

— Ех, да можех да го срещна! Ама ти сигурен ли си, че не е давал никакви пари на кирия Мария?

— Ако й беше дал, сичките щяхме да знаем. Отначало, докато Управлението й отпусне пари, ние хранехме и нея, и децата с войнишките си заплати.

Както винаги в мигове на силна ярост хаджи Христо търсеше накъде да развърти десница, та да му олекне. Ако имаше сабя в ръка, щеше поне въздуха да съсече, а сега пръстите му само се свиваха в безсилие. Завъртя се на пета и изведнъж пестникът му се стовари върху пейката — дъската изпраця и тоя звук го ожесточи, той удари пейката още веднъж и още веднъж, докато тя се прекърши на две.

— Ей, делй! — дотича войникът от охраната, но като видя потъмнелите очи на пленника, спря и започна да отстъпва заднешком.

Алипаша взе едната половина от счупената пейка, опря я в стената и рече тихо:

— Ела, генерале. Има място и за тебе.

Хаджи Христо въздъхна няколко пъти, изтри с ръкав потта, която беше избила по челото му, и застана пред Алипаша:

— Сега ми кажи след разгрома колко войници взе под свое началство хаджи Стефан?

— Двадесет и трима, генерале...

— Двадесет и трима — прошепна хаджи Христо и притвори очи.
— От хиляда и шестстотин...

Той крачеше около прогнилата рогозка в подземието, опираше длани във влажните каменни стени и чакаше големите събития да решат съдбата му.

А в това време — през същата тази тежка за гърците 1826 година, Решит паша завладя Виотия, Атика и завзе Атина, но без укрепления хълм Акропола, където Гурас се защитаваеше само с няколкостотин души.

В тези трудни дни все по-често започна да се говори за един дотогава малко известен гръцки военачалник — Георгиос Караискакис. Той беше човек с необикновена съдба. Син на монахиня, Караискакис се беше родил в една пещера недалече от епирското село Маврумат. Когато бил на осем години, майка му починала. Петнадесетгодишен (според някои — десетгодишен) той станал клефт. Служил във войската на янинския Али паша и в гръцките части, които англичаните бяха сформирали на Йонийските острови, а от самото начало на въстанието начело на малък отряд се сражаваше в Западна Гърция. При обсадата на Мисолонги той командваше войските, които действаха в тила на османлиите. Гръцкото правителство малко се доверяваше на водачите на клефтите, но след падането на Мисолонги нямаше друг изход. Тогава Караискакис беше назначен за главнокомандващ на войските в континентална Гърция.

На защитниците на Акропола на всяка цена трябваше да се помогне с продоволствие, барут и пресни бойни сили. Гръцките части начело с Караискакис, Криезотас и французина Фабвие започнаха настъпление срещу турците.

В началото на зимата, през ноември, Караискакис предприе прочутия си поход по румелийските^[1] планини начело на две хиляди и петстотин гладни и изнурени бойци. Сам той беше тежко болен, войниците му го носеха на носилка, но походът продължаваше. На пети декември Караискакис разгроми османлиите при Арахова и при Дистомон, в околностите на Атина. Фабвие успя да влезе в Акропола с барут и продоволствие за защитниците, но не можеше да излезе — турците държаха крепостта в железен пръстен. Решит паша искаше да

вдигне във въздуха Акропола. Героят от Мисолонги Костас Хормовитис с контрапроходи в земята не позволяваше на турците да сложат мини под крепостните стени. За Хормовитис пашата казваше: „Ако се сражаваше на моя страна, щях да му дам толкова злато, колкото целият тежи“.

1827 година започна с победи на гърците в Източна Централна Гърция. Караискакис освободи почти цяла Румелия, пристигна с войската си в Атика и се укрепил в Елевсина. Вече имаше шест хиляди души на разположение. Намерението му беше да превърне армията на Решит паша от обсаждаща в обсадена, като я откъсне от пътищата ѝ за снабдяване с бойни припаси и продоволствие. Но той не успя да изпълни своя план.

В Гърция бяха пристигнали англичаните лорд Кохран и генерал Чърч. Те убедиха представителите на различните въстанически групировки да се съберат на конгрес в Тризина — това стана на първи април. Лорд Кохран беше назначен за адмирал, командващ морските сили, а генерал Чърч беше обявен за главнокомандващ сухопътните войски. Беше сменена и формата на управление на гръцката държава — вместо Комитет на единадесетте трябваше да има председател на републиката. На 14 април за председател беше избран Йоанис Каподистрия. Една тричленна комисия беше натоварена да изпълнява неговите функции, докато той пристигне от Русия. Начело на гръцките въстанически части бяха поставени повече чужденци — Хастинг, Гордоц, Фабвие, Бурбаки. Само Караискакис и Колокотронис не бяха сменени.

Новото военно ръководство реши да хвърли всичките сили на републиката за освобождаването на Атина, която трябваше да бъде обявена за столица на гръцката държава. Щурмът на турския лагер край Атина бе определен за четвърти май. Новите военачалници очакваха лесна победа, но всичко стана другояче. В навечерието на нападението Караискакис беше тежко ранен в една схватка при Фалерон и почина. Гърците тръгнаха в атака на шести май. Но нямаше кой да ги води. Английските офицери не слизаха от корабите, готови бяха при неуспех да побегнат. Гръцката войска претърпя пълно поражение. След месец защитниците на Акропола бяха принудени да се предадат. Цяла Румелия беше в турски ръце. Само Колокотронис продължаваше да се сражава в Пелопонес.

За да не го обвинят в бездействие, Ибрахим паша се зае да изпълни старата си закана, че ще опустоши полуострова. И започна да гори села, да пали посевите, да сече и да изкоренява маслиновите дървета. Пълнеше корабите с гърци и ги откарваше като роби в Египет. Уплашени, че „иде краят на света“, някои от коджабашиите и капитаните му се покориха. Но Теодорос Колокотронис беше непреклонен. Той изпрати на пашата писмо в отговор на предложението да се предаде. Пишеше: „Дори да отсечеш всички клони на нашите дървета и да изгориш всички къщи, ако и да останат само голите камъни, знай, че ние пак няма да паднем на колене. Може да сечеш и да гориш дървета, но земята не можеш да отнесеш със себе си. А тази земя е наша, на нея отново ще израстат дървета. И ако остане дори само един грък, той пак ще се сражава. Не се надявай да направиш от нашата земя твоя, избий си го това от главата!“.

Колокотронис беше на петдесет и седем години, вече побеляваше, но половин година не слезе от коня — придружаван от двеста телохранители, той ходеше от село на село, нападаше османлиите изневиделица, ободряваше сънародниците си, избиваше предателите. Из цял Пелопонес звучеше силният му глас: „Брадва и огън за тия, които се покоряват!“.

В края на август от Египет в Пелопонес пристигна ескадрата на Мехмед Али паша — деветдесет и два кораба стовариха четири хиляди войници. Това ставаше по нареждане на султанското правителство. Турско-египетските сили трябваше да завладеят остров Идра. Решит паша щеше да отиде на помощ на Ибрахим паша с всичките си войници и така най-сетне щеше да бъде покорен Пелопонес. Но станаха събития, които помогнаха на гърците.

Избирането на Каподистрия за председател на републиката за Англия и Франция беше засилване на руското влияние в Гърция. Освен това по цяла Европа се говореше за зверствата на османлиите и за героизма на гърците. В тази обстановка представители на Русия, Англия и Франция се събраха в Лондон и на 24 юни подписаха договор, с който се задължаваха да осигурят независимостта на Гърция. Руският, френският и английският посланици в Цариград поискаха от султанското правителство да спре военните действия в Гърция, но Високата порта отказа. Край гръцките брегове се появиха ескадри на Русия, Англия и Франция. На 30 септември турският флот

претърпя поражение от гърците при Салона. В отговор османлиите опустошиха цяла Месиния.

Обединената флота на великите сили, която дотогава беше само зрител на събитията, на 20 октомври атакува в Наваринския залив турско-египетските морски сили. Над сто турски и египетски кораба бяха унищожени.

В Цариград представителите на трите велики сили настояха да бъде признат Лондонският договор, но Високата порта отвърна с категоричен отказ и те напуснаха турската столица.

Осмата година от въстанието — 1828 година, вдъхна нови надежди на гърците.

Председателят на републиката Йоанис Каподистрия пристигна в Навплион на осемнадесети януари. Два дни след това беше образувано временно правителство. Свикано беше общогръцко събрание — Панелинион, в което участваха всички видни гърци.

В турски ръце обаче все още бяха Атина, Мисолонги, остров Евбея и части от континентална Гърция.

На 26 април Русия обяви война на Турция.

Докато Ибрахим паша вилнееше в различни места на Пелопонес, Сюлейман бей премести знатния пленник от подземиято във външното морско укрепление на крепостта. Хаджи Христо пак беше сам, но сега имаше на разположение просторно светло помещение. И то беше с каменни стени, но подът и таванът бяха с дървена обшивка и най-важното — два големи прозореца гледаха към морето.

Видът на пленника бе вече друг. Почти всеки месец от Навплион идваше Алипаша, носеше му чисти дрехи, храна, вино и ракия. Берберинът, който бръснеше стражата, идваше веднъж в седмицата при хаджи Христо, подстригваше косата и мустаците му, старателно го бръснеше срещу щедър бакшиш. Облечен в тъмни вълнени дрехи, каквито носеха заможните гърци в Пелопонес през зимата, с бяла риза и черна копринена кърпа на главата, той приличаше на капитан на кораб — един от ония гръцки капитани, за които никой със сигурност не можеше да каже доколко се занимават с мирни морски превози и доколко са свързани с въстаническите водачи от големите крайморски градове. Може би затова египетските войници, които пазеха Хаджията,

му викаха „хаджи капитан“, макар да знаеха, че Сюлейман бей го нарича „паша“ — генерал. Но нали в тяхната войска имаше един-единствен паша и това беше Ибрахим паша...

Дебелите железа, които замрежваха двата прозореца, не пречеха на хаджи Христо по цели часове да гледа играта на вълните и тихия летеж на морските птици.

Когато се появяваше кораб, той се повдигаше на пръсти, здраво уловил железата, и целият изтръпваше — искаше му се да е там, сред вълните — ако корабът е турски, да се хвърли в абордажен бой, захапал нож, с пистолет в лявата и сабя в дясната ръка; ако ли корабът е гръцки, да застане на носа и да се взира в сиво-синята далечина, да дебне кога на хоризонта ще се появи платно на неприятелски кораб. В такива минути жилите на късия му здрав врат се издуваха, дишането му ставаше по-често.

Един ден до морското укрепление достигнаха далечни гърмежи. Стражите нищо не казваха, а през прозорците хаджи Христо видя само някаква рибарска платноходка, която бързаше да се прибере в пристанището.

Вечерта при него дойде Сюлейман бей. Придружаваше го само един млад офицер, който остави върху дървената маса (да, тук имаше маса, стол и желязно легло с дюшек, пълен с морска трева) запалена свещ в меден свещник и излезе в коридора.

Сюлейман бей застана до масата. За пръв път хаджи Христо го виждаше с чалма — тя приличаше на тънка зелена змия, увита около главата му.

— Генерале — тихо заговори той, — идвам да ти кажа нещо, за което моят господар Ибрахим паша, ако научи, няма да ме похвали. След кратък бой обединената турско-египетска флота престана да съществува...

— Как, съвсем ли? — не вярваше хаджи Христо.

— За сражението при Наварин тепърва ще се говори. Страшен разгром, генерале! Сега ние тук имаме един-единствен изход — по-скоро да се върнем в Египет.

— А с мене какво ще стане? — взря се във французина хаджи Христо.

— Тъкмо затова идвам. По-добре е да те отведат в Египет, отколкото...

— Разбрах — наведе глава пленникът.

В настъпилото мълчание се чуваше шумът на морето.

— Есенните бури скоро ще започнат — обади се Сюлейман бей.

— Ще започнат... — повтори думите му хаджи Христо, но мислеше за съвсем друго. — „Като мишка в капан съм. Ама аз ще реша кога да се простя с живота си! Добре че скрих въжето.“

Но мисълта да увисне на един от двата прозореца на въжето, с което бе привързвал стария войнишки шинел, го сепна: не, мърцина няма да умре! Той знае силата на ръцете си, знае и стремителността, с която се впуска в ръкопашен бой — нали е Ястреб, като ястреб и ще загине: когато дойдат да го отведат, ще изтръгне оръжието от ръцете на някой от охраната и преди да го убият, поне още един агарянин ще загине.

Това беше и решение, и успокоение и той дори се усмихна на Сюлейман бей.

— Благодаря ти за сърдечната доброта, бей ефенди. Виждам, че си истински християнин...

— И християнин, и офицер, който държи на своята чест! — по европейски се поклони Сюлейман бей, като щракна с шпори, прибрал ръце до бедрата си.

Шумът на морето се увеличаваше. Настъпваше приливът.

... Видя бял арабски бегач със ситни черни петънца по челото — той пръхтеше и хапеше юздечката. И изведнъж хаджи Христо усети в ръцете си поводите на коня, с колене почувства топлината на младия кон и подвижна „Хайде!“ — „Хадзи, кога сте се върнес?“ — долетя отнякъде гласът на Мариго.

Хладен ветрец лъхаше в лицето му, играеше си с краищата на мустаците му, а те пък го гъделичкаха по гърдите — ризата му беше разтворена. През цялото време чуваше шума на вълните.

Остра прегоряла трева хрущеше под копитата на коня. Като се наведе от седлото, той видя пясък — жълт, ситен, какъвто беше пясъкът в арабската пустиня.

— Буюрунис, гавазбаши! — поздравяваше го с ниско темане някакъв старец с галабея и му поднасяше глинена паничка с вода, както беше обичаят да се среща пътник в тия пустинни места.

Пътникът си изплакваше устата от ситния, невидим пясък, който скърцаше между зъбите му.

Хаджи Христо пое паничката. Питаше се: „Къде съм? В околностите на Медина? Или в Неджад?“.

Около него се разнесе тропот. Той вдигна глава и видя седем коня (преброи ги бързо, само за няколко секунди), и седемте арабски бегача, с толкова тънки жилести крака и толкова красиви извивки на шиите, че на него чак му премалая — искаше му се да се втурне, да отиде при тях и един след друг да ги гали по лъскавите гриви и да прекарва длани по опънатите им гърбове.

Някой извика на гръцки:

— Хайде да те видим, генерале, можеш ли да ги прескочиш както нашият Никоцарас!

— Ще ги прескоча! — на български отвърна той, скочи на земята и се засили.

Как стана, не разбра, озова се върху неоседлан кон, един от седемте арабски бегача, и прилепи глава до шията му.

Разнесе се пукот на пушки...

Събуди го плясъкът на вълните. Той дълго лежа на железния креват с отворени очи. Светлината на месеца проникваше през прозорците и хвърляше жълти петна по дървения под. Морето стенеше в есенната нощ и хаджи Христо си представи как дълги тежки вълни се стоварват в тъмните бездни, внезапно открили се пред тях — те можеха да смажат като огромен юмрук и най-големия кораб, но стигаха до брега, превърнати в пенести бразди.

Някой му беше казал, че чайките заспиват при шума на прибоя, и като си повтаряше това, той отново се унесе в сън.

На сутринта с изненада видя колко спокойно е морето — вятърът гонеше сивите облаци и те изчезваха в дълъг керван далече на север.

Ще се появи ли някой кораб?

Едва ли — мислеше си пленникът. След поражението малкото оцелели турски и египетски кораби не ще смеят да излязат в открито море.

Ден след ден той очакваше във водите при Метони да се появят корабите на обединения флот на великите сили. А те не идваха и не идваха...

Мишки шетаха нощем из празното помещение. Той им оставяше храна и през деня дебнеше да ги види, да се порадва на живи същества около себе си — вече четвърта година беше самотен пленник! Но мишките изглежда също го дебнеха, изяждаха храната, когато той спеше, и само по шума отгатваше, че още не са го напуснали.

[1] Румелия — Централна Гърция. ↑

ОСВОБОЖДЕНИЕ

За пръв път в ходника се разнасяше такъв силен шум — говор, тропот на ботуши, и хаджи Христо притича до вратата.

Шумът стихна и се чу трakanе на желязо. Вратата бързо се разтвори и две копия се насочиха към гърдите на пленника. Той отстъпи крачка назад, после още една и реши на третата само привидно да отстъпи и да се хвърли към един от войниците, да грабне пушката, която бе окачена на дясното му рамо.

Всичко стана за няколко секунди — ръцете на войника бяха заети с копието, той не успя да се дръпне. Пушката му се оказа у хаджи Христо, който опря гръб в стената, готов за стрелба.

— Хаирдър, хаджи капитан, хаирдър^[1]! — извика Хасан ага, застанал зад войниците, и продължи припряно, като че пленникът можеше с един изстрел да прекъсне разговора: — Тримата адмирали, след като подпалиха флотата ни, разбиха нашите сили и сега френгите идват да ни изпъдят. Ибрахим паша те освобождава по настояване на вашия бей...

— Какъв бей? — не сваляше пушката хаджи Христо от положението „за стрелба“, както бе застанал.

— Тоя бей, който сега управлява гръцката държава.

— Ще изляза оттук така, както подобава на един паша да напусне пленнически затвор! — високо отвърна хаджи Христо и, като мръдна дулото на пушката, извика на войниците и на Хасан гаваз: — Чик^[2]!

Осман гаваз изсумтя, рече нещо под носа си и, като се обърна, махна с ръка на войниците да вървят след него.

Пак беше сам, но вече с оръжие в ръка. Той не знаеше, че през същия тоя ден рано сутринта френски части, командвани от генерал Мезон, бяха дебаркирали при Корони и турско-египетският гарнизон не бе приел сражение. Чрез пратеник грък генерал Мезон беше

предложил да бъде пуснат знатният пленник. Трябваше обаче да минат няколко дни, докато Ибрахим паша потисне злобата си — той беше решил да отведе хаджи Христо в Египет и с голямо нежелание се съгласи да го освободи. Пашата се канеше да напусне Пелопонес и съобрази, че е по-добре да не влиза в разправия с френския командващ и с тримата адмирали, чиито кораби можеха да му пресекат пътя за отстъпление към Египет.

Седем гавази, празнично облечени, начело с Осман ага изведоха хаджи Христо от крепостта и го придружиха до главния вход, където адмирал Сахтурис, заобиколен от двадесетина гърци моряци, го прегърна и целуна по братски.

Хаджи Христо беше с нови, празнични дрехи, с червен пояс, в който бяха забучени два пищова и дълъг нож, а главата му бе привързана с черна копринена кърпа. Той се обърна, свали кърпата от главата си и я развя, като гледаше към крепостта, където бе прекарал три години и половина.

Една бригантин^[3] го пренесе в Алмиро, близо до Каламе, оттам, все така придружаван от адмирал Сахтурис, той се прехвърли на друга бригантина, а в това време от брега в негова чест гърмяха няколко оръдия.

Бързият лек кораб спря в пристанището на Егина — столицата на гръцката република.

Дни наред в Егина се бяха събирали — от близки и далечни места, някогашни бойци на хаджи Христо, пръснати в различни посоки след разгрома. Имаше и много любопитни, които бяха слушали за хаджи Христо Българина и сега не искаха да изпуснат случая да го видят.

От бригантината спуснаха лодка и хаджи Христо едва дочака въжената стълба да се развие — пръв се улови за нея. След него на стълбата се залюля адмирал Сахтурис, мъж към петдесетте, с дълги жилави ръце. Когато лодката приближи до пристана и хаджи Христо хвърли въжето, няколко души се сблъскаха да го уловят и завържат. На пристанището имаше толкова много хора, че доскорошният пленник се обърка — те всички бяха дошли заради него. Очите му овлажняха.

— Хаджи!

— Хаджи генерал!

— Христо Българина!

Той прегръщаше познати и непознати, виждаше как някои падат на колене и се кръстят, като шепнат нещо, и се чудеше какво става около него, оглушен от викове и приветствия. Неколцина здрави мъже го понесоха на раменете си, после се озова в други ръце — те пък го подхвърляха нагоре и го улавяха във въздуха.

Той не разбра как стигна до бяла двуетажна сграда, пред входа на която стояха на стража двама войника с бели фустанели и с обувки, чиито върхове бяха завити нагоре.

Имената на прадедите на Йоанис Каподистрия още през петнадесетото столетие бяха записани в „Златната книга“ на благородническите семейства на Йонийските острови. В университета в Падуа той беше изучавал медицина, но беше слушал и лекции по хуманитарните науки. На двадесет и три годишна възраст Каподистрия стана главен лекар на турската военна болница на остров Корфу. Една година беше лекар. През 1800 година, когато се образува Републиката на Седемте съединени острова, стана секретар на републиката. По това време Каподистрия се запозна и се сприятели с много видни клефти и арматолоси от континентална Гърция и участва в известното празненство на клефтите на остров Левкас, за което по-сетне се заговори из цяла Гърция.

Тилзитският мир прекрати съществуването на републиката — Йонийските острови минаха във френска власт и командващият френските войски на островите генерал Бертие предложи на Каподистрия да постъпи на френска служба. В същото време държавният канцлер граф Н. П. Румянцев покани Каподистрия на работа в руското Министерство на външните работи и той прие. През месец януари 1809 година Каподистрия пристигна в Петербург, където беше зачислен на служба с чин статски съветник с годишна заплата от три хиляди рубли.

Енергичният грък прекара две години в руската столица, след това отиде в руската мисия във Виена, а през лятото на 1812 година пое длъжността управляващ дипломатическата канцелария на Дунавската армия. С руските войски той се озова при Березина, за да

види позорното и жалко отстъпление на останките от Наполеоновата „велика армия“. В задграничния поход на руската войска той вече беше ръководител на дипломатическата канцелария на главнокомандващия генерал Барклай де Толи. За качествата му, проявени на тази длъжност, чуждите дипломати го нарекоха „дипломат №2“ (№1 беше Талейран).

През октомври 1814 година Каподистрия беше един от представителите на Русия на Виенския конгрес, на който беше равностоен противник на Метерних. След това неговото издигане продължи: стана статс-секретар на външните работи и заедно с другия статс-секретар К. В. Неселроде ръководеше външната политика на Русия.

През април 1819 година Йоанис Каподистрия пристигна на остров Корфу, за да се срещне със своите роднини, които не бе виждал цели десет години. Като узнаха за появата му, на острова надойдоха видни гърци от близки и далечни краища. Сред тях беше и старият приятел на Каподистрия — Теодорос Колокотронис. Но вместо да ги въодушеви за борба, графът съветваше събеседниците си да се въоръжат с търпение и да се примирят със своята участ на покорен народ, да се грижат за доброто възпитание на своите деца, а всичко останало да предоставят на времето и на провидението. В отговор Каподистрия чу, че за гърците няма друг път освен въоръжено въстание. „Големите държави — говореха старите му познати и приятели — ни оставиха в най-отчаяно положение и ако ние не намерим сили да се спасим сами от турците, то поне ще умрем, без да посраим паметта на нашите бащи. Вие ни говорите за бъдещето, за възпитанието на нашите деца, а ние нямаме насъщния хляб...“

През следващата година Каподистрия отхвърли предложението на ръководителите на „Филики етерия“ да застане начело на движението за национално освобождение — и тогава те се обърнаха към Александър Ипсиланти.

Каподистрия настояваше за намесата на Русия при решаване на „гръцкия въпрос“, но император Александър I подчини руската политика на интересите на „Свещения съюз“ и през август 1822 година графът беше изпратен в безсрочен отпуск.

Гръцкото национално събрание в Тризина по предложение на Теодорос Колокотронис избра на 15 август 1827 година Каподистрия за

председател на гръцката република за срок от седем години. Този път той не отказа...

Хаджи Христо влезе в голяма стая, в дъното на която беше поставена дълга писалищна маса от черно дърво с тънки струговани крака. Покрай стените бяха наредени столове, също от черно дърво. Пъстър килим застилаше стаята, по чиито стени бяха окачени стари икони.

Зад масата се изправи мъж на години около петдесетте, среден на ръст, в дрехи от черен плат, които контрастираха с рано побелялата му късо подстригана и сресана на път коса. Той имаше младолико лице с голямо изпъкнало чело и умни, проникновени очи. Брадата му беше бръсната, нямаше мустаци, а късите му бакенбарди бяха отрязани отдолу на остър клин.

Адмирал Сахтурис затвори вратата на стаята зад хаджи Христо, който тръгна към масата с отривиста, войнишка стъпка. Краищата на черната копринена кърпа, с която бе привързал косите си, се люлееха над врата му.

— Господин управител, представя ви се хаджи Христо Българина. До пленяването ми бях генерал от гръцката войска...

Каподистрия се усмихна леко. С деликатни, внимателни движения той заобиколи масата, отиде и подаде ръка на българина. Хаджи Христо преви коляно, прие ръката на Каподистрия и я допря до челото си. Изправи се и като се обърна към голямата икона на Богородица, закачена на близката стена, прекръсти се три пъти подред и рече:

— Богородице, предводителко, искам и аз, страдалецът, да прославя името ти!

Каподистрия мълчаливо го наблюдаваше.

— Идвам, господин управителю — поде тихо хаджи Христо, — да поднеса уважението си към Ваше Превъзходителство, да изкажа признателността си, загдето се застъпихте за мен, и да заявя подчинението си на управлението, начело на което сте Вие.

— Поздравявам те с избавлението, генерале! — усмихна му се Каподистрия, но продължаваше да го изучава с поглед.

— Запазва ли се чинът ми, Ваше Превъзходителство? — попита хаджи Христо, като прибра крака един до друг по войнишки. — Казаха ми, че в наново организираната армия старите звания няма да важат.

— Да, но това не се отнася за всички началници. На всекиго ще отдадем според способностите и заслугите. Ти, хаджи Христо, полковник или генерал, ще бъдеш един от първите военачалници в нашата регулярна войска. Узнах за твоето някогашно предложение до правителството за създаване на редовна конница и смятам, че вече е време да я сформирам.

— Слава богу! — не се сдържа хаджи Христо, пак се прекръсти трикратно, но сега без да се обръща към иконата на стената.

— Смятам обаче — продължи все тъй тихо и спокойно Каподистрия — отрядът ти да се състои не само от конница, но и да имаш и пехота.

— Точно така, Ваше Превъзходителство! Когато пешакът застане зад конника, все едно че е зад желязна ограда!

— Ще получиш средства колкото са ти необходими, за многоброен и смесен по състав отряд...

Каподистрия заплете пръстите на ръцете си едни в други, замисли се за малко, после енергично вдигна глава:

— Да! Назначавам те за командир на войските ни в похода на остров Крит! А сега искам да ти връча една пълна кесия. Тя тежи толкова, колкото кесията, която бившият ти секретар отказа да върне на твоето семейство — засмя се тихичко той, отиде при масата, отвори голямото чекмедже и, като взе една мешинена кесия, със същите внимателни, безшумни движения, я сложи в ръцете на хаджи Христо.

— Благодаря, Ваше Превъзходителство...

— За твои лични нужди и за нуждите на семейството ти. А сега върви за три дни в Навплион да видиш жена си и децата си. Занеси им моите специални пожелания за добро здраве!

И пак, както в началото на срещата, хаджи Христо преви коляно, пое десницата на Каподистрия и я прилепи до челото си.

Крит? Какво ли става там? — питаше се хаджи Христо, като излизаше от дома на председателя на републиката, когото всички наричаха Управителя.

Не трябваше дълго да се губи в догадки. Адмирал Сахтурис му даде обед във вътрешната стая на таверната „Старите клефти“ и му разказа всичко, което знаеше за въстанието на остров Крит. Най-много му говори за хаджи Михал Българина, който със своя конен отряд се прославил в много битки с турците, особено през август 1825 година и юли на следната година. „Тогава аз гниех в мръсното подземие!“ — с огорчение си каза хаджи Христо. Той участвал и в сраженията срещу обсаждащата Атина турска войска, когато върховен военачалник бил Караискакис. По онова време се отличил в боевете и един друг българин — Карагеорги, който се сражавал на кон сам срещу няколко конници едновременно. „Дали не е нашият Карагеорги?“ — питаше се хаджи Христо.

В началото на тази година^[4] хаджи Михал слязъл с шестстотин бойци, сред които имало стотина конници, на северния бряг на остров Крит. Искал да вдигне местните гърци на оръжие, да прогонят османлиите, но малцина се присъединили към него. През месец май станало голямо сражение — загинали почти всички конници, начело със самия хаджи Михал. Оцелелите пешаци се укрили кой където намерил...

— Откъде е тоя българин? — попита хаджи Христо.

Той през цялото време бе слушал с вълнение разказа на адмирала. Не беше пил нито глътка от хубавото вино „мавро“, нито се бе докоснал до пържения кефал. Мислеше за собствената си съдба. Нали и той беше чужденец в тази страна? Така ли щеше да загине — в непознато място, сред непознати хора?

Адмирал Сахтурис се мъчеше да си спомни родното място на хаджи Михал.

— Има ли такъв град... Копристица?

— Копривщица?

— Да, така беше...

„Ай, завалията...“ — заоплаква в себе си непознатия си сънародник хаджи Христо.

Той взе чашата си с вино, поднесе я с бавно движение към края на масата и я разля по пода:

— За душата на покойния хаджи Михал, адмирале — тихо рече той, остави чашата на мястото ѝ и се прекръсти.

И адмирал Сахтурис се прекръсти след него.

Капитан Алекси беше повел половината от войниците, които охраняваха семейството на хаджи Христо в Навплион — сред тях бяха Васил Алипаша и хаджи Георги Пловдивчанина. Те всички закъснях за посрещането на доскорошния пленник на пристанището, но откриха следите му, нахлуха във вътрешната стая на таверната и един през друг се спуснаха към него:

— Хаджи!

— Бащице!

— Хаджи генерале!

Прегръщаха го, той ги тупаше по раменете, стискаше коравите им длани.

— Мариго, децата, как са? — едва успя да ги надвика хаджи Христо и в отговор чу няколко отговора: добре са, всички са добре, очакват го да го видят и прегърнат.

А хаджи Георги Пловдивчанина зарадва генерала, че докато той е изтърпявал последната година от пленничеството си, те, приятелите му в Навплион, са му отгледали и обучили кон, какъвто рядко се среща.

— Къде е? Водите ли го? — не се сдържа хаджи Христо.

И забравил за адмирал Сахтурис и за богатата трапеза, хаджи Христо тръгна след сънародниците си.

Конете бяха зад таверната, на заслонен от августовското слънце коневръз. Повечето бяха кулести жребци, но сред тях имаше един черен, който устреми поглед към него и хаджи Христо отгатна:

— Тоя е!

— Позна, генерале! — засмя се Алипаша.

— Той пръв ме позна — спусна се към коня хаджи Христо, улови го за поводите и му заговори като на човек: „Как те викат? На колко си години?“.

От радост чак не смееше да го пипне. Конят беше с оглавник, нямаше седло. Високата му опашка беше завързана с червена панделка.

— Ще ти купя нова сбруя, от най-хубавите, от най-скъпите! — говореше на коня хаджи Христо. — Пък ти не се бой от мене, няма да те пришпорвам, ще те науча само по гласа ми да отгатваш какво искам от тебе... И ще те зобя с най-хубавия ечемик...

— Нашият генерал — усмихнат подхвърли хаджи Георги — от друго може да не разбира, ама от жени и от коне...

Всички заедно тръгнаха по чаршията. Кесията, която получи от Каподистрия, тежеше в пояса на хаджи Христо и му напомняше, че трябва да накупи подаръци за всички — най-напред за приятелите си, които бяха с него, за останалите войници от охраната и, разбира се, за Мариго и децата.

За войниците — ботуши, пояси и по един хубав дълъг нож; за децата — една кошница с платове, нали бяха момичета, друга кошница — със сладкиши, а за Мариго — цяла дузина кърпи за глава, златен пръстен с рубин, вълнени и копринени платове. Не забрави и чичо Панайотаки — и за него купи ботуши, пояс и нож. Най-много обаче се бави в дюкяните на сарафите — дълго избира седло и се спря на едно от най-скъпите, с високи лъкове, с кожени чанти от двете страни. Освен това купи посребрени стремена и сбруя, цялата украсена със синци и с позлатена звезда за челото на коня.

— Видя ли, хаджийке, че се завърнах?

— Хадзи...

Мариго се отпусна в ръцете му. Беше все същата — тънка, гъвкава, като момиче. Над челото ѝ все така имаше венче от сплетени смолисти коси.

Той дръпна бялата кърпа от главата ѝ и, като отиде при коня, извади от едната чанта на седлото всичките забрадки, които ѝ беше купил — започна да ѝ ги мери една по една.

Мариго се смееше ситно:

— Толкова са много, че ще има и за децата...

А те — Фроса и Катерина, вече припкаха от къщи към майка си. Фроса беше забравила баща си, а Катерина никога не го беше виждала. Те се криеха зад майка си и като в гоненица гледаха да се изплъзнат от ръцете на мустакатия, с черна кърпа на главата непознат мъж, който искаше да ги улови. Но той успя да хване дъщерите си. Най-напред прегърна Катерина и я вдигна с лявата си ръка, а пък Фроса взе с дясната и се провикна на български:

— Ех, че моми сте станали!

Едновременно и двете ги подхвърли нагоре и ги хвана във въздуха.

Къщата, която Управлението на гръцката държава беше дала на семейството му, се издигаше в дъното на голям двор, в който сребрееха маслинени дървета и тъмнееха кипариси. Зад къщата, която беше на два етажа, имаше пристройка за войниците от охраната. Там наблизко беше и конюшната. Някога този дом беше собственост на виден коджабашия, който се бе продал на турците и заедно с тях бе напуснал Навплион.

В просторната трапезна стая на долния етаж бяха съединени няколко маси — там хаджи Христо приемаше гостите си. Надойдоха двадесетина души, дойде и управителят на Навплион, българинът Константин Рад, с когото домакинът сега се запозна. Както и се полагаше двамата бойни командири заприказваха кой къде се е сражавал.

Константин Рад беше кокалест четиридесетгодишен мъж с дълги и тънки мустаци — много приличаше на Карагеорги. Започна да си разказва житието-битието: бил роден в едно село в южна Македония, отначало учил в Янина, след това в Пиза („Доктор исках да ставам!“), където бил посветен в организацията на карбонарите. Малко преди избухването на гръцкото въстание станал член на „Филики етерия“. Обявяването на въстанието го заварило на остров Евбея, където образувал отряд от българи, на който станал капитан. В едно от сраженията загубил лявото си око. Едва при последните му думи хаджи Христо забеляза, че кичур от гъстата му тъмна коса покрива лявата половина на челото и скрива окото.

— Сражавах се все по островите, генерале — говореше Константин Рад. — През двадесет и пета година, когато ме назначиха за управител в Триполица, ти беше тук, в Навплион. Нахлуването на египтяните ме прогони заедно с другите въстаници в планините... Сега господин управителят Каподистрия ме изпрати в Навплион. Радвам се, генерале, че те виждам жив и здрав!

— Не ме наричай генерал. Нека се побратимим, нали на един и същ огън сме се пекли и тепърва ще се печем!

— Краят на борбата ни вече се вижда...

— Дано! Наздраве, побратиме!

Пиеха цикудя — ароматна ракия от стафиди и тя замайваше вече главите им.

Чичо Панайотаки пристигна едва сега — беше ходил в имението Болати — турски чифлик в АргOLIDския залив, който Управлението на гръцката държава беше дало на хаджи Христо да го владее и използва, без да става негова собственост, още през двадесет и четвърта година, но той нито един път не се беше появявал там. Събитията му бяха попречили да се погрижи за имота си и чичо Панайотаки беше отишъл да види след оттеглянето на турците какво е останало и какво може да се направи, за да се осигури някакъв доход.

Старият грък прегърна освободения пленник и веднага започна да му разказва за имението — всичко е опустошено и изоставено, зеят празни стопански постройки, няма къде куче да завържеш. Най-добре е да дадат земята под наем на селяните от близките села. Те обаче сега и собствените си ниви не могат да обработват.

— Я остави тия грижи, чичо Панайотаки! — прегърна го през раменете хаджи Христо. — Сега ще прием за твое здраве!

Но и след като обърна няколко чашки, чичо Панайотаки не остави хаджи Христо на мира — започна да ругае някогашния му секретар Анагностис Димитриадис. Щом в Навплион се заговорило, че генералът се връща от плен, той изчезнал от града. Сега хаджи Христо трябвало да поиска от властта — ей го тука управителя Константин Рад, да разбият дюкяна му и да му предадат каквото се намери там.

— В Навплион съм само за три дни, чичо Панайотаки — прекъсна го хаджи Христо. — Дошел съм да видя най-близките си хора, да се повеселя. Чакам още приятели да дойдат. Чувал ли е някой за генерал Карагеорги или пък за Кочо Тиквешлията? — попита той високо гостите си.

Георгиос Маниатис, който две години се бе сражавал под командата на хаджи Христо, се обади веднага на гръцки — той разбираше български, но не можеше да говори правилно:

— Тиквешлията е в Триполица, а пък Карагеорги е някъде из Епир. Но ти не се тревожи, кириос генерал, сега времето е друго, агаларите бягат, за да си отърват кожата.

Маниатис беше покрит с белези по ръцете и по лицето, едното му ухо беше наполовина отсечено.

— Порасна ли ти ухото бре, Георге? — на български го попита хаджи Христо.

— И с половин ухо се ожених, кириос генерал!

— Не знаех, че и ти си пленник в семейно огнище.

— Ама пак ще тръгна с тебе на война!

— Готов ли си?

— Иска ли питане?

— Е, тогава, вземам те за адютант!

— Покорно благодаря, кириос генерал.

Двамата бяха връстници, родени в един и същ ден — на Петровден. Затова хаджи Христо, като му стисна ръката, доверително рече:

— Макар и „на патерици“ ще отпразнуваме тридесет и третата си година. Цяла бъчва вино ще купим!

— Тъй вярно, кириос генерал! — и Маниатис, като стана, козирува с два пръста, допрени до челото, както бе виждал да правят френските войници и офицери.

— Байрактар няма ли да ти трябва, генерале? — обади се от другия край на трапезата Георги Чама, който някога беше един от най-смелите конници на хаджи Христо.

— Как може войска без знаме? — въодушеви се генералът. — Щом ми дават пари да насъбера цял отряд от конници и пешаци, то и знаме ще ми връчат.

— Редовна конница ли, генерале? — изви глас Чама.

И другите край масата се заобаждаха:

— Сега е времето да ни пишеш за конници, генерале!

— Ние ще сме първите!

— Всички ще дойдем!

Константин Рад, който седеше срещу хаджи Христо, се присегна и го улови за десницата:

— Да е хаирлия, генерале! Ти ще си първият командир на редовната лека конница в Гърция.

— Дано бог ни закриля, братя — прекръсти се хаджи Христо и погледна Константин Рад. — На смърт отиваме, побратиме... Затова ще те помоля да покровителстваш семейството ми.

— Хадзи, нали щеше да вдигаш нова къща на мястото на нашата стара колиба? — обади се чичо Панайотаки.

— Тази къща не ти ли харесва?

— Харесва ми, ама е чужда.

— Да не мислиш, че някогашният й сайбия ще се върне от Истанбул?

— Друго е свой дом, хадзи. Мариго така се надяваше...

— Още малко ще почака.

И с чаша в ръка хаджи Христо тръгна покрай дългата трапеза.

[1] Хаирдър, хаджи капитан (тур.) — За твое щастие е, хаджи капитане! ↑

[2] Чик (тур.) — излез. ↑

[3] Бригантина — двумачтов кораб с правоъгълни платна на предната мачта и косо платно на задната мачта. ↑

[4] Става дума за 1828 година. ↑

БОЕВЕ

Първите двадесетина души, които се записаха в леката кавалерия, хаджи Христо изпрати в околностите на Навплион да купуват коне. Сам той се зае да осигури оръжието и дрехите. Главното военно снабдяване в Егина едва сега се организираше, трябваше да ходи при шивачи и сарачи, да се надхитрява с търговци посредници.

През ден, през два в пристанището на Егина пристигаха кораби с различни национални флагове — повечето от тях превозваха оръжие.

Парите, които бяха отпуснали на хаджи Христо, щяха да стигнат да организира отряд от четиристотин леки конници и хиляда и двеста пешаци — колкото хора беше командвал до пленяването си. Нямаше ги някогашните му хилядници и затова хаджи Христо реши да не рискува с назначаване за началници хора, които не беше виждал в сражение, и определи само стотници. По-късно щеше да се разбере кой от тях е достоен да бъде повишен в хилядник. Стотник на първата конна стотица, който временно щеше да командва цялата конница, беше Коста Сервас. От Военното министерство препоръчаха на хаджи Христо да назначи — а това всъщност беше заповед, за стотник сърбина Папазоглу.

Още при първата среща Папазоглу не му хареса — хаджи Христо не обичаше хора, които, като говорят, не те гледат в очите. Сражавал се в континентална Гърция, сърбинът най-напред запитва командира си каква ще е заплатата му и може ли да му даде за три месеца напред каквото му се полага.

— Не, не може! — рязко отвърна хаджи Христо с надеждата, че сърбинът няма да остане при него.

Но Папазоглу остана, дори започна да се подмазва на командира си, което още повече отблъсна хаджи Христо от него. Добре че в отряда дойде Рукис, стар познат още от началото на въстанието, на когото можеше да се довери и да го направи един от първите командири на пехотата.

След месец и половина отрядът беше облечен, въоръжен, с обоз и муниции, готов за поход. И хаджи Христо се яви на доклад при Каподистрия.

И този път графът беше внимателен и любезен, но хаджи Христо забеляза, че е угрижен. Той не се сдържа и запита, като подбираше гръцките думи, за да не сгреши:

— Нещо лошо ли се е случило, Ваше Превъзходителство?

Каподистрия го покани да седне на един от столовете близо до писалищната маса, сам той седна от другата страна и умислено поклати глава. Лицето му беше бледо, с болезнен жълт оттенък:

— Да, генерале — въздъхна той. — Работите се измениха. Трите велики сили не ни дават Крит. Границите на Гърция, за съжаление, са твърде малки. Вярно е, че въпросът за големината на нашата държава се разисква в Европа, вярно е, че имаме много приятели и съмишленици, но засега изходът е един-единствен — да продължим борбата с оръжие, само така ще убедим великите сили, че в границите на държавата ни трябва да бъдат включени всички чисто гръцки земи. Ето защо вземи отряда, който толкова бързо и сполучливо сформира, и иди в Навпакто, там нашите войски вече обсаждат града. Ще бъдеш в подчинение на главнокомандващия гръцките войски в Западна Гърция.

Каподистрия не спомена името на главнокомандващия — това беше брат му Августинос, с две години по-млад от него.

— Османлиите в Навпакто кой командва, Ваше Превъзходителство?

— Едноименник е с твоя познат Ибрахим паша — леко се усмихна Каподистрия, — само че пълното му име е Кюрт Кьор Ибрахим паша.

— Да не е кюрд?

— Това не знам. Добре е да го доведеш тук, в тази стая, за да го поразпитаме за миналото му — със същата лека усмивка отвърна Каподистрия и стана.

И хаджи Христо се изправи.

— С божия помощ и това може да стане — прекръсти се хаджи Христо.

Докато се кръстеше, Каподистрия внимателно го наблюдаваше.

— Личи, че си хаджия, генерале — отиде при него той, но погледът му се отправи към иконата на Богородица на стената. Само за миг-два той притвори очи, като че го завладя лек унес.

— Ваше Превъзходителство, искам да попитам — колебливо се обади хаджи Христо.

— Кажи, генерале!

— Ще имам ли лично бойно знаме?

— Не ти ли казаха? Наредих от едната страна на знамето ти да бъде образът на Богородица, а от другата да вшият твоето име — хаджи Христо Българин.

— От цялата си душа благодаря, Ваше Превъзходителство!

Хаджи Христо удари токовете на кавалерийските си ботуши, шпорите леко звъннаха. Той улови дръжката на сабята си, която беше окачена на широк кожен колан през рамото му, и измъкна острието. Отдаде чест с гола сабя, обърна се и със стегната стъпка тръгна към вратата.

За пръв път целият отряд беше строен заедно — стотица по стотица, в разгърнат фронт.

Адютантът Георгиос Маниатис даде знак на десетината барабанчици, застанали в началото на дългите редици, и те започнаха да бият високо и отсечено за среща на висш военачалник — към строения отряд на коне приближаваше Йоанис Каподистрия с цяла свита. До него проблясваше със златната си везба знамето, което той щеше да връчи на хаджи Христо.

Начело на първата конна стотица, която охраняваше знамето, хаджи Христо се появи неочаквано в Навплион.

Двете момиченца, вече свикнали, че имат баща, протягаха ръце към него да ги вземе на коня. И той ги грабна от земята, сложи ги на седлото пред себе си и обиколи няколко пъти просторния двор.

Мариго само махаше с ръце и викаше — и радостно, и тревожно:

— Хадзи! По-полека!

Тя беше с пъстра кърпа — рози цъфтяха по нея и самата тя бе разцъфтяла и се беше разхубавила.

„Бре, Христо, бре, чедо, пак ли тръгна на война? Не поумня ли във влажния зандан?“ — „Не ме кори, мале. Кръвта ми още не се е укротила, пък и помня какво казваше тате: захванеш ли нещо, карай го докрай!“

Кицос Цавелас обсаждаше Навпакто с няколкостотин души. Имаше и една батарея с френски оръдия.

Турците не бяха правили нито един път излаз.

— Седят вътре като кадъни, които ще раждат — ядосваше се Цавелас. — Носовите си навън не показват!

Той приличаше на хаджи Христо — по ръст, по извития нос, по мустаците, само гдето беше светлоок.

— Ще ги накараме да излязат — успокоително рече хаджи Христо.

— Как, генерале?

— В сражение хората се увличат. Ще започнем честа стрелба, ту ще приближаваме, ту ще отстъпваме от града. И те ще се хванат...

Още на другата сутрин се разнесоха оръдейни изстрели и няколко стотици пешаци тръгнаха към града в дълга редица. Но те не носеха щурмови стълби. Когато стигнаха на пушечен изстрел от крепостта, спряха и започнаха безредна стрелба, на която турците не отговориха.

На следващия и на по-следващия ден стрелбата не стихваше от сутрин до вечер. Турците започнаха да отвързват на изстрелите, по крепостните стени все по-често се мяркаха чалми, докато през един късен следобед Кюрт Кьор Ибрахим паша изведе от града един табур^[1] редовна конница.

Хаджи Христо само това и чакаше. Като свиреха с уста и си подвикваха един на друг, неговите четиристотин кавалеристи се разгърнаха в движение и се опитаха да обкръжат османлиите.

В това сражение хаджи Христо водеше средната колона, край него се ветрееше общитото със злато знаме, под сабята му падаха глави и чалми, конят му се умори, а той имаше още сили да се сражава.

Кюрт Кьор Ибрахим паша побягна. Повечето от конниците му загинаха, самият той едва се спаси.

През следващите дни обсадата продължи с рядка стрелба от двете страни, докато Кюрт Кьор Ибрахим паша разбра, че е безсмислено да продължава съпротивата и се предаде.

Хаджи Христо му върна сабята и нареди да го отведат в Егина. На началника на стражата даде писмо до граф Каподистрия, в което кратко съобщаваше, че ето, плененият паша сам ще каже на Негово Превъзходителство дали е кюрд и защо се е предал.

След Навпакто отрядът замина за Мисолонги.

Около знамето се сражаваха най-добрите конници — и там, край знамето, загиваха най-смелите...

Когато превзеха Антирион, хаджи Христо даде почивка на хората си. Бяха се сражавали без отдых в продължение на няколко месеца. Сам той се канеше да отскочи до Навплион, но главнокомандващият гръцките войски в Източна Гърция Димитриос Ипсиланти, който обсаждаше Тива, го викаше на помощ, като пишеше: „Неприятелят, закрепил се в тоя град с многобройна армия, състояща се от пехота, конница и артилерия, е не само недостъпен, но и горд господар на полето с помощта на конницата си“.

Хаджи Христо не беше под командването на Ипсиланти.

Папазоглу научи за писмото на Ипсиланти и започна да повтаря до втръсване:

— Генерале, изпрати ме с моите конници в Тива!

— Нямам заповед от Августинос Каподистрия. Аз съм в негово подчинение.

— Ами че питай го, той няма да откаже!

И хаджи Христо изпрати писмо до главнокомандващия войските в Западна Гърция — обясняваше му какво става около Тива и молеше за разрешение да отиде там с отряда си.

Августинос Каподистрия отговори, че не възразява, но че за придвижването на отряд от близо две хиляди души трябва да има разрешение от господин Управител в Егина.

— Виждаш ли, генерале? — горещеше се Папазоглу. — Августинос Каподистрия не възразява! Още утре тръгвам за Тива!

— Никъде няма да отиваш! Ти офицер от редовна армия ли си, или водиш след себе си башибозуци?

След няколко дни се получи писмена заповед от Августинос Каподистрия: хаджи Христо да изпрати пехотната част на Рукис и петдесет конници начело с един стотник, за да участват в боевете около Тива.

— Аз ще съм тоя стотник! — заяви Папазоглу.

— Не, стотникът Коста Сервас ще отиде! — нареди хаджи Христо.

През нощта Папазоглу изчезна. Върна се след три дни с писмена заповед на Августинос Каподистрия да замине със своите конници за Тива.

Димитриос Ипсиланти изпрати на хаджи Христо ново писмо — припомняше му, че той беше първият гръцки военачалник, който го беше приел, когато бе избягал от Триполица, споменаваше и за годините му на пленничество и го заклеваше в свещената борба, която водят заедно, повече да не отлага, по-скоро да дойде при Тива, защото надвисва опасност от катастрофа.

И хаджи Христо се трогна. Щом човек като Димитриос Ипсиланти втори път го молеше, значи наистина там гръците могат да бъдат разбити. И той тръгна в поход.

При Амфиса срещна Кицос Цавелас, който му събщи за смъртта на Папазоглу при едно нападение на турските укрепления.

— То за мъртвите не бива да се приказва нищо лошо — рече Цавелас, — ама за сърбина разправят, че бил завидял на славата ти и искал на всяка цена да покаже колко е смел.

— Лека му пръст! — прекръсти се от коня хаджи Христо. — Ще кажа само, че е загинал като храбрец.

Хаджи Христо се прекръсти с насълзени очи. Кицос Цавелас, който знаеше колко неприятности Папазоглу бе създавал на генерала, с изненада го гледаше.

Скуртаниотис посрещна отряда на хаджи Христо в далечните околности на Тива, за да го заведе в главния лагер. От него генералът научи, че турците всеки ден спокойно излизат на полето, вършат различни полски работи и вечер се прибират.

— Обозът ще замине за лагера, а пък ние ще останем тук — рече хаджи Христо. — Ненадейно ще нападнем чалмалиите. Само че, преди да тръгне обозът, ще вземем от колите колкото турски дрехи имаме...

Скуртаниотис беше спокоен, улегнал човек на около четиридесет години. Думите на хаджи Христо не го изненадаха, беше чувал за него, че обича бързите, неочаквани нападения, но се опита да му обясни обстановката:

— Турците очакват да им дойде на помощ войската на Силихтар Бота. И освен това, кириос генерал, трябва да знаеш, че османлиите, които излизат въоръжени на работа в полето, са много, понякога ги броим повече от хиляда души, като половината от тях са конници.

— Ние с твоите пехотинци сме петстотин души и можем да се справим с двойно повече неприятели.

Разговаряха край една от обозните коли. Хаджи Христо вдигна чергилото на колата и измъкна един вързоп.

— Само ей тука има поне петдесет чалми — рече той. — Имаме и турски дрехи и турско въоръжение, малко ли плячка прибрахме след падането на Навпакто, Месалонги и Антирион?

— И ще се преоблечем като турци? — усмихна се Скуртаниотис.

— Да, и тихо и кротко ще се придвижим в полето. Ще ни вземат за войската на оня, как се казваше?

— Силихтар Бота.

— Е, сега всичко стана ли ти ясно?

— Всичко освен едно: как всеки от нас ще се сражава с по двама турци.

— В сражение пехотинецът, защитен от конника, може и да стреля, и да се сражава със сабя. Затова ти казвам: ти имаш нужда от моите конници, а пък аз от твоите пехотинци.

— И кога ще нападнем?

— Още утре.

— Сега сме между позициите Вайа и Пири.

— Ако тръгнем по изгрев-слънце, ще можем ли да се придвижим навреме до Тива?

— Да, ще успеем! — замислено отвърна Скуртаниотис.

— Тази вечер събери твоите хора и им вдъхни увереност в утрешното сражение. Аз пък ще се погрижа за моите конници...

Конете тихо хрупкаха прясна трева на коневръзите, а в една долчинка, недалеч от позицията Вайа, хаджи Христо говореше на войниците си — припомняше им предишните сражения, обясняваше им какво трябва да правят на другия ден.

— Който войник е готов да тръгне на смърт, той оцелява — с нисък, доверителен глас говореше генералът. — А оня, който трепери за кожата си, и жив е умрял!

Войниците, които бяха насядали край огъня, започнаха един по един да стават.

— Благослови ни, хаджи генерал! — обади се някой.

— Благославям ви за утрешния подвиг, побратими! — прекръсти ги с широко движение на дясната ръка генералът. — Спете и събирайте сили!

После улови дръжката на тежката кавалерийска сабя и така я стисна, че пръстите му изтръпнаха.

Пехотинците на Скуртаниотис тръгнаха още преди пукването на зората. Кавалеристите ги настигнаха в околностите на Тива и минаха между техните редици, като язدهа в триреден походен строй.

Турците бяха излезли рано в полето да жънат и връзват снопите. Като видяха чалмите на приближаващите конници, те ги поздравяваха по мюсюлмански — и по мюсюлмански им отвърщаха някои от конниците.

— Селям алейкум!

— Алейкум селям!

На звучен турски език хаджи Христо изричаше дълги пожелания за здраве и берекет на хората, покрай които минаваха. Със сърмалии елечета и шалвари конниците не предизвикваха никакво съмнение, че са дълго очакваната турска войска.

— Къде е Силихтар Бота, чада на аллаха? — питаше от време на време някой.

— С пешия табур иде! — отвърщаше хаджи Христо и дори се обръщаше назад, за да покаже откъде ще се появи османският военачалник.

Той внимателно следеше дали командирите на отделенията изпълняват нарежданията му — конницата трябваше да се пръсне на малки групи, и то така, че да заварди цялото поле. Пехотинците щяха да се прикрият зад конниците.

И кръгът се склучи около нищо неподозиращите турци — те всички бяха войници, пушките им бяха наредени на пирамиди до кръстците, конете им свободно пасяха наоколо.

С петдесетина конници хаджи Христо прегради пътя за отстъпление към града и едва тогава даде знак на байрактаря Георги Чама да развее знамето.

На утринното слънце заблестя злато и коприна, тръбачите затръбиха за бой, барабаните затътнаха за настъпление.

В първите няколко минути турците не можеха да разберат какво става. След това някои хукнаха към откритото поле, за да се спасят в бягство, а други се затекоха към конете си; трети вдигаха ръце към небето и после падаха на колене, готови да се предадат.

Откъм града се разнесоха изстрели и скоро оттам се появиха двадесетина конници. А в това време кавалеристите на хаджи Христо и пехотинците тръгнаха напред, за да свият обръча. По-късно един очевидец на сражението щеше да пише, че те: „удряха, колежа, тъпчеха, преследваха, пленяваха, като покриха полесражението с мъгла от дима на барута, от праха и от изпарението на кръвта. Шахин-Ястреба, техният началник, летеше като крилат, насърчавайки всички...“.

Откъм града се появиха и други турски конници — станаха сто, двеста, после повече от триста конници. Те нападнаха и без малко щяха да отнемат знамето, но хаджи Христо въвлечаше в двубой всеки, който се приближаваше към него.

В сражението влизаха нови части и от двете страни, дойде с хората си и Димитриос Ипсиланти — със сабя в ръка той викаше:

— Напред, братя! Един Караискакис изгубихме, друг ни изпрати богът на Гърция! — и сочеше със сабята си сражаващият се хаджи Христо.

Сражаваше се, макар и ранен, и знаменосецът Георги Чама. Знамето на хаджи Христо бавно напредваше към града.

Думите на Ипсиланти още звучаха в съзнанието на хаджи Христо, когато адютантът му Георгиос Маниатис докладва, че убитите турци са повече от шестстотин.

— Има писмо, кириос генерал — подаде Маниатис на хаджи Христо сгънат на четири лист, запечатан по краищата с червен восък.

— Чети! — върна му писмото хаджи Христо.

Все не му оставаше време да се заеме писмено да изучава гръцкия език. Четеше с усилие. И Мариго не беше от писмовните — тя диктуваше писмата си на някой дяк или на писарите от търговските дюкяни, а той — на секретаря си или на някой от адютантите.

Сега по листа позна, че писмото е от Мариго.

Маниатис започна да чете. Постепенно лицето на хаджи Христо потъмня — Мариго пишеше, че искат да ги изгонят от къщата, в която живеели, защото тя била продадена на търг.

— Какво? — развика се той накрая. — Аз жертвам живота си, а там се гаврят със семейството ми! Ще отида при Ипсиланти. Дай ми писмото! — и той, като грабна листа, тръгна към палатката на главнокомандващия.

Ипсиланти го успокои, че никой няма да прогони семейството му и ако трябва, самият той ще отиде в Навплион. Необходимо е обаче да се постъпи по реда — хаджи Христо да пише на граф А. Метаксас, член на Главното военно снабдяване, който ще препрати молбата му до

Управителя в Егина. В частно писмо той, Ипсиланти, ще пише на граф Каподистрия да направи каквото е необходимо.

Хаджи Христо се върна в палатката си. Разхождаше се около походната масичка, до която седеше с паче перо в ръка Маниатис, и диктуваше молбата си до граф Метаксас:

Аз от народа очаквах нещо по-голямо, а не тази къща. Те я продават, без аз да присъствам. Ако бях там, може би бих могъл да я купя със заеми от приятели или пък поне щях да намеря временна квартира за семейството си.

Спря дотук и се запита дали да пише, че жена му скоро ще ражда и че само хора, които не са истински християни, могат да гонят една бъдеща родилка от жилището ѝ.

Но защо да разказва за семейните си работи? Ако в Егина искат да му помогнат, ще разберат колко е несправедливо всичко това...

Молбата остана неподписана — сигнална тръба затръби тревога.

Низам паша правеше излаз с конница и пехота, предизвикваше гърците и лично хаджи Христо за ново сражение. И генералът се метна на коня си и извади сабята.

Така щеше да влиза в сражения години наред той и за него щяха да се появят нови песни. Но най-много обичаше той онази, първата песен, в която се казваше:

*И пристигна хаджи Христо Българина,
все отбрани българи води...*

[1] Табур (тур.) — полк. ↑

ПРАЗНИК В АРАХОВА

От четирите момичета най-малката — Ана, беше любимката му. Тя беше вече на седемнадесет години. Понякога момичето се затваряше в себе си, по цели дни не говореше с никого. Друг път не млъкваше от сутрин до вечер — шегуваше се, пееше и танцуваше из къщи, задяваше се с баща си:

— Татко, ти докога ще си криеш годините? Веднъж казваш, че си на петдесет, друг път — на петдесет и пет, а пък мама разправя, че догодина ще навършиш шестдесет.

Като я слушаше как хубаво говори български, той се разнежваше — останалите му деца не можеха да произнесат „ч“, „щ“ и „ж“.

Една от дъщерите му вече беше омъжена, а двете момчета — те бяха най-малките, по кралско благоволение учеха на държавни разноси в гимназията във Вафи.

— Татко, не чуваш ли какво ти говоря? — не млъкваше Ана.

Седяха на плетени столове в градинката пред къщата. Наоколо се белееха едноетажните постройки на квартала на трако-българите в Атина — къщите си приличаха и по големина, и по начин на строеж, нали ги бяха правили по едно и също време, преди около десетина години. Целият тоя квартал беше дело на хаджи Христо.

През 1843 година го избраха за депутат на трако-българите в Националното събрание и той с цялото си семейство се пресели от Триполица в Атина. На следващата година пак беше депутат. Тогава възникна идеята да се образува селище на трако-българите и на събрание на новите заселници в Атина избраха хаджи Христо за председател на „корпорацията за застрояване“. По това време кралят го назначи за свой адютант и го зачисли в броя на сенаторите. Нито един от българите, участници в гръцкото въстание, и самият хаджи Христо, нямаше средства за строеж и той успя да издейства заеми от Държавната каса. След време го пенсионираха. Все още не беше изплатил дълга си от пет хиляди драхми.

Ана забеляза, че баща ѝ, както седеше в плетения стол, се унесе в дрямка и престана да говори.

Беше топъл пролетен следобед. В градинката жужаха пчели, миришеше на зюмбюли и на свежа зеленина.

Ана взе от кошничката върху масата плетка, опита се да плете, но не я свъртя на едно място, остави плетката и отиде вкъщи. Сети се, че скоро не е проветрявала новите дрехи на баща си. Разтвори гардероба и извади костюма от английско райе, шит от французин, придворен шивач. И всекидневните му дрехи бяха ушити все от тоя шивач. Но понякога, в сънищата си тя виждаше баща си такъв, какъвто го помнеше от детските години, когато се появяваше вкъщи само за ден-два — с бричове и ботуши, на които шпорите напевно звънтяха, с офицерско наметало и черна копринена кърпа на главата. Тогава той ѝ се струваше като герой от приказките, внезапно добил плът и кръв. Острият му профил, красивите, засукани надолу мустаци, бързите му, пълни с енергия движения — всичко това, както и шеговитите му думи към всички, които го заобикаляха, създаваха особена атмосфера и по-късно, когато тя израсна и го виждаше в блестящата униформа на генерал-адютант, все ѝ се струваше, че пелерината и черната кърпа по му приличат.

В едно и също време той беше и строг, и с нежно сърце, а като се усмихнеше и протегнеше ръце за прегръдка, целият засияваше. Тя обичаше да се разхожда с него под ръка в неделя, след литургията, когато майка ѝ бързаше за къщи да приготви яденето за обeda. Двамата обикаляха празничните улици на Атина, после сядаха в някое кафене и на чашка кафе той ѝ разказваше за своите „митарства“. Само пред нея говореше за някогашните си преमेждия, а тя с никого, дори с майка си не споделяше каквото ѝ беше казал, защото имаше неща, които биха хвърлили в ужас кротката кира Мария.

— Войната е жестоко нещо — обичаше да повтаря той, — но какво да се прави, големите държави са си поделили света и малките народи, за да се освободят, имат един-единствен път — да се вдигнат на оръжие. Вярвам, че така ще стане и с нашите българи. Макар и да съм вече стар, ако там започне нещо, веднага ще тръгна, да знаеш това.

И продължаваше да говори — за Търново, какъв хубав град бил, колко красиви били завоите на Янтра — точно единадесет завоя, как през пролетта целият град ухае на люляк...

Като го слушаше, Ана започваше да тъгува по нещо, което нямаше име, но което ѝ беше близко — може би за никога невидяната родина на баща ѝ... Тя не можеше да свикне с мисълта, че баща ѝ ще се превърне в старец — прегърбен, с бастун в ръка. Той трябваше да е все същият, държелив, както сега — опънат, като че винаги готов за скок, нали и сега му викаха Ястреба. Един детски спомен често я навествяваше: баща ѝ с лек звънтеж изважда сабята от ножницата и започва да я върти във въздуха, като я прехвърля от ръка в ръка. Сабята изпуска мълнии, а баща ѝ от седлото високо се смее. Кира Мария вика от прозореца: „Хадзи, ще изплашиш децата!“.

Усмехната при тоя спомен сега, Ана понесе навън, на слънце, новия костюм на баща си. Тя тъкмо го окачи на връвта за сушене на прането и пътната вратичка изскърца — идеше чичо Кочо Тиквешлията. Навярно пак щеше да се оплаква на баща ѝ, че в Министерството на войната никой не обръща внимание на молбата му. И щеше да повтаря:

— Хаджи, нали помниш, че с моите пари купихме първите шестнадесет коня и ти стана конен началник?

— Помня, как да не помня — щеше да го успокоява баща ѝ, — нали съм ти издал такъв документ.

— И ти със свои пари въоръжи двадесетина конници. Толкова ли бяха бре, хаджи?

— Виж, това вече не помня — щеше да се усмехне баща ѝ с тънка усмивка, скрита в краищата на побеляващите мустаци, и тя щеше да отгатне, че той много добре си спомня колко конници е въоръжил със свои средства.

Сега Кочо Тиквешлията — бърз, припрян, с побеляла коса, но с изправен вървеж, затвори след себе си пътната вратичка и високо попита:

— Спиш ли, генерале?

Хаджи Христо отвори очи, размърда се на стола:

— Вече не спя...

— На оня свят всички ще си отспим — успокоително махна с ръка Кочо.

— Ано, ще ни направиш ли по едно кафе? — обърна се домакинят към дъщеря си.

— Ей сега, тате.

— Знаеш ли за какво идвам? — изви глас Кочо, като седнаше срещу хаджи Христо, от другата страна на масичката.

— Да не си получил писмо от Военното министерство?

— Мани ги них! — отегчително махна с ръка Кочо. — Друго е... Ти нали си чувал за Арахова?

— От тебе още не съм...

— Не се глуми, генерале! — сбърчи вежди Кочо. — С кръвта шега не бива.

— Казвай сега за Арахова — пробуди се у хаджи Христо някогашният командир и това прозвуча в гласа му. — Какво ще става там?

— Каквото става всяка година на връх Гергьовден. Събира се сума ти народ, славят Караискакис.

— Да, Караискакис беше голям военачалник и смел човек. Ако беше доживял до наше време...

— Щеше да си кротува като всички нас, пенсионерите...

Хаджи Христо недоволно изсумтя, стана, обиколи масата.

Кочо се преструваше, че не забелязва раздражението му и продължи:

— Ти да не си забравил думите на Димитриос Ипсиланти в сражението при Тива? Той викаше, като те сочеше със сабята си: „Един Караискакис изгубихме...“.

— Тиквешли, не споменавай минали работи без нужда! — ниско изрече генералът.

Той целият беше настръхнал, Кочо знаеше, че в такива минути всичко може да се очаква от него, затова се изправи и, като прибра ръце към бедрата си, по войнишки рече:

— Идвам по служба! Изпращат ме най-близките приятели на Караискакис. Молят да ги почетеш и заедно с тях да споменеш паметта на героя. Ще ти изпратят кон или кола, както ти наредиш...

— Какво, с волска кола ли, като баба? — изви глас хаджи Христо, но лицето му се промени, очите му по-меко заблестяха. — Два коня, Тиквешли, един за мене, втори за Ана, и тя ще дойде!

— Тъй и ще докладвам, кириос генерал!

— Свободно... — махна с ръка хаджи Христо и седна на своя стол.

И Кочо седна на мястото си.

Ана донесе кафетата и изчезна вкъщи — но тя беше чула разговора им и доволно се усмихваше. Не беше яздила отдавна, а още като момиче баща ѝ я беше учил да седи по мъжки на седлото.

Притворил очи, хаджи Христо усещаше как топлината, която бе нахлула в главата му, бавно се разнася — отначало се отпуснаха мускулите на гърдите му, след това в ушите му приятно зашумя — и той си каза, че сега пак ще му се приспи, ако не изпие кафето.

В следобедните часове той общуваше с мъртвите си приятели — отдавна минали събития му се струваха, че са станали вчера.

— Хаджи — поде Кочо, — все се каня да те запитам как загина Георги Чама. С него се сражавахме заедно цяла година...

— Мир на душата му! — повдигна очи нагоре хаджи Христо. — В оня прочут бой при Тива се отърва само с една рана, ама после...

И заразправя: Омер паша изпратил от Евбея на помощ на Низам паша в Тива петстотин пехотинци и двеста конници. Като узнал за това, Димитриос Ипсиланти наредил на хаджи Христо и на началниците на пехотните отряди на всяка цена да попречат на преминаването на турските войски. До вечерта и конниците, и пешаците заели позиции около Оропос. Чалмалиите пристигнали по тъмно и през нощта не палили огънове. На сутринта турските конници тръгнали първи в атака — след тях вървяла пехотата.

— И ние тръгнахме насреща им — петстотин саби водех тогава. Спряхме поганците, те се отдръпнаха и започнаха да се пристрояват за ново нападение. Тогава заповядах на петдесет души с бърза езда да се втурнат напред и те полетяха като вихър, бога ми, така беше! След тях тръгна пехотата на Спиро Мильо, те, кажи-речи, всички бяха българи. Тръгна с пешаците си и Ермофопулос...

Станало същото както при първото сражение в полето край Тива — пешаците, като следвали конниците, защитени от тях, стреляли и водели ръкопашен бой. Турците започнали да хвърлят оръжията си и да викат: „Имайте милост, агалар!“. Малцина от тях се спасили в бягство...

— Ами нашия Георги? — чак се надигна от стола Кочо, увлечен в разказа.

— Той и един от адютантите ми, Димитриос Имброхори, се увлекли напред — с възглух глас продължи хаджи Христо. —

Простреляли ги с по няколко куршума. Успяхме да ги извлечем от бойното поле и да ги погребем по християнски...

След няколко дни пак от Евбея тръгнаха в помощ на Низам паша петстотин конници и две хиляди пехотинци. По заповед на Димитриос Ипсиланти пехотните части заели позиция в местността Месовунги. За да разбере докъде са стигнали идващите турци, хаджи Христо изпратил напред тридесетина конници начело с адютанта си Георгиос Маниатис. На сутринта те пресрещнали османлиите и завързали бой, като изпратили вестител до хаджи Христо — и той тръгнал веднага, водел не само кавалеристите си, но и отряд от триста души пехотинци, все отбрани, минали през много сражения бойци. Стигнали до една пресъхнала река и по негова заповед пехотинците останали там, замаскирали се зад храстите, а той продължил напред само с конниците.

При срещата с предните турски конни части хаджи Христо построил своите кавалеристи за бой и повторил, и потретил заповедта си: щом започне сражението, всички полека-лека да започнат да отстъпват, после отстъплението да се превърне в бягство, целта е да увлекат преследващите ги турци при сухата река — там пехотинците ще се нахвърлят от двете им страни, а конниците едва тогава ще се обърнат и ще обградят отвсякъде чалмалиите.

Така и станало. Турците преследвали бягащите с подигравки и ругатни, докато от коритото на сухата река затрещели изстрелите на тристата пехотинци. Само една малка част от турците успели да се върнат обратно в лагера си.

При последните думи хаджи Христо се изправи и започна да размахва десница, като че държеше сабя.

Ана, застанала до входната врата, през цялото време го бе слушала със затаен дъх — тя за пръв път чуваше за това сражение. Едва когато баща ѝ стана и размахна десница, тя се досети, че не е занесла с кафето вода. Влезе във всекидневната стая, напълни от гарафата две чаши, взе малък посребрен поднос и тръгна към градинката.

Когато сложи чашите пред баща си и пред госта, хаджи Христо я улови за ръката и ласкаво рече:

— Ето сегашният ми адютант.

— И секретар — добави тя.

— А кой ти е знаменосецът, генерале? — попита Кочо.

— Отдавна свихме знамената, Тиквешли — поклати глава хаджи Христо.

— Сега в Арахова ще развием твоето лично знаме — въодушеви се Кочо. — Цяла Гърция знае, че ти го е връчил в Егина лично управителят Каподистрия! И ако няма друг кой, аз ще го нося...

Хаджи Христо замаяно поклати глава, притвори очи, ръцете му се отпуснаха.

Ана притича при него:

— Татко, да не ти се вие свят?

Баща ѝ не отговори нищо, клепките му силно затрептяха.

— Аз... Тръгвам... Пак ще се обадя... — объркан рече Кочо и побърза да замине. При вратичката той се обърна и рече на момичето: — Като се справи, кажи му, че в Арахова ще има много от нашите!

Хаджи Христо все така не отваряше очи.

„Алипаша, къде си?“

Той чуваше ехото от собствения си глас и се озърташе, искаше да извика някогашния си верен войник по име, но не можеше да си спомни как се казва — Георги или Коста. А може би Васил?

„Алипаша! Не виждаш ли, че поганците ни заобикалят? Отстъпвайте!“ Но Алипаша и още десетина конници, наредени в полукръг, продължаваха да се сражават с налитащите турци.

И хаджи Христо отново коленичеше до труповете на петимата паднали и шепнеше: „Трябваше насила да ви изведе от сражението...“.

— Генерале, пак си забравил да вземеш праховете, които ти предписах — наведе се над него доктор Йоанидис и посегна да улови дясната му ръка, за да му премери пулса. Но хаджи Христо се дръпна и неочаквано се озова в ръцете на Ана.

— Татко! — викаше в ухото му момичето. — Много ли ти е зле?

Хаджи Христо с усилие преглътна и рече само:

— Вода...

Ана грабна недопитата чаша от масата и я поднесе към устните му. Приятна хладина се разли в гърдите, а след това и по цялото му тяло.

— Сънувах чичо ти Васил Алипаша, ти нали го помниш? — съвсем смислено рече той.

— Цялото ти лице се беше зачервило, страхувах се да не припаднеш — вече поуспокоена отвърна Ана.

— Нищо ми няма... Къде е доктор Йоанидис?

— Да не си сънувал и него?

— Да... — тихичко се засмя той. — Донеси ми от праховете, които той ми предписа!

— Ако ги вземаш редовно, няма да ти става лошо, не разбра ли? — укори го тя и чак се намръщи.

— Хайде, хайде... И без праховете ми минава. Знаеш ли какво ми се иска? Да отидем двамата с тебе в Навплион, там сега лимоните тъкмо цъфтят...

И пое дъх дълбоко, като че отгук можеше да долови свежия аромат на лимоновия цвят. По това време на лимоновите дървета има и цветове, и малки лимони, и зрели плодове.

Ана приседна до него, прегърна го през раменете и заговори тихичко:

— В нашата градина имаше розови и бели храсти, имаше още нарциси, циклами и орхидеи... И на мене ми се отива там, но нали обеща на чичо Кочо за Арахова?

— Да... Арахова... Има година откак не съм яздил.

Ана знаеше, че му е мъчно, загдето продаде младия жребец, който няколко месеца бе обучавал. Но пенсията му едва стигаше, за да поддържа голямото семейство, а на всичко отгоре му тежеше и един стар дълг. Парите от коня оправиха дълга.

И на Ана ѝ беше мъчно за младото, пъргаво животно. Беше го яздила много пъти, канеше се да си ушие по френската мода женски бричове за езда...

— Какъв ли кон ще ми доведат? — оживи се баща ѝ. — Щом ме канят като почетен гост...

— Ще сложим едно от твоите седла — напомни му Ана.

Килерът беше пълен със седла и конски амуниции. Понякога хаджи Христо ги изнасяше на двора да ги почисти и прегледа — също както сваляше от стените на всекидневната стая пушките и пищовите, за да махне праха от тях.

— Седло ли? Кое да бъде? — стана той и тръгна към къщи, като говореше на себе си: „Най-добре ще е седефлията, с високия заден лък. И две походни чанти...“.

Събуди се по тъмно. Нещо му подсказваше, че слънцето скоро ще изгрее. Това бяха минути на дълбока тишина, когато сънят е най-сладък — тогава и най-надеждните стражи започват да клюмат и, ако искаш да атакуваш сънен противник, не се бави! „Сега с роса можеш да се измиеш...“ — каза си той и прекара ръка по лицето си, като че наистина дланта му беше поела влага от тревите, от ниските клони, от стеблата на дърветата. Отпусна се в леглото, притвори очи и видя паяжина, разпъната между два храсталака — по нишките ѝ трептяха капки роса и първите слънчеви лъчи ги превръщаха в искрящи кристалчета. Паяжината му преграждаше пътя нагоре по гористия склон, но той не искаше да я разкъса.

Веднъж, залегнал в очакване на неприятелско нападение, часове наред беше гледал с какво усилие паякът плете мрежата си и му бе завидял на търпението и издръжливостта — той нито за миг не спря да си почине.

И за да спаси паяжината, той тръгна надолу и чу шум на ручей... Събуди се с натежала глава и с мисълта, че е закъснял за някъде. „Арахова“ — сети се той и като млад войник скочи от леглото.

Стаята му беше малка, имаше място само за легло, маса и един скрин. В скрина, в горното чекмедже, пазеше документите си и двата украсени със сребро и слонова кост пищова, подарени му от Йоанис Каподистрия. В същото това чекмедже съхраняваше и документа на френски език, с който го наградиха навремето с командьорския кръст на Кралския орден на Спасителя — едно от най-високите отличия на гръцката държава. Той беше един от първите наградени с тоя орден. Бяха му превели на български и на гръцки френските думи и той ги знаеше наизуст:

Хаджи Христо Българин

За храбростта, която е показал във всички битки и
специално в сражението при Дервенаки начело на

българската част, която той командваше, и за дългото и тежко пленничество, което той съумя да понесе с кураж и примерна гордост, отказвайки да приеме всички предложения на Ибрахим паша, който много искаше да го привлече на своя служба.

Съвет на държавните секретари, IV заседание от 17
май 1834 г.

Хаджи Христо отвори чекмеджето, разбута книжата и под тях откри двата пищова. Взе по един във всяка ръка, претегли ги на дланите си и отново ги постави на местата им. Замаяно се усмихна: тия пищови не вървят на дрехите, ушити по френска мода. И генералската униформа не е за бойно оръжие. Наведе се и от най-долното чекмедже на скрина извади дрехите си на клефт — така както ходеше в първите години на въстанието, когато още нямаше редовна гръцка войска.

Ана реши дълга си тъмнокестенява коса пред стенното огледало във всекидневната стая. Изведнъж тя видя до себе си в огледалото баща си с черна кърпа на главата, с дрехи на клефт, наметнат със сива пелерина. Обърна се и възкликна:

— Тате! Колко си хубав!

— Къде е Кочо? Къде са клефтите на Караискакис?

— Клефтите ли? — слиса се Ана.

— Тъй де, хората, с които ще ходим в Арахова...

— Още е рано, тате.

— Път ни чака! — продължаваше да говори припряно баща ѝ.

— Най-напред да закусиш...

Хаджи Христо отиде в килера и след няколко минути излезе оттам, като носеше във всяка ръка по едно седло.

В това време по улицата се разнесе тропот на копита.

Хаджи Христо надникна през прозореца и целият засия: улицата беше пълна с конници.

— Дъще, дойдоха!

— Ами закуската? И праховете, тате.

— Хайде!

— Мама още спи.

— Не я буди, тя знае къде отиваме.

Но Мариго вече се беше събудила. Наметнала дълъг шал върху нощницата, тя сънена запита така, както го беше питала на завален български десетки пъти:

— Хадзи, кога сте се върнес?

Той се засмя високо, дръпна глава назад. Някога на тия думи ѝ отвърщаше да ражда деца и да не се безпокои.

— Ще се върна, хаджийке! Ти пази праховете на доктор Йоанидис да не ги откраднат комшиите, че нямаме излишни пари...

И като отметна края на сивата пелерина, опря ръка в дръжката на сабята. С другата си ръка отвори със замах вратата.

„Кочо бре, ти ли ги насъбра? Остарели са, ама още се държат моите юнаци!“

Но той само плътно стисна устни, вдигна ръка и посочи напред. И всички разбраха заповедта му:

— Към Арахова!

Леко, по младежки, хаджи Христо се метна на коня.

В това време Ана дойде запъхтяна и Кочо ѝ помогна да се качи на седлото.

— Ами знамето, хаджи? — сети се Тиквешлията.

— Ано, донеси го! — обади се хаджи Христо, като опъваше поводите на младия охранен кон.

Но Мариго беше чула разговора и се обади, че тя ще го донесе. А когато се появи със свитото знаме в ръка, Кочо три пъти подред се прекръсти и едва тогава го пое.

От лявата страна на хаджи Христо яздеше дъщеря му — с бяла блуза и дълга пола, която закриваше обувките ѝ, а от другата му страна Кочо, със свитото знаме на рамо.

Двадесетината конници ги следваха в двуреден строй и се чуваше само пръхтене на коне и чаткане на копита.

Кварталът на трако-българите беше накрая на Атина, след четвърт час излязоха вън от града и хаджи Христо свободно си пое дъх. Беше зажаднял за простора на полето, за гористи планински върхове, за шума на потоците. Всяка година той с нетърпение очакваше пролетта — тя връщаше на сивото зимно небе ясносиния му цвят, а земята набъбваше от топлина и влага.

Винаги, когато гледаше чистото пролетно небе, му се искаше по него да има бели къдрави облаци. Тук, в Гърция, рядко се появяваха облаци — ако има, то ще е на дъжд. А в детските му спомени там, над Търново и над Янтра, плуваха бели весели облаци — ту позлатени от изгрева, ту потопени в теменужения здрач на залеза.

Майчиният му глас вече не се обаждаше в него. Той продължаваше да си говори сам, в себе си, като чуваше ехото на собствения си глас.

Като наближиха Арахова, един от конниците пришпори напред, за да предизвести за пристигането им.

Отдалеч се виждаше пушек от огън, чуваха се звуци на бузуки.

Но там някъде на поляната, сред купчините от хора, се разнесе сигнал от медна тръба за среща на висш военачалник и хаджи Христо кимна на Кочо.

Вятърът доразви знамето, което Кочо вдигна високо, и под приветствените възгласи на посрещачите малката дружина се появи сред сергии и палатки. Тук-там пееха песни, а когато хаджи Христо спря коня си, около него зазвуча песента, която винаги го беше вълнувала:

*И пристигна хаджи Христо Българина,
все отбрани българи води...*

От този миг онова, което ставаше на тържеството, се заплете в съзнанието на хаджи Христо — думи и звуци, жестове и гърмежи. По едно време и той гърмя с пищовите.

— Капитан Алекси, ти ли си бре?

— Аз съм, генерале. Ще те каня на кръщение, внук имам.

— Ще дойда, Алекси, как няма да дойда!

— Знаеш ли, генерале, тука някъде се мотае твоят някогашен секретар, който те обра.

— Анагностис ли?

— Той. Като разбрал, че и ти ще бъдеш тук, решил и той да дойде. Ще ти иска прошка. Ще му простиш ли, генерале?

— Где го? Ще му простя, защо да не му дам прошка? Пари се печелят и харчат, добро име трудно се печели...

Алекси изчезна в тълпата.

На жарта на десетки огънове по поляната се печаха агнета. Край тях седяха къде петима-шестима, къде повече мъже — празненството беше мъжко, тук-там само се виждаше някоя жена, и шишетата с ракия и дамаджаните с вино минаваха от ръка на ръка.

Ана вървеше с баща си, уловила го за ръка, а той, както някога, в навечерието на поход или сражение, тръгна от огън на огън, да се вслуша в думите и песните на хората.

За герой като Караискакис се пееха различни песни и хаджи Христо се заслуша край един огън в забравени вече думи. Пееше млад мъж — за оръжието на Караискакис, което е светиня и трябва да бъде пазено като старите икони.

Той се беше унесъл в песента, когато Алекси допря ръка до него и му рече, като сочеше зад гърба си с ръка:

— Анагностис дойде, генерале.

Хаджи Христо въздъхна и тръгна към някогашния си секретар. Не го беше виждал кажи-речи тридесет години. Тогава Анагностис беше младо момче — отракано, образовано и толкова слабо, че гърдите му чак бяха хлътнали. Сега, навел глава, го очакваше пълен петдесетгодишен мъж с черно сако, райе панталони и английски чепици.

— Кириос генерал, разреши ми да ти целуна ръка и да ти се изповядам като на баща... — с вълнение рече Анагностис Димитриадис.

Хаджи Христо му подаде десницата си, Анагностис преви коляно и допря устни до нея.

— Как я караш, Анагностис? — тихо попита хаджи Христо.

— В Тесалоники живея, генерале. Въртя търговия...

Я го виж ти, усмихна се хаджи Христо, чак в Солун избягал, след като ме освободиха от пленничеството.

— Нося двойно повече пари, генерале — припряно заговори Анагностис. — Да измия греха си към теб...

— От мен ти е простено — рече хаджи Христо, като не се доизказа. А трябваше да продължи: „Сега остава и от бога да получиш прошка“.

Но имат ли бог хора като тоя солунски търговец?

Анагностис бръкна във вътрешния джоб на самото си и извади платнена кесия. Но хаджи Христо му обърна гръб. Ядосваше се на себе си, че се съгласи на тази среща. Той отдавна беше забравил и за секретаря си, и за парите, които му беше откраднал. За него, както за всички, които му бяха създавали главоболия и причинявали по-големи или по-малки злини, той имаше готов отговор: рано или късно всеки ще си получи заслуженото. Тази вяра във висшата справедливост, от която никой не може да убегне, се беше вселила в него от детските години, с първите молитви, на които майка му го беше научила и с онова, което беше нарисувано по стените на църквата — грешници, които се мъчат в пъкъла...

Хаджи Христо вървеше из тълпата без посока. Ана подтичваше след него.

А в това време Алекси говореше на Анагностис:

— Той пари от твоята ръка няма да вземе, нали го знаеш, че е серт човек. И дъщеря му, като я гледам, на него прилича. Ти по-добре внеси парите в Държавната каса, той и без друго има голям дълг заради къщата си в Атина.

— Ама аз исках друго бре, капитане — настояваше Анагностис. — От него съм ги взел, на него да ги дам, и то с лихвите...

— Забрави ли какво ни казваше той, като ни даваше заплатите? „Вземайте, момчета, но помнете, че златото е мръсно нещо, много хора е погубило.“

Анагностис само виновно мигаше.

Познат глас накара хаджи Христо да спре.

— Генерале!

Към него притича мъж в дрехи на клефт.

— Маниатис!

— Аз пък си мислех, че ще ми викнеш както някога: „Адютанте, къде си“?

— Е, къде си сега, адютанте?

— От две години живея в Метони, генерале. В празник водя децата да видят някогашния ти затвор. Нали знаеш, че тази част на крепостта се нарича „Хаджи Христо“?

— Казаха ми.

— В знак на национална признателност, генерале!

— Остави... Минали работи. Я по-добре да отидем при печените агнета, че може да ни забравят — поведе той бившия си адютант и дъщеря си за ръцете, като деца.

Маниатис беше донесъл дамаджана цикудя, но само той пиеше ракия. Другите край големия огън пиеха вино.

Някой поде песента за хаджи Христо и за Ибрахим паша:

*Бре, Хаджи Христо Българин, не ходи с раите,
ела тук, поклони се, ще седиш с агите...*

— Пак си с раите, хаджи! — провикна се Кочо Тиквешлията.

— Ами че къде другаде? — отвърна хаджи Христо. — Само че ти, Тиквешли, ме излъга.

— За какво, генерале?

— Каза ми, че са ме поканили тук близки приятели на Караискакис, а още не ги виждам. Хора колкото щеш, само че де да знаеш кой какъв е.

— Не се кахъри, ще дойдат. Сега се събират пред църквата...

Те — шестима от най-близките приятели на Караискакис, най-сетне се появиха на поляната — пред тях вървяха музиканти, свиреха на бузуки една от песните за мъртвия герой. Малкото шествие спря пред хаджи Христо — и шестимата поостарели мъже му се поклониха, като се заловиха за ръце.

— Защо ми се кланяте, братя? — с разтреперан от вълнение глас запита той.

— Кланяме се на живия Караискакис — рече един от тях, — и те каним на хоро, което покойният обичаше да играе.

Шестимата се разделиха на две. Хаджи Христо отиде и застана между тях.

Така започна истинското празненство в памет на Караискакис тук, в Арахова, където той беше удържал голяма победа над османлиите.

Пиеха и играеха, почиваха си и пак започваха отново и тъй три дни и три нощи. Едни танци сменяха други — каламатянос, дзамико, пентозали. На най-голямото хоро се развяваше личното знаме на хаджи Христо...

Той умря в един мрачен декемврийски ден на същата тази 1853 година. На погребението му в Атина дойдоха от цяла Гърция някогашните му войници и оцелелите му приятели. Но никой от тях не узна, че Мариго беше продала последните семейни ценности, за да заплати правото да бъде погребан на гръцка земя. Неговият първи биограф, съвременник на описваните събития, офицерът от артилерията П. Г. Споридис, щеше да отбележи с огорчение, че въпреки огромните заслуги на хаджи Христо Българина „и въпреки всички жертви на този герой, никой не беше предвидил да му бъде дадена педя земя за неговото погребение“.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.